MIKES KELEMEN MÜVELTSÉGI FORRÁSAI.

(Második, bef. közlemény.)

Ezek után problémánk a következőkben jegecesedik ki: 1. honnan van Mikes francia műveltsége? 2. hogyan jöhettek létre a mindenképen nemesebb formaérzékre valló *Levelek?* 3. hogyan tér vissza Mikes erkölcsi tartalmú fordításaihoz?

A két első kérdés majdnem egy. Mikes Kelemennek igazában mélyebbenjáró francia műveltsége nem is volt. Olvasmányairól a maga fölfogásának prizmáján szűrte le leveleibe a neki érdekeset és csak francia mintákból tanulhatta a levélformát. Az, ami leveleiben van, nem a francia kultúra telje; világos bizonyítéka annak, hogy ezt nem hozta magával. De bizonyítéka annak is, hogy bujdosásában látott, és később olvasott egyetmást; s itt két ismeretséggel kell számolnunk: Bonnac-néval és Saussure-rel. Két nyilvánvalóan biztos pont életében. Ehhez csak Rákóczi egy-egy francia titkárának barátsága járulhatott. Ezekből az adatokból és élete körülményeiből következtetem ki az alábbiakat.

Meggyőződésem, hogy a *Törökországi levelek* írását az eddigiek szerint nem kezdhette egykorúan sem levélformában, sem irodalmilag csak némiképen is számbavehető napló alakjában. De fölteszem, hogy Mikes röviddel partra szállásuk után, valószínűleg Drinápolyban, naplójegyzetbe kezdett. Ilyen naplózás nyomait észrevette már Toncs Gusztáv is s különösen hangsúlyozta az első 31 levelét.[1] A drinápolyi négy kőfal között, amelyekben széltére-hosszára sűvít át a szél, egerek és patkányok járják át a szállását, a földön az ágya, egy szék a butora és a cseréptálban izzó szén adja a meleget, alig is van több írásra kedve. (10. levél.) Egyébként is: a drinápolyi részben nincsen más, mint a törökországi új impresszióknak, közvetlenül vele történő apró eseményeknek s a fejedelem fogadtatásának elbeszélése. A nyomorú viszonyok után cseppen Jenikőbe — és Bonnac-né szalónjába. Közel egy esztendeje, hogy a francia földet elhagyták; azóta csak vészes tenger és nagy szegénység volt az osztályrészük. Most itt van a francia követség — egy kis darab Franciaország, mint oázis a sivár pusztaságban — és Madame Bonnac. Rákóczi, mivel a követ nem adja meg a neki járó, vagy inkább a megkövetelt tiszteletet, haragot tart

[1] Id. m. 151—152. l.

velük. De Mikesnek misem áll az útjában, gyakran jár hozzájuk s — «az asszony olyan mint egy darab nádméz.» (18. levél.) Most egyszerre bejuthatott költőnk oda, ahová Franciaországban alig: a szalónéletbe. Madame Bonnac-nak érdekesek lehettek ezek az emberek: Franciaországból, az udvar környezetéből jöttek, nyugatról, ahonnan ők régen elszakadtak; Rákóczinak megvolt a messze híre; s amit Bonnac meg Bercsényi egyaránt csudáltak:[1] a nagy kultúrából, a biztos, kényelmes menedékből eljöttek az itteni viszonyok közé. Mikes már jól tudott franciául és — leveleiből ennyi megállapítható — nemcsak szeretett beszélgetni és nevetni, hanem jó csevegő is volt; egy meleg, kedves, művelt úriasszony összegyülekező társaságában egyszeriben otthon s pompásan érezte magát. Már nem az előszobában enyelgő ifjak között lézengett: benn ülhetett a szalónban, mint részese a társaságnak és a társalgásnak. Ha valahol, itt érezte először igazán a francia műveltség közvetlen hatását. Rodostóba menetelükig — nem valószínű, hogy az időközben Drinápolyban is tartózkodó követet felesége is elkíséri — gyakran fordul meg Mikes Bonnac-né társaságában s bizonyára könyveket is kap tőle.

A Rodostóba való száműzés első ideje kétszeresen is nevezetes életében. Az egyik, hogy — ha nem egészen is — kiragadta ebből a meghitt környezetből; tudjuk (többször megírja «nénjének»), hogy bevásárolni vagy más megbízatással még eljut néha Konstantinápolyba; de a francia követségtől könyvekhez e nélkül is juthat. A másik, hogy egy pillanatra fölmerül a hazamenetel lehetősége: övéi utánajárnak, hogy kegyelmet kapjon — 1723-ban hírt kap anyjától, (51. levél) «hogy gráciát szerez, ha bé akarok menni.» De Mikes hű marad urához. Kétségtelenül nagy lelki vívódás eredménye volt ez; nagy leszámolás önmagával — de keresztényi megnyugvás is. 1724-ben — nagy esemény Mikes életében — Bonnac-ot elhelyezik Konstantinápolyból.

Már most, ha ezt az első öt esztendőt nézzük, ennek szellemi eredményeiről két mozzanat ád számot. Az egyik, hogy Mikes egész gondolatvilága, mondjuk: annak kerete még mindig a régi. Az első 58 levélben (1724 végéig) alig van valamelyes, francia hatásra való anekdota vagy elbeszélés. Véleményem szerint ez az az időpont, amelyig Bonnac-ék Pérában lakván, Mikesnek valamelyes érintkezése lehet a szellemes asszonnyal, aki «olyan az asszonyok között, mint a jóféle gyöngy a többi gyöngyök között.» S ha az első éyek a megszokás, a beletörődés, az «udvartartás» új rendjének kialakulása: a nehéz esztendőkben bizonyára vígasztalás a francia követség postája, meg a Konstantinápolyba időnkint küldött emberük visszatérése. Néha (1719) Rákóczi-

[1] Szekfü, id. m. 98. l.

nál még fölmerült a Franciaországba való visszatérés lehetőségének gondolata — nem tudta, hogy Bonnac már régen ellenkező irányú utasítást kapott az uralkodótól. Rodostóban való végleges letelepedésük után, 1721-ről keltezi Mikes azt a gyakran idézett versét, amelyre Lévay költeménye is rájátszik — ebben újból hitvallást tesz a gondviselésben való megnyugvásáról és a túlvilági életben való hitéről. Azt merném hinni, hogy csak akkor kezd naplójával többet törődni, amikor anyja kísérlete után a hazatérésről végképen lemond, s ekkor lát irodalmi munkássághoz. *Levelei* mutatják, mennyire fölvillanyozta őt Mme Bonnac egyénisége. Hatását tehát tagadnunk nem lehet. Az is valószínűnek látszik, hogy könyveket kap tőle. De nem merem úgy megfogalmazni e hatást, ahogyan Szilágyi István tette, aki nemcsak a francia irodalom újabb termékeinek megismerését tulajdonítja Bonnac-nénak, hanem tovább megy, és azt mondja, «ő volt az, akinek révén, talán épen kézi könyvtárából, a Mme de Gomez *Les journées amusantes*-eihez is hozzájutott.»[1] Evvel szemben áll az, hogy a *Journées amusantes* 1723-ban jelent meg. A portugáliai királyról szóló történetet — amelynek forrását épen Szilágyi mutatta ki e novelláskönyvben — Mikes 53. levelében (1724 június 28) beszéli el. Nem lehetetlenség — de nem is nagy a valószínűsége (messze van akkoriban Párizstól Konstantinápoly, még ha a követnének futár hozza is a könyveket), hogy az új novelláskötet rövidesen Konstantinápolyban — s máris Mikesnél van, Rodostóban. Nekem az a véleményem, hogy ez a részlet csak utólag, a naplónak levelekké való földolgozásakor került ide, épen Endre és Johanna története mellé. A kettőnek kissé erőltetett kapcsolása is erre vall.

Az 1724 végéig terjedő részben ezenkívül csak egy fejezet van, amely bennünket érdekel: ez a leányok neveléséről szól (27. levél). Gragger Róbert szerint Fénelon hatására vall,[2] Kürti Menyhért szerint az *Ifjak kalauzá*val függ össze.[3] Nehéz dönteni ebben a kérdésben, mert szószerinti egyezésről nincs szó: a gondolatok pedig a kor fölfogásában gyökereznek, a kor szellemében alakulnak ki s megegyeznek Mikes vallás-erkölcsi elveivel. Talán már ekkor (Jenikő, 1719. június 18) megvolt neki az *Instruction de la Jeunesse*, azt olvasgatta — s erről bizvást beszélgethetett Bonnac-néval. 1724-ben fordítja Gobinet e könyvét *Az iffiaknak kalauzza az Isten uttyában* címmel. Király György ezt a könyvet azonosítja Rákóczi könyvtárának *Instruction chrétienne* c. könyvével. Azt hiszem, téved. Rákóczi e könyve inkább a *Valóságos keresztyéneknek tüköre* c. fordítás forrásával, Nicolas de Melicques *Le caractère des vrais chrétiens*-nel lesz

[1] Abafi, Figyelő, 1878—79. V. 168. l.
[2] EPhK. 1911. 709—710. l.
[3] *Mikes kiadatlan munkái*. Egri gimn. ért. 1907.

azonos. Ha ez utóbbi véleményemet elfogadjuk, a későbbiekben még egy érdekes megállapításra jutunk.

Nem tartom valószínűnek, hogy a *Journées amusantes*-ot Mikes Bonnac-nétól kapta s már 1724-ben fordítgatta, de kétségtelen (minthogy az 53. levélbe veszi föl), hogy korán ismerte, már a huszas években, mindenesetre Rákóczi életében. Még egy mozzanat érdemel figyelmet. Jóval előbb, a 44. levélben azt írja Mikes a pestistől való féltében: «...és mindenekfelett bízzunk az Urban, mert el nem hágy bennünket: *így kell a keresztnek útján járni.*» Lehetetlen, hogy Van Haeften nagyon elterjedt munkájára, a *Regia crucis via*-ra ne gondoljunk, Mikes legkedvesebb könyvére, amelynek fordítását 1759. januárjában elsőnek küldi haza öccsének — az egyetlent, hogy az ő ítélete szerint «*méltó, hogy kinyomtassák*».[1]

Mindebből három munkáról állapíthatjuk meg, hogy már a huszas években kedves olvasmányai voltak: 1. az *Instruction de la jeunesse*, ezt lefordította, 2. a *Journées amusantes*, ebből részleteket vett át s utóbb lefordította, és 3. a *Chemin royal de la croix*, legkedveltebb könyve, amelyben bizonyára gyakran keresett és talált vigasztalást. Ezek tulajdonai voltak és nem voltak meg Rákóczi könyvtárában: ezekből dolgozott, míg Rákóczi élt. Ellenben egyetlen részlet vagy anekdota sincs *Levelei*ben, amelyek Rákóczi könyveiből valók, viszont megvan Rákóczi könyvtárában minden többi fordításának forrása, amely Rákóczi halála után készült. Még ha fenti föltevésem nem állja is meg a helyét, és Rákóczi könyve, az *Instruction chrétienne* azonos za *Iffiak kalauzá*val, akkor is csak a második (1744) átdolgozásnak a címét közelíti meg, amely szintén Rákóczi halála után készült.

Ez a három munka tehát Mikes kedves olvasmánya rodostói első éveiben, mikor Rákóczi könyveihez aligha jutott: ezt, azt hiszem, bátran következtethetjük az előbbiekből és Szekfű véleményéből, hogy Rákóczi «udvari embereit» elég távol tartotta magától. De ez nem jelenti azt, hogy mást Mikes nem olvasott: olvashatott egy-egy könyvet, amit a Rákóczi francia titkárai (jobbára abbék) s a fejedelem udvarába sereglő, félig-meddig kalandor francia udvari nemesek véletlenül juttattak neki. Erről semmi megbízható adatunk nincs. Sokat olvasott és dolgozott-e? Nem hiszem. A szigorú udvartartásban a személyi szolgálat (Rákóczi emberei megfogytak), «Sibrik apám» intézkedései s maga a fejedelem nagyon elfoglalhatták. Különben is jobban szeretett beszélgetni és «sokat nevetni» (Zsuzsi), üres óráiban szívesebben kereste a társaságot. Mindebből azt következtetem, hogy Mikes ezidőben már szélesebb terjedelemben írta naplóját — s közben lefordította az *Iffiak kalauzát*.

Maradjunk egyelőre az utóbbinál. Már idéztem Mikesnek azt a véleményét (62. levél), hogy minden ifjúnak «ha csak egy könyvet is» le kell fordítania. Talán ennek a kötelességének

tett eleget, mikor e kedves könyvének fordításához látott. (Hogy utóbb még egyszer lefordította, az eléggé bizonyítja, hogy csakugyan kedves könyve volt.) Ismeretes, hogy az első fordítás párbeszédes (Egyetemi Könyvtár), a második folyamatos (Múzeumi Könyvtár). Az első fordításban még nincs meg két rész, amely az utóbbiban megvan. Nem tudtam megállapítani, de igazat kell adnom Király György föltevésének, hogy az előbbi az eddig kézhez nem került *első*, a másik egy későbbi kiadás fordítása.[1]

A másik két könyvnek is van egy kis eddig észre nem vett kapcsolata. Nem arra célzok, hogy a *Mulatságos napok* három ifjú párja nevében Hiláriа megkéri anyját, Honoriát, hogy «valamely jószágára egy néhány napig való mulatságra» vigye ki őket[2] — s a *Regia crucis via* is[3] azt mondja: «Temporis... amoenitas virgines... in villam velut invitabat» — hanem arra, hogy a *Journées amusantes* Camilláját és Florindáját, vagy Urániáját és Feliciáját Mikes más névre kereszteli. Az egészet tudvalevőleg Erdélybe, a Szamos partjára helyezi át, bájos epizódként (mint Jókai az *Aranyember* utóhangjában) rodostói szőllőt visz oda, narancsfát és laurusokat — «Honoria azokat mind Rodostóról, a Marmara-tengerének a partján levő városból hozatta». Ehhez a honosításhoz magyar neveket is várnánk. E helyett Honoriával és Hiláriával találkozunk. Nyilván, mert a másik könyve, Van Haeften munkája, így mondja: Philetesnek három leánya maradt; Staurophila, «quae huic aetate erat proxima, *Hilaria;* tertia, natu minima, *Honoria* a parentibus appellata est». Íme, a két kedves olvasmány így keveredik...

Az *Iffiak kalauza* első fordításából ítélve sem tart Mikes ott, hogy a *Törökországi levelek*et ma ismert formájában megírhatná. De — ismétlem — naplója bizonyára terjedelmesebb lett azoknál az első jegyzeteknél, amelyeket Toncs próbált rekonstruálni. Amilyen bizonyos, hogy Drinápolyban nem is írhatott egyebet, mint Beniczky és Király példájára jegyzeteket, olyan valószínű, hogy most részletesebben dolgozik. Így kerülhet a Zsuzsi-részletekbe az öreg ember kalendáriuma, amely Lafontaine-re és Boccaccióra megy vissza, de Mikes egyiktől sem vette; s így az a sikamlós anekdota, amelynek Zolnai Béla Bussynél találta meg a párját: a párját csak, és szerény föltevésem szerint nem a forrását, mert Mikes formális alakítgatásokkal ugyan, de elég híven szokott fordítani. Az idézett «borotválás» meg épen a csattanója az anekdotának, Mikes tehát, ha utólag írta bele, csak kiélezte vele s nem a forrásra támaszkodott. Mind a két részlet olyan, hogy bárhol olvas-

[1] Id. ért. EPhK. 1912. 25. l.
[2] *Mulatságos napok.* Abafi kiad. 8. l.
[3] Csak egy latin kiadás van kezemben: Antverpiae, Moretus, 1635. 2—3. l.

hatta, de az előbbit akár az előszobázgatásban hallhatta, akár társai között — sőt a fejedelem kalandor udvari nemeseitől is.

Egyelőre tehát naplóját írja, s ebben inkább az erdélyi naplóírás hagyományát látom. A jegyzeteket földolgozza, mesél, mint Apor, sőt Cserei is tette, és beleszövögeti, amit hall, lát, ami történik vele. A nénihez szóló, tréfálkozó részleteket el lehet hagyni, nem függenek szervesen össze. Elbeszélés közben nem is vegyít munkájába enyelgéseket. Kétségtelen, hogy a levélforma utólag fejlődött, s épen *ennek* a magyarázata, sőt bizonyítéka a néninek az a Paflagóniába küldése, amelyet Császár Elemér több mint egy emberöltővel ezelőtt találóan vetett fel bizonyságul a levelek missilis volta ellen, s az a zürzavar, amellyel konstantinápolyi híreket előbb tud, mint a a néni, sőt ő ír meg az édes nénémnek. Levelekbe utólag formálván, egyszeriben érthető ez a mesterkéltség, amellyel naplójának részleteit ilyen áron sem hagyja el. Hozzá kell tennem még, hogy a néhéhez fűzött kedveskedések szintén csak a bevezető és befejező részekben, vagy a bekezdések elején vannak.

De megvannak. S Zolnainak sikerült pozitív példákkal igazolnia azt, ami Mme Sévigné s az egykorú francia levélirodalom hatásáról eladdig csak föltevésül élt. Az én fölfogásom csak abban tér el Zolnaiétól s közeledik inkább a Királyéhoz, hogy szerény véleményen szerint, s az 1724-ig terjedő 58 levélből is ítélve, nem Bonnac-né tette figyelmessé a levélformára: fent bizonyosan megállapított első rodostói olvasmányaiból úgy ítélem, hogy Bonnac-nénál sem ilyen tárgykörben forgott a társalgás; még kevésbbé hozta Franciaországból e levélgyűjtemények ismeretét: a levélforma fölfedezése és fölhasználása ennél jóval későbbi, s a *Leveles könyv* irodalmi célú alkotássá, amit végérvényesen Császár állapított meg róla, az által lett, hogy a rodostói társaságba vetődött — César de Saussure.

Bonnac távozása után, 1724 végén D'Andrezel lett a francia követ, Rákóczinak őszinte jóakarója, aki — bár a fejedelem tervei érdekében nem sokat tehetett — gyakori érintkezésben volt vele; szívesen vette tanácsait, véleményét a török ügyekben, viszont maga szívesen tájékoztatgatta a fejedelmet a Rodostót környékező emberekről, kalandorokról. 1726 második felében érkezik oda közülük Vigouroux, a fejedelemnek — nem tudni, milyen előzményeken alapuló — levélbeli meghívására. Röviddel utóbb a fejedelem irodájában találjuk Kovács János s a francia titkár, Bechon mellett az áruló Bohnt is, a fejedelem halálának okozóját. Vigouroux társaságában van Baraillon: ő és Vigouroux fia közvetítik Rákóczi levelezését Konstantinápolyba. Rákóczi egész udvar-

tartása átalakul s megelevenedik a sok franciától. D'Andrezel hiába ajánlja föl Rákóczinak, hogy megbízható adatokat szerez róluk, a fejedelem feltétlenül hisz nekik, és a franciák hamarosan kezükbe ragadják az ügyek intézését.[1] Míg barátját, Ilosvai Jánost, egészen hatalmi körébe ragadja az idősebbik Vigouroux, Mikes húzódozik tőle, nem tetszik néki: «de az ilyen sok beszédű, síknyelvű sehonnain itt igen kapnak.»[2] Mégis, abból, hogy Ilosvai nagy terveket sző Vigouroux-val, következtethetünk rá, hogy környezetével Mikes is jóban van. Az ifjú Vigouroux maga írja: je suis *très bon ami avec Mrs. de Mikezt*, Molitar, *Quiche*, Bechon, De Roche[3] — íme, Mikes, Kiss István a filozófus Molitard, a testőrkapitány és Bechon, Rákóczi francia titkára a jóbarátai. Nyilván maga is képzett, szellemes, okos ember, s ez a csoport az, amelyik nem vesz részt az intrikákban, legföljebb bosszankodik az új pénzügyi és udvartartási renden.

Bizonyos, hogy ebben a társaságban — miként a fejedelem D'Andrezel leveleiből[4] — Mikes, most már érettebb fővel, újból friss francia kultúra levegőjét szívja s valószínű, hogy könyvekhez jut. A naplók, mémoire-ok divatban voltak s az események műhelyeiben, vagy legalább zürzavaraiban, kedvelt olvasmányok. D'Andrezel megküldi Rodostóba az újságokat is, «az Európa különböző országaiban megjelenő hírlapok és folyóiratok legújabb számait,»[5] Saussure meg is írja, hogy «Franciaország, Hollandia és Köln város újságait elég rendesen kapjuk itt»:[6] bizonyára így jutnak Mikes kezébe a *Spectateur* kötetei is. Ekkor jut Guillet könyvéhez is, amelyből Iréne történetét vette. Ismeretei tehát épen ezekben az években szélesbednek. Érdekes, hogy viszont naplóírása épen ekkor lanyhul: 1720—1727 között 53 levél anyagát írja, 1727-ben D'Andrezelt sírba viszi szívbaja, 1728—1733-ig csak 15 levele kelt, s ebből is 1729-ben egy, 1730-ban kettő. Ennek oka azonban inkább az udvar hangulatában és viszonyaiban van. Vigouroux fölforgatott mindent. Egyfelől Rákóczi új házasságának és lengyelországi letelepedésének terve nagyszerű légvárak képzeletével gyujtogatta a reménységeket, másfelől a belső intrikák, egyenetlenségek és kölcsönös irígykedés (az udvari ember életének most kialakult igazi légköre) végkép elkeserítette az embereket. Mikest is egy moldvai áttelepedés

[1] L. minderről Szekfü id. m. 284. és köv. l.

[2] Mikes 76. levelében, 1726 szeptember 17., tehát pár héttel Vigouroux érkezése után.

[3] Szekfü, id. m. 170. jegyzetében. (389. l.)

[4] Szekfü, id. m. 261. l.

[5] *De Saussure Cézár Törökországi levelei.* Közli Thaly Kálmán. Budapest, 1909. 14. l.

[6] U. ott, 265. l.

gondolata kísértgeti,[1] talán maga is jár ott. Ez a forrongás csak akkor szűnik meg, mikor Vigouroux-ék eltávoznak.

A Mikesnél is elégedetlenebb Zay 1733 februárjában Pérában járván, találkozik De Saussure-rel, aki épen megelégedett a követségeknél folyó nagy dorbézolásokkal, egészsége helyreállítása végett pihenni vágyik és szívesen veszi Zay meghívását, hogy jöjjön el hozzájuk, Rodostó klastromi életmódú nyugalmába. Így kerül a nyugtalan lelkületű, világlátott kóbor svájci nemes Rákóczi udvarával ismeretségbe, majd ez év végén a fejedelem szolgálatába.[2] Épen, mert Zay hozta őt oda, kétségtelennek tartom, hogy Mikessel is közelebbi ismeretségbe jutott. Mikes ugyan sohasem említi nevét, de hiszen Vigouroux-t is csak egyszer, nyilvánvaló haragjában, Bonnevalt is futólag s mást alig; még Kiss Istvánt sem. Saussure szintén nem emlegeti Mikes nevét (mint «fejedelem kamarását» is csak egyszer). Azonban Mikesnek semmi politikai szerepe nem volt, amelyről szólhatna. Utaltam rá, hogy az ifjabbik Vigouroux Mikest «nagyon jó barátjának» mondja; Mikes erről sem ír. Ez a körülmény nem rekeszti ki a jóbarátság lehetőségét. Egy eleveneszű, művelt francia került ide, aki utazásairól mesélget, elmondja, hogy naplót vezet róla, emlékezetének felfrissítésére talán elő is veszi egyiket-másikat: van ebben sok valószínűség — és íme: Mikes és Saussure összetalálkoznak. Ezt a találkozást és Saussure nyilvánvaló hatását Király György kétségtelenül igazolta.[3] Föltétlenül elfogadom azt a megállapítását, hogy Mikes levelei ma ismert formájukban 1733 előtt nem alakultak ki. Csak egy dologban térek el tőle; elhiszem Saussure-nek, amit maga mond, hogy «elve volt pontosan följegyezni mindent, ami vele utazásai közben történt», s hogy 1740-ben «a tett jegyzetek egész halmazával tért haza Lausanne-ba. Sokan ajánlották neki, hogy szedje ezeket valamelyes rendbe; *ő a levélformát választotta*, mint amely a legízlésesebb és legcsaládiasabb.» Evvel szemben, mivel Saussure súlyt helyez rá, hogy mindig az igazat írja, nem fogadhatom el Van Muyden állítását,[4] hogy Saussure jegyzeteit már kezdettől fogva levélalakban írta, s Mikes Rodostóban az angolországi leveleket kész formában olvashatta is. Nem győztek meg Király György párhuzamai sem, amelyek semmitmondó helyekre vonatkoznak. Olyan fordulatok, hogy «nem levelet, hanem egész könyvet kellene írnom,» hogy ha tudná, hogy untatja nénékáját, «régen félbe hagytam volna,» hogy

[1] Angyal Dávid, *Adalékok II. Rákóczi Ferenc törökországi bujdosása történetéhez.* Századok, 1905. 220. l.

[2] Saussure id. m. 31—32. l.

[3] *Mikes Kelemen levélformája.* Irodalomtörténet. 1921. 266. l.

[4] U. ott, 265. l.

örül, «hogy a kéd tetszése szerint írtam,» valóban önként adódnak, ezt nem kellett Saussure-ből venni, ráadásul, ezek még csak nem is franciás fordulatok, s nem eléggé jellemzők ahhoz, hogy Saussure állítását — amely annyira közömbös, hogy nincs is oka ferdíteni, s a Lausanne-i nyugalom indokával önmagában is valószínű — kétségbevonjuk.

Saussure hatására fontosabbnak tartom a tárgyi egyezéseket, amelyekre Király is rámutat s amelyek legalább *könyvek* dolgában megbeszélések vagy csak beszélgetések eredményei lehetnek — s még fontosabbnak, hogy az eddigiekből következtetve e beszélgetéseik eredményeképen élesedik ki Mikes munkájának *irodalmi célzata.*

Mikes szellemi fejlődését végigkísértük s megpróbáltuk műveltségének lassú és rendszeres gyarapodásából azt az álláspontunkat igazolni, hogy Mikes a szó komolyabb értelmében vett francia szellemet, igazi modern műveltséget nem hozott magával Franciaországból. Török partra szállásakor még korántsem volt abban a helyzetben, hogy a *Törökországi levelek*et mint kezdettől fogva irodalmi célú munkát irogathatta volna. Mme Bonnac volt rá először nagy hatással, de olvasmányainak köre továbbra is, neveltetésével megegyezően, a XVII. század jezsuita és morális célú irodalma volt. D'Andrezelnek Rákóczi iránt való figyelmessége s az ifjú Vigouroux-val és társaival áradó modernebb levegő változtat ezen kissé s a végső csiszolást Saussure közvetetlen hatása végzi. Ezzel eljutottunk a *Törökországi levelek* kialakulásának kérdéséhez is.

A naplójegyzetek lassacskán emlékezetből, az Erdélyben dívó mémoire-ok párjául s a széltében-hosszában kedvelt naplók mintájára irodalmi naplóvá alakulnak. Eddig véleményem szerint már Saussure idejében eljut Mikes: Saussure *mindent* följegyzett, most Mikes is gondol rá, hogy a Saussure-nél látott mintára maga is földolgozza ezt. Király György — mint föntebb idéztem — úgy véli, hogy a *Törökországi levelek* 1733 előtt mai szerkezetükben nem jöhettek létre s hivatkozik Abafira, aki a vízjegyek alapján a levelek első csoportjának létrejöttét 1737-re teszi. A vízjegyek 1740 előtt *ennyire pontosan* nem mondanak semmit. S maga a papiros, illetve vízjegye azért sem lehet döntő, mert bizonyos, hogy a ma ismert kézirat másolat.[1] Abafi megállapítása, hogy Mikes az 1717. és 1718. év helyett egy-egy helyt 1737. és 1738-at írt s a 3-ast utólag javította 1-esre, már érdekesebb: de itt meg csak az *évtizedet* hibázta el, az évet helyesen írta: ez csak annyit mond, hogy a *Levelek* (vagy ez a másolata) a harmincas évekből valók. 1737 elején megérkezik Rákóczi József s ettől kezdve Mikesnek sok bosszúsága van. Psychologiai okokból tehát az a vélemé-

[1] Császár, id. mű, 28. l.

nyem, hogy *Mikes a Saussure eltávozása után Rákóczi József megérkezéséig terjedő időben, Saussure hatása alatt* szerkeszti meg mai formájában a *Törökországi levelek* első részét, Rákóczi haláláig.

Természetes — és többször éltem evvel a gondolattal — hogy az életében bekövetkezett nagy mozzanatok hatással voltak irodalmi fejlődésére is. Bonnac-né, a rodostói letelepedés, az intrikák kiélesedése közvetlenül éreztetik a naplóírásban is hatásukat. Mikor 1735 nyarán fejedelme konstantinápolyi temetéséről visszatér, leveti a francia köntöst, felöltözik újra székelynek: megszűnik benne az udvari ember, a magáé lesz. Nincsen egyelőre semmi dolga. Saussure is elment, egyedül van az emlékeivel, ráér. Hatása alatt van a legutóbb átélt megrendítő eseménynek, elvesztette itt tartózkodásának céltudatát; hazamenetelre még nem gondolhat, kötelességei vannak az ifjú fejedelem iránt, egyelőre vár. De már meglehetősen függetlenül; megszűnt a nem mindig könnyű, szertartásos «bejáró», kamarási szolgálat, semmi dolga nincs. A Saussure-höz kapcsolódó élmények, az utolsó 6—8 év erősebb irodalmi hatása is dolgozik lelkében: ekkor fog neki a *Törökországi levelek* feldolgozásának. Így alakulnak ki a vázoltam adalékok, megerősítve Abafi vizsgálódásaival, Zolnai adataival és Király György megállapításaival, s így kapjuk magyarázatát az egységes képnek, amelyet a levelek első, aránytalanul nagy része ad. Munkája — mint Király György megállapította — útirajznak indul (tegyük hozzá, épen úgy naplószerűen s a hajóúttal kezdődik, mint Saussure-é) s élmények és olvasmányi emlékek tükrévé szélesedik. Melegebb és közvetlenebb lesz, ahogyan a közelmulthoz ér és tetőpontra jut a befejezéssel, Rákóczi halálával. A levelek további része csak már mintegy lóg az egészen, időkint odatűzdelve — hogyan és miért, arra alább térek rá.

Mielőtt ezekre továbbmennék, még egy mozzanatra kell kitérnem. Ismételten hangoztattam, hogy Mikes műveltsége a XVII. század szellemében gyökerezett, hogy a családi háznál s a jezsuiták kollégiumában vérévé lett erős vallásosságáról, amely természetesen Rákóczi udvarában sem változott, minden másirányú hatás visszapattant. Hangsúlyoznom kell ezt akkor, mikor műveltségéről beszélek. Forrásai között szerepel Bayle szótára, a *Spectateur*, sőt Zolnai szerint Montesquieu. Az ifjú Vigouroux, Bonneval pasa[1] és minden kétségen felül Saussure már telítve voltak a fölvilágosodás eszméivel. Saussure maga *Levelei*nek abban a részletében, ahol Gresset jezsuitáról szólva a «római katholikus» és a «bigott pápista» közé éles határ-

[1] Bonnevalról l. Szekfü id. m. 318. l. «Voltaire tanítványa, aki nyíltan deistának vallotta magát».

vonalat rajzol, franciaországi tartózkodásáról szól, ahol «annyi *józan eszű és felvilágosodott* ember van».[1] Mikes kétségtelenül hallott tehát a fölvilágosodásról, talán magáról Voltaire-ről is. Olvasmányainak egy része ebben a légkörben mozgott. S mégis, íme sehol semmi nyoma az új irány, új szellem hatásának. S a továbbiakban ez volt a szerencséje.

1736 végén megérkezik Rákóczi József, s az év őszén Mikes már Konstantinápolyban irogatja leveleit, a következő év februárjában pedig Csernavodában vannak. Ha Konstantinápolyban még folytatja is a levelet — itt, Jassyban és Bukarestben aligha. A harcra készülő csapatot hányja-veti a sors. Van egy adatunk, hogy 1739-ben a Ruscsukban lakó Mikest a szultán Moldvába rendeli az oláh vajda útján[2]: a *Levelek*-ben erről nincs szó. Időközben meghalt Rákóczi József; a kormány az ő holttestét sem engedi Konstantinápolyba szállítani. A bujdosók Viddin, Kocsin, Jassy felé szóródnak szét — Mikes reméli, hogy legalább Erdély köpönyegét megláthatja s útjában a Bozza vizéből ihatik — 1740. június 21. lesz, mire Rodostóban vannak. Itt foglalhatja össze s folytatgatja egyideig a *Levelek* második részét: útleírásokat és történelmi eseményeket a maga kis egyéni élményeivel. S evvel voltaképen befejeződnek a *Törökországi levelek*, azontúl már csak kényszeredetten ír egyet-egyet, a *Levelek* utolsó tíz esztendejében pedig (1748 – 1758) jóformán csak egy munka részleteinek fordítása és jórészt már elmondott anekdoták ismétlése van.[3] Mikes 1740 végén életének egy utolsó nagy fordulójához ért, amely néki mindvégig irányt szabott, életelvet, és munkásságában új fejezetet kezdett.

Ötven éves volt; eltemette a fejedelmet és az ifjú fejedelmet, látta még egyszer — messziről — Erdély havasait és itt volt újból Rodostóban. Miért? Minek? . . . 1740 novemberében kapja a hírt, hogy III. Károly, a római császár, «egy nagy császár» meghalt, s vele «elfogyott» az Ausztriai-ház férfi-ága. «Micsoda szép állapot élni; mert ha megholtunk volna, nem értünk volna meg ilyen nagy dolgot.» Az imént látta Erdély «köpenyegét»; most egyszerre nagy elhatározás érlelődik benne: haza akar menni. Valószínű, hogy többi társával együtt jut erre az elhatározásra,[4] s együtt adják be amnesztia-kérvényüket a konstantinápolyi követség útján: a kérelmet rövidesen visszautasítják (nec nominetur in nobis), s Mikes végképen megtudja, hogy «ex Turcia nulla redemptio». Itt kell maradnia Rodostóban. Egy darabig — bizonyára

[1] Id. m. 264. l.
[2] Karácson Imre: *A Rákóczi-emigráció török okmányai*. 1911. 137 l.
[3] *Mahumet az égben. Eginhart és Emma. Amurates császár. A pápa lova.*
[4] Levele Huszár Józsefhez. Abafi, *Mikes*. 182. l.

elkeseredésükben — civakodnak, egyenetlenkednek, azután megnyugosznak. 1741-ben még arról is szó van, hogy Párizsba kerül Rákóczi György ügyeinek vitelére; ekkor írja róla Bohn, aki őt is ismerte, mert hiszen Zsuzsi iránt való szerelméről is jól volt informálva: «Miques n'est pas fort à craindre, et ne sera jamais fort utile à Ragoczi; car c'est un esprit *fort borné* et nullement propre aux affaires.»[1] Talán nem volt lángeszű ember; semmiesetre sem volt nagy egyéniség — de nyilván csak azért volt *bornirt*, mert távol maradt a fölvilágosodástól; s leginkább azért lehetett az Bohn szemében (s ez Thaly fölfogása), mert a diplomáciához csakugyan nem értett.

De mindenképen öreg ember lett, élete utolsó szakaszához ért. Gazdaságra adja magát, szőlőt ültet.[2] S ugyanúgy, mint első rodostói letelepedése idején: vallásos munkák fordításához lát. Ezért mondtam, hogy szerencséje volt: nem zavarta meg a fölvilágosodás. Bele tudott nyugodni a változhatatlanba és Istennél és a vallásos munkák fordításában keresett vígasztalást. Vele vannak régi, kedves könyvei. A *Journées amusantes*-ból közben is fordítgatott a *Levelek*be[3]. Most majd rákerül az egésznek lefordítására a sor, sőt átültetheti a legkedvesebb könyvét, a *Kereszt királyi útját* is. De kezdeni most is az *Ifijak kalauzá*val, csak annak egy másik redakciójával, kezdi (1741). És sorra kerülnek Rákóczi könyvei.

Már Király György észrevette,[4] hogy Rákóczi könyvtárában, a jegyzék szerint, megvolt Mikes legtöbb fordításának eredetije. Fönt megállapítottam, hogy ezekből Rákóczi életében Mikes egyet sem fordított, sőt nem is használt. Viszont Rákóczi halála után, illetőleg 1741-től kezdve, három régi könyvén kívül csak Rákóczi könyveiből fordítgat. Igen ám, de Rákóczi halála után François Belin, a francia követség kancellárja és első titkára épen Mikessel és Bechon titkárral jegyzőkönyvbe vették Rákóczi ingóságait[5] (könyveit is: épen így maradt meg azoknak teljes jegyzéke) s Konstantinápolyban tűzmentes raktárban helyezték el. Hogyan jutott utóbb Mikes a könyvekhez a negyvenes években? Visszakapta-e? Én mást gondolok. Az ingóságok vámmentes bevitelére a posta engedélyt adott; ellenben arra nem, hogy Rákóczit Galatában temessék el. Saussure és Mikes tehát — mint Saussure elbeszéli[6] — huszonkét egyforma, nagy ládát készíttettek s ezek egyikébe rejtették uruk koporsóját. «A boldogult fejedelem kamarása *(Mikes Kelemen)* és én e hajóra szállottunk. Kon-

[1] Thaly közlése. Századok 1881.
[2] L. 161. levelét.
[3] L. Szilágyi I. id. m. 167. l.
[4] Id. ért. EPhK. 1912. 23. l.
[5] Saussure, id. kiad. 365. l. *Cataloque des Livrees de la Bibliothèque.*
[6] U. o. 277. l.

stantinápolyba érkeztünkkor sajkánkat nem vizsgálták meg. A galatai rakparton a jezsuiták rendháza közelében rakodtunk ki. S mialatt én ládáinkat egy francia kereskedő tűzbiztos raktárába szállítottam: a kamarás azon ürügy alatt, hogy a fejedelem holttestét rejtő láda *könyvekkel van tele*, azt a jezsuiták rendházába vitette be.» Világos: csomagolás után a könyvesládából a könyveket újra kirakták, a ládába Rákóczi koporsóját zárták — és *a könyvek Mikesnél maradtak.*

Ezekből és csak ezekből a vallásos könyvekből dolgozott most. Sokat dolgozott: 1741 - 1754-ig majdnem hatezer lapot írt tele. Íme: Saussure-ig alig valamit — azóta, a *Törökországi levelek*et és a *Mulatságos napok*at is beleértve, ennyit. Nem fér kétség hozzá, hogy — míg a *Törökországi levelek*et sohasem említi — ezeknek ellenben hazaküldésére, sőt kinyomatására is gondolt: *ezt* tartotta irodalomnak, ezt tekintette írói hivatásnak — s ennek meg is felelt. Gondolata egy volt Bessenyeiékével: fordítani, minél többet fordítani, hogy vele a műveltséget terjessze; csakhogy Bessenyeiéknek műveltség a fölvilágosodás volt s azon keresztül a nemzet haladása, Mikesnek műveltség (a XVII. század szellemében) a kat. vallásosság volt.

Ezt a vallásosságot Zolnai Béla szerint a negyvenes években fordítgatás közben — bár öntudatlanul — a janzenizmus szellője érinti. Hogy mind a *Catéchisme de Montpellier*-ben, mind Le Tourneux *La vie de Nostre Seigneur Jésus Christ*-ben van egy kis árnyalata a janzenizmusnak, az lehet; de az idézett részek egyáltalában nem jellemző janzenista eszmék, mint ahogyan Mikesnek a gondviselésben való megnyugvása nem vallásos fatalizmus. S kétségbevonom azt is, hogy «Mikes kedélyéről nem multak el nyomtalanul e sorok. Mialatt a francia szöveg értelmén töprengve, magyar kifejezésekkel küzködött, gondolkodását befelhőzte a janzenisták pesszimizmusa, amely életbölcsesége derűjét időnkint borúra sötétíti.»[1] Elgondolva szép, de semmivel sem igazolható. A *Katekizmus*t, amelyre e sorok vonatkoznak, Mikes 1744-ben fordította, s 1744- és 1745-ben egy sort sem írt a *Törökországi levelek*be. Egyébként többször hangoztatja, missilis leveleiben is, hogy boldog, hogy az «anyaszentegyházban van» és nincsenek skrupulusai.

Ez a közel hatezer lapnyi fordítás — egy más, gyermekkori neveltetésének, egész életfölfogásának megfelelő, egyéniségével harmonikusabb célkitűzés — magyarázza meg, hogy miért ír olyan ritkán és már csak kényszeredetten a *Leveleskönyv*be. Mikor jegyzeteiből meg-megtoldja néhány levéllel, már az adatokat összecserélgeti, anticipálja — Császár Elemér bőséges

[1] *Magyar janzenisták.* Minerva, 1925. 32. l.

példákkal igazolta ezt — 1748—1754-ig nem csinál mást, mint Ricaut könyvének részleteit fordítja bele — a levél élére és végére odajegyezgetve néhány szót «nénékámnak». Eltűnt mellőle egészen a francia környezet, elveszett annak emléke is. Utóbb még rövidebb levelekben, mint említettem, eszébe jut, és ismételget már elmondott anekdotákat. Ekkor már végzett fordításaival, talán a *Regia crucis via*-val is: egy kicsit még vissza-visszacsap a régi elbeszélésekhez, nem emlékezik rá s meg sem nézi, hogy ezeket már egyszer elmondotta. 1758. november 19-én a porta őt teszi meg básbuggá. Ekkor születik meg benne az elhatározás, hogy a *Leveleskönyvét* végképen befejezi — s megírja karácsony előtt megható, utolsó levelét. Nagyon öreg ember már s a körötte élő gyülevész népségnek ő a feje. Bizonyára hivatali állásával keres kapcsolatot rokonságához s így írja missilis leveleit, amelyek valóban méltó folytatásai a *Leveleskönyv*nek. Hadd írjam még ide, hogy Mikes az *Idő jól eltöltésének módgya* címlapjára ugyanazt írta (1751), amit tíz évvel ezelőtt egyik levelében (166. levél):

> Deus in adjutorium meum.
> Azt el vesztettem a mit el költöttem
> Azt másnak hagytam a mit bírtam
> és az meg maradot(t) a mit adtam.

Birtokait mostohaöccse már 1723-ban adományul kérte. De az megmaradott, amit nekünk adott.[1]

GÁLOS REZSŐ.

---

[1] Még csak azt a közkeletű tévedést igazítom helyre, hogy Mikes halálával feloszlott az emigráció. Karácson Imre okiratközlései szerint, pár nappal halála után Pápai Antal lett a básbug, utána többen követik, 1803-ban Szakmáry János és 1811-ben a becsületes porta még mindig fizeti a *thaint* az emigránsok ivadékainak. (Id. m. 153—156. l.)

A MAGYAR NÉPSZÍNMŰ BÉCSI GYÖKEREI.

A népszínmű története a magyar irodalomtörténet terén egyike a legkevésbbé felkutatott területeknek — épen ezért tele van megoldásra váró problémákkal. Még a műfaj fogalmának meghatározása is téves, s szabatos megállapítása annál fontosabb, mert ez egyben világot vet a népszínmű eredetének kérdésére is. Poétikai és irodalomtörténeti kézikönyveinkben azt olvassuk, hogy a népszínmű középfajú dráma, amelyben víg és érzelmes elem vegyül, tárgyát a népéletből veszi és népdalokat sző a cselekvénybe.[1] Ez a meghatározás valóban rá is illik a Tóth Ede utáni népszínművekre; Szigligeti népszínműveknek tartott darabjait azonban már bajos ennek a meghatározásnak a keretébe szorítani. Mert ugyan hol van még a legtágabb értelemben vett népélet is a *Zsidó*ban, *A rab*ban vagy az *Egy szekrény rejtelmé*ben, de még az első magyar népszínműnek nevezett *Szökött katoná*ban is? Nyilvánvaló, hogy a népszínműnek Szigligeti korára vonatkozólag valami más meghatározást kell adni.

A legtermészetesebb s legbiztosabban célra vezető út megkeresni, mit értettek népszínművön a fogalom keletkezése idején. Ez a műfaji megjelölés először a negyvenes évek elején merül fel színikritikákban; ekkor a köznép mulattatására szánt, könnyű fajsúlyú, látványos vasárnapi darabot értenek rajta. Mint hivatalos műfajmegjelölés Ney Ferenc pályanyertes művének, *A kalandor*nak, színlapján[2] (1844 február 24.) szerepel először. Ez a «népszínmű» teljesen városi darab; Pesten a Gellérthegyen, a Városligetben és a Zugligetben játszik, szereplői — Fürgefi fiatal gróf, Zománczy, volt nagykereskedő, Wildheimné, gazdag kereskedő neje, Erődy ügyvéd — az arisztokrácia és a városi polgári középosztály soraiból kerültek ki. A nép, tágabb értelemben vett városi népet értve alatta, csak mint staffage szerepel. (Gyermekek. Hangolyások. Cigányok. Katonák. Mézeskalácsosok. Birbicsjátszók. Szivaráruló fiúk. Hárfás lányok. Zsidófiuk. Almaárusnők. Táncosok. Nép.) Szigligeti a *Szökött katona* színlapján a «színmű dalokkal és tánccal» műfajmegjelölést használja, ugyancsak színműnek nevezi a *Zsidó*t, a *Szekrény rejtelmé*t és a *Rab*ot is.

[1] Riedl Frigyes: *Poétika*, 1904. 224. l. — Négyesy László: *Poétika*, 1907. 156. l.

[2] Fáncsy gyüjtemény. Nemzeti Múzeum.

Később azonban maga mondta a *Szökött katonát* az első magyar népszínműnek.[1] Ez a megállapítása azután átment az irodalomtörténetbe és a köztudatba is — pedig a magyar népszínmű Szigligetiig igen hosszú útat futott meg, s a *Szökött katona* és előzői közt nem tátong szakadék. Első magyar népszínművé a *Szökött katonát* legfeljebb példátlan sikere ütötte.

Szigligeti a *Dráma és válfajai*ban részletesen foglalkozik a népszínművel, annál inkább, mert a műfaj megállapításának dicsőségét magának tulajdonítja. Nem adja ugyan a műfaj meghatározását, de tárgyáról beszélve épen az ellenkező megállapításra jut, mint a népszínműnek ma közkeletű meghatározásai. Azt fejtegeti, hogy a népszínműnek nem szabad tárgyát csak a népélet köréből vennie: «A népszínműírók a népet eleitől fogva a legtágabb értelemben vették s körébe nem csupán a parasztokat, hanem az összes alsó- és középosztályt is belefoglalták, sőt részben, vagy épen egyik drámai fél gyanánt, a magasabb rangúakat is szerepeltették; nézetem szerint igen helyesen: mert csupa parasztokkal, azoknak együgyű észjárása, eszméletlensége, műveletlensége, még komikai színezet s összes naivságuk mellett is, a darab csakhamar egyhangú és unalmas lett volna.» (434—435. l.)

Salamon Ferenc már úgy értelmezi a népszínmű elnevezést, hogy népről szóló darab és ennek folytán hibáztatja is, mert szerinte műfajt tárgyáról elnevezni fölötte helytelen dolog.[2] Gyulai az első, aki 1873-ban helyes szempontból adta a népszínmű meghatározását s egyben rámutatott arra is, hogy a népszínmű elnevezés nem a tárgyra, hanem a célra vonatkozik: a népszínmű a *népről szóló*, hanem a *népnek való* színmű. Ugyanő először világít rá a magyar kifejezés idegen eredetére: «A kritika is, mely gyakrabban kezd foglalkozni a népszínművel, nem épen a legjobb tanácsokat adja a költőknek, mert inkább zavarja, mint tisztázza a fogalmakat. Minden nap olvassuk, hogy a népszínmű tárgyában és alakjaiban valami ethnographiainak kell lenni... csak a népnek szabad benne szerepelni más osztályok kizárásával, még a nagyvárosi népnek sem, csak a falusinak, hiszen maga a népszínmű elnevezés eléggé kimagyarázza a válfaj e sajátosságait. De a név nem sokat magyaráz . . . A népszínmű nem egy határozott faj neve, mint a tragédia vagy komédia, *hanem több válfajé*, a melyeket más nemzetek más névvel neveznek, *noha a németek is használják a Volksstück, Volksdrama kifejezést.* Épen ezért *jobb a népszínműnek neve helyett fejlődését venni szemügyre.*»[3]

[1] Szigligeti: *A dráma és válfajai.* 1874. 508. l.
[2] Szépirodalmi Figyelő 1861. II. 44. l.
[3] *Szigligeti és újabb színművei.* Újra: *Dramaturgiai dolgozatok,* 1908. II. 395. s k. l.

Gyulai kitűnő érzékével fölismerte, hogy a népszínmű elnevezés a német *Volksstück* szónak a fordítása, hogy a műfaj mintája a bécsi Volksstück, s hogy ez a gyűjtőnév különböző alfajokat foglal magába. Így magyarázható az is, hogy míg az újabb magyar népszínmű Tóth Ede óta egységes jellemű műfaj, addig a fejlődés régibb állapotában, Szigligetinél és előzőinél, a legkülönbözőbb műfajok kerülnek együvé a műfaj fogalmában; összekötő kapocs csak egy van közöttük: az, hogy szélesebb néprétegek érdeklődését igyekeznek megnyerni. A magyar népszínmű sokáig keresi a maga útját és mire megtalálja, a formakeresés idejének tarka összevisszasága egységgé higgad.

A magyar népszínmű nem az irodalom, hanem a színpad terméke. Legbuzgóbb művelője és kialakítója Szigligeti, az első nagystílű magyar színpadi szerző. Mintája, a bécsi népszínmű sem az irodalom, hanem a színpad közvetítésével jutott el hozzánk. Sőt ezt a mintát is a színpad szükséglete szülte, és termékei, talán az egy Raimund műveinek kivételével, irodalmi ambició nélkül, a színházi műsor ellátására készültek. Az egész műfaj kialakulása, fejlődése, virágzása és hanyatlása szorosan összefügg a bécsi népszínpadok történetével. Termékeinek élettartamát színpadi szereplésük határozza meg; legnagyobb részük nyomtatásban meg sem jelent. Ezért hamar eltűntek a német irodalmi köztudatból, csak újabban fordult feléjük a figyelem. A magyar köztudatban ez az egész erősen szétágazó, sokrétű osztrák műfajkomplexum két névre, Raimundéra és Nestroyéra, zsugorodik össze. Pedig ez a bécsi népszínmű a magyar színpad műsorának a magyar színészet kezdő korától egészen a magyar népszínmű kifejléséig annyira fontos tényezője, hogy külön rendezője volt, s a hivatalos színházi kimutatások a drámai és operai előadásoktól egészen különválasztják a népszínműre, vagy amint abban a korban nevezték, a *paródiára* vonatkozó adatokat. Paródiának nevezték a bécsi népszínmű mindenféle termékét, az egész műfaj elnevezésére egyik legszorgalmasabban művelt alfajának nevét terjesztve ki. Paródiának hívták, amint látni fogjuk, a műfaj magyar utánzatait is egészen a *népszínmű* elnevezés felmerüléséig. Ennek a népszínműnek többször hangoztatott hivatása épen az volt, hogy mint magyar termék a bécsi mintát a magyar műsorról leszorítsa.

A bécsi népszínmű kezdetben a XVII. századi barokk jezsuitadráma népi kiágazása; kifejlésére, a bécsi, olasz és francia színpadok eleven közvetítésével, nagy hatással volt a commedia dell'arte és a comédie de la foire is. Két alapeleme, egyfelől a barokktól örökölt vonzalma a természetfölötti, a patetikus iránt, másfelől a mindennapi élet trivialitásának kiaknázása; művelői új komikus hatásokat értek el a két elemnek és két stílusnak ezzel a tudatos vegyítésével.

Legismertebb formája a tündérbohózat (Zauberposse); ezt nálunk Raimund nevéhez szokás kapcsolni, de Raimund csak tetőpontját jelenti a műfajnak. Ezzel szemben áll a lokális bécsi bohózat (Lokalposse): a mindennapi élet görbe tükre, szatirikusan kiélezve az akkori Bécs társadalmi élete ellen. Ez az irány tetőződik Nestroy alkotásaiban. A két irány között csak stíluskülönbség van; anyaga mind a kettőnek a bécsi élet; a tündérország kellős közepén, az Olympus csúcsán is mindig csak Bécsben vagyunk, s a ferdeségek kifigurázása közben minden kuplé refrénje a «Ja nur ein Kaiserstadt, ja nur ein Wien.» De magába szívja ez a drámatermés a nagy német irodalomnak minden stílushullámzását is és a maga bécsi képére és hasonlatosságára formálja át. Így lesz itt a Sturm und Drang lovagdrámáiból lovagi bohózat (Ritterposse), rablódrámáiból rablókomédia (Räuberposse), a romantika mondakultuszából dramatizált néprege (Volksmärchen mit Gesang). Minden fajuk dalbetétekkel, kísérő zenével és látványos kiállítással is növeli tömegvonzó hatását. Az előbbieken kívül később az Auerbach-féle *Dorfgeschichte* és a tájnyelvi költészet is behatol a bécsi népdrámába s ott a népnek új, szentimentális felfogását honosítja meg.

Falusiak, különösen a napoleoni háborúk óta népszerű tiroliak és magyarok, kezdettől fogva kedves alakjai a bécsi népszínpadnak; természetes és esetlen, de tisztalelkű, derék, romlatlan emberek; külsőleg komikusak, de tisztább erkölcsök levegőjét hozzák a romlott nagyvárosba. Ez a *Stadt und Land*-téma — Marinelli darabja a *Der Ungar in Wien* óta Friedrich Kaiser *Stadt und Land*jáig (1844) — végighúzódik az egész népdrámán.

A már felsorolt bécsi népszínpadi műfajoknak fejlődésével párhuzamosan fut a paródia és travesztia élete; az előbbi adta nálunk az egész műfajnak nevét. A mitológiai karikatúra a mitológiai tárgyú operák népi reakciója. De a külvárosi népszínpadok paródiával felelnek a Burgtheater valamennyi emelkedett stílusú műsordarabjára; így születnek a *Hamlet*, *Prinz von Tandelmarkt*, a *Fiesko der Salamikrämer* vagy a *Frau Ahndl*, Nestroy genialis *Judit und Holofernes*éig és *Tannhäuser*-paródiájáig.[1]

[1] A bécsi népszínmű gazdag és sokágú fejlődése ebbe a rövid vázlatba csak nagyon hiányosan volt beleszorítható. Ezért utalok a speciális irodalom fontosabb termékeire: Nagl-Zeidler: *Deutschösterreichische Literaturgeschichte* II. — J. Nadler: *Das österreichische Volksstück* 1921. — R. Fürst: *Raimunds Vorgänger*, 1907. (Schriften der Gesellschaft für Theatergeschichte X.) — M. Enzinger: *Die Entwicklung des Wiener Theaters vom 16. zum 19. Jahrhundert*. 1918—19. U. o. XXVIII—XXIX. — O. Rommel bevezetései az Alt-Wiener Volkstheater c. kiadássorozathoz és Nestroy müveinek új kiadásához. Egyes írókról l. az ott idézett irodalmat.

A bécsi népszínmű a magyar színészet műsorának kezdettől fogva fontos alkotó eleme. Színészeink és kritikusaink a bécsi népdráma különböző fajainak megjelölésére sokféle kifejezést használnak; nevezik ‚helyzeti tréfá'-nak, ‚víg bűvös játék'-nak, ‚tündéries játék'-nak, ‚víggal elegy vitézi játék'-nak, ‚bűjáték'-nak, ‚helybeli bohózat'-nak, sőt ‚hely-furcsaság'-nak is; végül a terminológiában két kifejezés válik állandóvá: a bohózat és a paródia.

Első magyar színészeink műsoruk megalkotásánál a legnagyobb nehézségekkel küzködtek. Elméleti tanácsadóik, mint Kazinczy, az irodalomból indultak ki, mikor a zsenge magyar színpad számára drámafordításokat készítettek. Ezek csak egyes kivételes napokra valók voltak, s színészeinket gyakorlati érzékük vezette, mikor előadásaik sorát nem akarták Kazinczy óhajtása szerint az ő *Hamlet*-fordításával megnyitni.[1] *Hamlet*-előadásokkal nem lehetett a pesti német színháztól elcsalni a közönséget, mikor ott mulattató bécsi népszínműveken szórakoztak, s a legjobb német színészek a *Lokalkomiker* s a *Lokalsängerin* voltak. Pesten működött már 1814—15-ben és 1820—21-ben a bécsi népszínpadok egyik legkiválóbb komikusa, Korntheuer, és tizenegy esztendeig (1836—1847) tagja a pesti német színháznak Rott Károly Mátyás, a bécsi népszínpad egyik büszkesége, akit a magyar kritika annyiszor állít oda példának a magyar népszínműkomikusok elé.[2] Saját fegyvereivel kellett a német színházat legyűrni, könnyebb darabokkal a színházba csalni a közönséget. Első színészeink hevenyészett fordításai közt szép számmal találjuk bécsi népszínművek átültetését. Hafner egyik bohózata Szalkay Antal fordításában mint *Pikkó hertzeg és Juttka Perzsi* a régi magyar színpad egyik legkedvesebb darabja;[3] Hensler és Schikaneder darabjai már csoportosan szerepelnek az első magyar műsoron. Perinet *Die Schwestern von Prag* c. bohózata Ernyi Mihály honosításában már mint *A Pestre vándorolt szabólegény vagy a komáromi nénikék* szerepel.[4] A bécsi népszínmű már felbukkanásakor megteszi az első lépést a magyar népszínmű felé.

Ezt a lépést meg is kellett tennie. Eredeti formájában annyira Bécshez kötött volt, hogy helyi célzásait, német szójátékait a magyar közönség nem értette; bécsi utcai figurái, tiroli parasztjai idegenek voltak a pesti publikumnak. Hatást

[1] *Kazinczy levelezése* II. köt. 96. l.

[2] Kádár Jolán: *A pesti és budai német színészet története 1812—1847.* 1923. és Athenaeum 1838. 279—80. l.

[3] Isoz Kálmán: *Buda és Pest zenei művelődése.* Budapest, 1926. 147—153. l.

[4] Császár Elemér: *A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században.* Budapest, 1913. 83—85., 101., 114—115. l.

csak úgy érhettek el velük, ha a bécsi aktualitásokat magyar viszonyokra való célzásokkal helyettesítették. Bäuerle *Aline oder Wien in einem anderen Weltteil* c. darabja mindenestől Pestre költözött, Cilli és Bims híres kettősének «Was macht denn der Prater, sag, blüht er noch schön» kezdete itt így változott: «Megnőttek-e már a fák a Duna partján» és refrénje Pestet dicsőítette. Célzásokat szőttek be a magyar színészetre, az első gőzhajóra és annak szerzőjére, ezt persze hangos taps követte.[1] Raimund *A paraszt mint dúsgazdag* c. tündérbohózatában a «hamvszedő daljába» mindig aktuális új strófákat fonnak, hol a színészek búcsúját szőve bele, hol a hőn óhajtott új pesti színházra célozva. Szerdahelyi kifogyhatatlan leleményű ennek a pesti aktualitásnak és helyi színezetnek felhasználásában.[2]

De a magyarosítás nem áll meg az ilyen külsőségeknél s a magyar névre való átkeresztelésnél. Nem elégszik meg azzal, hogy Stegmayer *Herr Rochus Pumpernickel*jéből *Tulokmányi Máté vagy a Nyírifi először Pesten* lesz, vagy Hensler *Rinaldo Rinaldini*je *Angyal Bandi*vá magyarosodik, hogy Gleich egy bohózata *Ketskeméti család Bécsben* nevet viseli vagy Bäuerle *Der Leopoldstag*ja mint *Mátyás napja Soroksáron* szerepel.[3] A közönség magyar alakokat kívánt, magyar életet. S ekkor a színészek megtették az első lépést az írók helyett: az idegen keretet megtöltötték magyar élettel. Nestroy *Lumpacivagabundus*a azért jelenti a régi magyar színpadnak a *Peleskei nótárius*ig legnagyobb sikerét, mert Bartha Lábszíj és Megyeri Cérna szabó szerepében az eleven életből ellesett hazai alakokat teremtettek. Lábszíjból palóc csizmadia lett, Cérna szabóból tót vándorlólegény. S így, bár, mint az egykorú kritika mondja, «az eredeti munkából némelly darabok és elméncségek magyarban nem voltak is használhatók, de a' helyökbe alkalmazott újabb énekek és magyaros elmés tréfák, Cérna szabónak tótos magyar, Lábszíjnak palócos szóejtése... a közönséget... tökéletesen ki is elégíté.»[4] A magyar népszínmű Szerdahelyi és különösen Megyeri játékában született meg, még mielőtt az irodalom figyelme felé fordult. Megyerit magyar Scholz-nak nevezték el a bécsi párhuzamokat keresők, de alakjainak tőrülmetszett magyarosságát senkisem vitatta.[5] Szerdahelyi Nestroy művészetét utánozta és még külsőségekben is másolta mesterét, de Nestroy fogásaival magyar életet elevenített meg.[6]

[1] Honművész, 1834. 349. l.
[2] Honművész, 1835. 405. l. Athenaeum, 1838. 110., 797/8. l.
[3] Bayer József: *A nemzeti játékszín története* 1887. II.
[4] Honművész, 1834. 263. l.
[5] Regélő, 1842. 1020. l.
[6] Vachot Imre: *Magyar színészek daguerrotypei.* Regélő tárcája, 1842. 370. l.

Megyeri és Szerdahelyi játéka általánosan kedveltté tette a magyar élettel megtelt bécsi népszínművet. Ezt a magyar életet már meg is követelte a magyar közönség. Mikor Raimund *Tékozlóját* hidegen fogadják a magyar színpadon, Schedel (Toldy) abban találja okát, hogy a darabot nem magyarosították meg kellőképen, s azt ajánlja, hogy Chevalier Dumont-ját változtassák át magyar viszonyokhoz mérten tót uraccsá vagy németté; ezt a tanácsot aztán meg is fogadják és későbbi előadásokban Chevalier Dumont mint Ritter von Berg jelenik meg.[1]

Ezek a magyaros alakok és a magyar életnek a behatolása túlságosan kedveltté teszik a bécsi «paródiát» a magyar színház közönségénél. Hogy ezt a kedveltséget számszerű példával illusztráljam, idézem a pesti magyar színházi részvénytársaság hivatalos jelentését. E szerint 1838 június 1-től 1839 szeptember 30-ig előadtak 264 színdarabot 54.103 frt jövedelemmel, *76 paródiát 35.002 frt* és 124 operát 38.465 frt jövedelemmel.[2] Amint látjuk, az egy paródiára eső bevétel messze felülmúlja az egy drámára, sőt még az egy operára eső bevételt is. Természetes, hogy ilyen körülmények közt a színház nem mondhatott le arról a jövedelemről, amit a bécsi népszínmű neki jelentett. Egykorú kritikák szerint a *Lumpaci-vagabundus* előadásánál olyanokkal volt tömve a színház, akiket máskor sose láttak a magyar színház tájékán.[3]

Hiába emelte fel tehát szavát a kritika a paródiák ellen, hiszen támadásai épen ennek a jövedelmi forrásnak a kiapasztásával fenyegettek! A kritika nemcsak a magyar színház színvonalát féltette ezeknek az előadásoknak a túltengésétől, hanem még inkább a magyar színműirodalmat. A drámaíróknak irodalmi babérokra törekvő alkotásai nem versenyezhettek népszerűségben a bécsi külvárosi múzsa színszerű, meg színpadból született termékeivel. Ezeket most a magyar kritika pergőtűz alá veszi, hogy kiirtsa. Bajza 1842-ben elismeri ugyan, hogy vannak benne értékek, de ezek csak a maguk helyén, a bécsi külvárosi színpadokon érvényesülhetnek; a magyar nemzeti színpadon nincsen keresnivalójuk; ide csak akkor bocsáthatók, «ha igen ügyes fordítók által akklimatizáltatnak.»[4] De mikor ez az akklimatizálás túlságos meggyökerezésüknek lesz eszközévé, akkor ez ellen is felemeli a kritika tiltakozó szavát. Hopp *Négy huszár és a gyermekharisnya* c. bohózatában a magyar színpad magyar huszárokat szerepeltetett és magyar népdalokat szőtt bele. De a Regélő már nem üdvözli lelkesen

[1] Athenaeum, 1838. 279—280., 623. l.
[2] Honművész, 1840. 167. l.
[3] Honművész, 1834. 263. l.
[4] Újra: *Összegyüjtött munkái* 1901. V. 272—73. l.

a magyarosítást, mint az egykori kritika a *Lumpacivagabundus* magyaros alakjait. Az idők változtak. «Szerencsétlen söpreje a német paródiák sörhordójának... Félig-meddig korcs magyarosítás, melly szerint a' német katonák magyarokká vannak átalakítva. Hát nem elég-e az, hogy eredeti drámaíróink nagyobb része csak ollyan semmiházi magyarokat állít elő műveiben, 's mi még a' német paródiák silány embereit is megmagyarosítjuk! A dalok közt néhány magyar nóta is előfordul, 's ez talán jó volna, ha ez' idegen darabban úgy nem venné ki magát, mint a pesti suhancok werklijében a Rákóczy induló.»[1]

Még a szereplő színészeket is támadják, különösen Megyerit, hogy művészetével érvényesülésre segíti ezt a műfajt. «De nem nyomhatom el lelkem fájdalmát, valahányszor olly jeles drámai színészt, mint Megyeri, illy minden műbecs nélküli paródiában látok működni, mert ő ezzel igen árt magának. Mióta Szentpéteri ezzel felhagyott, játéka sokkal nemesebb. S ha e' részben Megyeri is vele tartana, e mit sem érő német paródia lassankint elpusztulna nemzeti színházunkból.»[2]

De minthogy ezek az előadások fokozott bevételt jelentettek, csak akkor lehetett volna róluk lemondani, ha előbb helyüket mással pótolják. Ezért az osztrák paródia ellen intézett támadásokkal karöltve járt a hasonló magyar termékek propagálása. Az eredetit támadják, a magyar utánzatot istápolják, csak azért, mert magyar. Hibáikat megemlíti a kritika, de mindig hozzáfűzi, hogy mégis dicséretreméltó az igyekezet, mert utánzásra serkent; s csak így adódik a lehetőség arra, hogy ez a külföldi import magyar termékekkel pótoltassék. A negyvenes évek elején már megérett a helyzet arra, hogy valami mesterséges módon mozdítsák elő a műfaj magyar hajtásainak fejlődését.

Magyar utánzatok már a XIX. század kezdetétől fogva akadtak. Többnyire színészírók művei, aminthogy ennek az elsősorban a színpad számára készült műfajnak népszínmű nevével illetett termékei is mindvégig legnagyobbrészt színészek munkái. A bécsi népszínmű mindegyik formájával megpróbálkoznak, amíg kialakul az a végleges forma, amelyet a közönség magyar népszínműnek elfogad.

A magyarosításokat már csak egy lépés választja el az önálló utánzattól. Elsőnek a lovagi bohózat, a *Ritterposse*, talál ilyen önálló utánzóra Balog István személyében, aki nemcsak mint színész szolgálta a magyarság ügyét, hanem a bécsi népszínmű összes fajainak legszorgalmasabb fordítója volt. «Víggal elegy vitézi játéka», *Cserni György*, először 1811-ben került színre, de még a harmincas években is kedves műsor-

[1] Regélő tárcája, 1842. 180. l.
[2] U. o.

darab. Azzá tették a beleszött «magyar és rác népdalok», mert, mint az egykorú tudósító mondja, «az alsóbb rendűeknek is kell ám vasárnaponként valami ollyas könnyű, mit egész héten dudorászhatnak munkájik mellett.»[1] Ez a népdal, amelyet a közönség egy hallásra megtanul s utána «dudorászik», mindvégig a legnagyobb vonzóereje a népszínműnek.

Pár évvel később, 1817-ben Wandza Mihály a *Räuberposse* honosításával próbálkozik. *Zöld Martzi vagy az úton álló haramia* c. darabjában Bayer József szerint a későbbi népszínmű minden eleme megvan.[2] A magyar népszínműnek a vidéki színpadok Sobri-drámáin keresztül Szigligeti *Két pisztoly*áig kedves alakjai lesznek a bécsi népszínpadról származó kedélyes haramiák. Wandza már rálépett a helyes útra, mely a magyar népszínműhöz vezetett; a magyar népélet alakjaival: betyárokkal, juhásszal, cigányokkal, kikapós csaplárnéval, német schleiferrel, vándor talián árússal népesítve be a színpadot. De a magyar színpadi szerzők egyelőre letérnek még erről az útról, hogy majd újra visszatérjenek rá. Előbb az osztrák népszínpadnak egy más termékét, a *tündérbohózatot* próbálják honosítani. Ennek a meggyökereztetésére történt a legtöbb kísérlet, mert a legtöbb alkalmat adta látványosságok kifejtésére, s így szerzői nagy tömegvonzó erőt reméltek tőle. A magyar népszínmű sokáig nem tud szabadulni a tündéri apparátus nyűgétől, amely nálunk teljesen gyökértelen volt.

A tündérbohózat először Láng Ádám János *Tündér Ilonájában* kap magyar köntöst (1819). Ő fedezi fel a magyar népszínmű számára annak legtöbbször feldolgozott témáját. Utána Balog István ír az Argirus-meséből «tüneményes víg énekes játékot», felmerül e faj Munkácsy Jánosnál (1838), aki a bécsi népszínpadok példájára helyi aktualitást, a a pesti nagy árvizet kapcsolja hozzá; s előveszi még Szigligeti is «népregé»-jében, az *Argyil és Tündér Ilonában*, bekapcsolódva a bécsi népszínpad és a magyar népszínmű hagyományába. Tündérbohózat Munkácsy János *Garabonciás diák*ja is (1834), amely a színlapon büszkén nevezi magát «első magyar paródiának.» Teljesen Nestroy *Lumpacivagabundus*ának nyomain jár, melynek példájára a magyar színpad egyidőre korhelyek seregével népesül be. Már a bemutató előadás közönsége ráismer mintájára, de a kritika mégis megdícséri: «bár elméncségei és jeleneteinek élénksége nem áll a német hasonló munkák, p. o. Raimund, Nestroy, Bäuerle műveik elmés finomságának fokán», a szerző igyekezete méltánylást érdemel, mert példát ad ennek a műfajnak a megmagyarosítására; ezt pedig a közönség és a színészek egyaránt óhajtják, mert «mi tagadás benne, az ilyesmi sok nézőt csal s a pénztárt

[1] Honművész, 1835. 497. l.
[2] *A magyar drámairodalom története* II. 287. s k. l.

gazdagítja.»[1] A *Garabonciás diák* sikert jelentett, megvillan benne az ösvény, amely a magyar népszínműhöz vezet — ez a magyar élet ábrázolása. Megjelenik a magyar falu, és megjelenik az ifjú Pest, ha csak futólag is, mint később a *Szökött katonában*. Népi alakok és pesti figurák vonulnak fel, bár még rájuk borítja árnyékát a tündéri apparátus. Ecetesi fogadósban mindenki a Fehér hajó goromba korcsmárosára ismer. Az alakok ugyan halványak, de amire az író nem volt képes, azt elvégezte a színész: kitöltötte a kereteket az eleven magyar életből ellesett vonásokkal, s ami fő, felhangzott benne ismét a magyar dal.

Az ösvény megvillant, de nem ment rajta tovább senki. Pekháta Károly «eredeti tüneményes vígjátéka», az *Új Theseusok vagy Ilus meg Kati Tündérországban* (1834. XII. 3.) ismét eltávolodik a magyar élettől; *Lumpacivagabundus*-stílusú korhelyt vonultat fel s egy ősanyát a bécsi nagyszámú Grillparzer-paródiákból. Tetszést csak az egyetlen magyar motivum arat benne, a toborzó tánc.[1] Telepi György *Borsszem Jankójában* (1835. II. 6.) még egy ilyen magyar epizód sincs. Tipikus bécsi *Maschinenkomödie*, amelyhez a szerző a díszítményeket is maga készítette; a címszerepben — Telepy Máli játszotta — a Hensler-féle «népregék» gyermek-tündérkéi elevenednek meg.[2] De a magyar színpadon magyar életnedv híján nem tudott gyökeret verni. Nem a tündérbohózat volt az a minta, amelynek nyomán a magyar népszínmű meg tudott születni, hanem a bécsi népdrámának realisztikusabb hajtásai, amelyekben elevenen pezseg Bécs tarka élete, a maga városba tévedt atyafiaival. Itt a bécsi élet helyett magyar életet kellett adni, a tiroliak, a soproni mészáros, a felső-ausztriai cérnakereskedő, a stájer kovácsné helyett[3] magyar vidékit, a *Peleskei nótáriust*.

Gaal József *Peleskei nótáriusa*, a magyar népszínműnek Szigligetiig legnagyobb sikere, melyet a színlap paródiának nevez (1838) még szintén a tündérbohózat köntösében lép fel; de a tündéri mechanizmus csak epizód, hagyomány, mellyel szakítani nem elég bátor. Az óriási sikert a magyar életnek az a teljessége adta, amely a darabbal a színpadra bevonult, s amelyet csak Szigligeti *Szökött katonája* hozott oda újra. Gvadányi és Gaal kora a bécsi népszínművekből ismert anachronizmussal kedélyesen keveredik össze; de ez senkit sem zavar. Egységgé köti a nótárius alakja, amelyet Megyeri magyar

[1] Honművész 1834. 535. l.
[2] U. ott 1835. 103. l.
[3] Schikaneder: *Der Fleischhauer von Ödenburg:* Kringsteiner: *Der Zwirnhändler aus Oberösterreich;* Schickh: *Die Hammerschmiedin aus Steiermark.*

típussá formált. Senki sem érezte itt már a bécsi rokonságot, a bécsi bohózatokban unos-untalan ismételt *Stadt und Land*-témát, csak azt a magyar levegőt, amelyet Megyeri játéka a színpadra hozott, s a magyar dalt, amelyet népinek érzett a közönség; a juhászdallal nem tudtak betelni.[1]

A *Peleskei nótárius* állandóan műsoron maradt; nem únták meg, mert Megyeri mindig új meg új ötletekkel fűszerezte. De mellette mégis a szidalmazott bécsi bohózatokat kellett elővenni pénztártöltőnek, vasárnap és vásárkor. Balog István *Ludas Matyi*ján (1838. XII. 27.) kívül nem terem utána közönségcsődítő magyar darab, magyar népszínmű. A *Ludas Matyi*hoz is a régi magyar irodalom adta az anyagot, mint Gaal *Peleskei nótáriusá*hoz, a bécsi színpad a tündéri mechanizmust és bohózati élceket, s a színészek alakítása három magyar alakot: Matyit, Döbrögit, Kobakot — ezek biztosítottak hosszú életet a darabnak. Hazuchának a hozzákapcsolódó polémia folytán nagy port felvert «tüneményes vígjátéka», *Halley üstököse vagy Buda-Pest a haladás világában*, Meisl bécsi külvárosi kasszadarabját, a magyar színpadon is gyakran megfordult *Három évszázad vagy 1723, 1823, 1923.* c. «ábrándos időrajzolatát» követi;[2] s bár a közönség látja a XX. század Pestjén «a conservatoriumot, a polytechnikai intézetet, nemzeti nagy színházat a Duna partján, az álló hidat, a gőzönyöket,»[3] a darab nem kell neki, mert a szerző nem tudja magyar levegővel megtölteni. Balog István próbálkozásai mind jobban távolodnak a magyar élettől s ép ezért nem tudnak a színpadon gyökeret verni, így a Holberg nyomán írt *Politikus csizmadia*, a Kotzebue alapján gyártott *Miss Baba vagy Mazibilla a kaspi tengermelléki mátka* (1840. II 22.) hiába kíséri a *Peleskei nótárius* komponistájának, Thernnek zenéje s hiába van «több nevettető s mai korra alkalmazott célzással és ötlettel fűszerezve»; nem szerencsésebb az *Egy fazekasnak pokolba vándorlása* sem[4] és a bécsi népszínpad egyik legnagyobb sikerének, a Bäuerle-féle *Ál-Catalani*-nak hagyományához kapcsolódó *Ál-Döbler*, melyet Döbler bűvész pesti szereplése után nagy költséggel állított ki a Nemzeti Színház, gondosan kiemelve a színlapon, hogy nem azonos a pesti német színházban adott hasonló című művel.[5]

1842-ben meghalt Megyeri, s ezzel vége a *Peleskei nótárius* varázsos vonzóerejének is. A Nemzeti Színháznak új magyar népszínművekre van szüksége, hisz a bécsi paródiák színrehozását szinte lehetetlenné tette a kritika, lerontva minden hatását a

[1] Honművész 1838. 645. és 700. l. Regélő 1842. 95. és 1020. l.
[2] Fáncsy-féle színlapgyűjtemény a Nemzeti Múzeumban. Vértesy Jenő *A magyar romantikus dráma* 1914. 253. l.
[3] Honművész 1839. 173. l.
[4] Honművész 1840. 46. 133. 439. l.
[5] Honművész 1840. 327. l.

műfajnak. A közönségnek sem nagyon kell, mióta megízlelte magyar hajtásában a magyar életet. Ami nem terem magától, meg kell teremteni. Ezt célozza Bartay Endrének, a *Nemzeti Színház* igazgatójának 1843-ban hirdetett pályázata, «egy a népéletből merített, minden aljasságtól ment, jó irányú látványos színműért, mely által a köznép is a színházba édesgettetvén, ízlése nemesbíttessék, melyben a szerzőnek egyszersmind szabad mezőny engedtetik díszítmények, ruházatok s minden egyéb költségek kiállításával, de természetesen csak arányos belső tartalmasság mellett, színműve hatását emelni». A pályázatnak minden feltétele arra mutat, hogy a bécsi népszínműnek olyan magyar talajba ültetett hajtására gondolt, mint aminőre Gaal a *Peleskei nótárius*sal példát adott.[1] A «népélet»-en nem a falu világát értette, hanem olyan tágabb értelemben vett városi népéletet, mint amilyen a bécsi színpadok világát benépesítette. Ezt mutatja a pályanyertes darab, Ney Ferenc *Kalandor*a, amely, mint láttuk pesti miliőben játszik, arisztokrata és polgári szereplőkkel és felépítésében a bécsi ‚Lokalstück' tiszta példája. A bírálat különös érdeméül rója fel, hogy a pesti népéletet viszi a színpadra.[2] De különben Bartay meg is mondta, hogy milyen darabot akar; mikor megkérdezték, milyen legyen a kívánt dráma, azt felelte, hogy olyan, mint a *Peleskei nótárius*, vagy a németek *Zauberschleier*je.[3] Ez a *Zauberschleier* a Raimund-epigon Toldnak páratlan sikerű látványos darabja: négyszázszor egymásután játszottak a bécsi józsefvárosi színpadon s ekkor a pesti német színháznak is legnagyobb sikere volt.[4] Bartay maga utal a magyar népszínmű kettős forrására: a bécsi népszínműre s a magyar hagyományra, amely közvetve ugyancsak a bécsi forrásból ered.

Szigligeti *Szökött katonája* erre a pályázatra készült. A pályadíjat ugyan nem kapta meg, de megnyert valami sokkal nehezebben elérhetőt, a közönség tetszését. A *Szökött katona* a Nemzeti Színház első nagy sikere, amelyet a németek meg is irigyeltek tőle. Weil Fülöp budai német író írt is egy német *Szökött katonát Der Deserteur* címen, az ottani német színházban elő is adták s ebben rútul elplagizálta Szigligeti művét.[5] De mindhiába: a német színház előadhatta volna akár teljes fordításban Szigligeti darabját, nem lett volna hatása. Ott csak az érvényesülhetett, amit Szigligeti maga is idegenből vett: a technika, a bohózati figurák, színpadi fogá-

[1] J. v. Pukánszky-Kádár: *Wiener Bühnehüberlieferungen im ungarischen Volksstück.* Deutsch-ungarische Heimatsblätter 1929.
[2] Bayer József: *A magyar drámairodalom története.* 1897. II. köt. 84. l.
[3] Pesti Hirlap 1843. 106. l.
[4] Nagl—Zeidler: *Deutsch-Österreichische Literaturgeschichte* II. és Kádár i. m.
[5] Pukánszky Béla: *A magyarországi német irodalom története.* 1926. 512—513. l.

sok, komikus helyzetek. De a német színpadra nem kerülhetett át a magyar dal s a magyar atmoszféra: ez a holt szövegből talán nem árad felénk, de elővarázsolja az eleven színpad.

Szigligetinek nem ez volt első szereplése a népszínmű terén. Ilyenféle kisérletei a tündéries vígjátékok, a *Lidércek* és *Rontó Pál*. Az előbbi nem került színre, az utóbbi egy előadás után letűnt a színpadról. Szigligeti erre más úton próbálkozik ezzel a közönségvonzó műfajjal. Teljesen a bécsi népszínmű hagyományában gyökerezik *Nagyidai cigányok* c. «népregéje», de már egy lépést tesz a magyar élet felé. Óvakodik művét a teljesen hitelét vesztett ‚paródia' vagy ‚bohózat' névvel nevezni, bár a kritika mindjárt rásüti ezt a bélyeget: «A szerző nem tudni, mi okból, vonakodék legújabb elmeszüleményét igaz néven nevezni. 'S így, amit ő elhallgatott, azt mi nyiltan kimondjuk, hogy t. i. ezen műve, sem szomorú-, sem szín-, sem vigjáték, hanem valóságos népies bohózat, millyen a' német színpadokon számtalan fordul elő.»[1] De jelentős lépéssel juttatja előre a műfajt azzal, hogy elveti a tündéri apparátus ócska ballasztját és teret juttat egy magyar népies típusnak, a magyar cigánynak. Itt kezd már megmutatkozni a *Szökött katona* s még inkább a *Cigány* szerzője.

Szigligeti utóbb, amint már említettük, maga nevezte a *Szökött katonát* első magyar népszínműnek. *A dráma válfajai*ról írott munkájában mindazt, ami előtte népies színjáték volt, bohózatnak nevezve külön kategóriába sorozza. A magyar bohózat, amely bécsi minták nyomán keletkezett, szerinte csak nyolc esztendeig élt (1834—1842). Ekkor a bohózat névnek már olyan rossz volt a hangzása, hogy a szerzők ilyen jellegű műveiket inkább vígjátéknak kezdték nevezni; a bohózat népies elemei viszont a népszínműbe mentek át.[2] A népszínmű és bohózat között tehát megvan a kapocs. De mi az, ami Szigligeti szerint a népszínművet a bohózattal szemben népszínművé teszi? Ez a komoly elem, tehát — bármily különösen hangzik — ép az, ami benne nem népies: így a *Szökött katonáb*an Gergely származásának története, a *Két pisztoly*ban Stein és Bájkerti bűnügyi históriája. A népi elem nagyrészt a komikum hordozója és először csak a *Csikós*ban vesz tevékeny részt a komoly cselekvényben.

A különbséget a *Szökött katona* és előzői közt Gyulai abban jelöli meg,[3] hogy a víg népdal mellett az érzelmest is megzendítette. De szentimentális a nép egész beállítása is, szemben az előzőinél talált pusztán komikus beállítással, azonkívül itt kapcsolódnak először a bohózatos jelenetek a bonyolult roman-

[1] Regélő, 1842. 940. l.
[2] *A dráma és válfajai*. 1874.
[3] i. h.

tikus históriához. A *Szökött katona* tehát háromféle elemből szövődik össze: a szentimentális-népies, a romantikus és a bohózatos elemből — ennek az utóbbinak hordozói itt már merőben városi figurák. Szigligetinek minden korai népszínműve ilyen heterogén elemekből szövődik össze és telve van reminiscentiákkal. Ez természetes is olyan írónál, aki mint színész végigjátszotta több emberöltő drámai termését. A *Szökött katonának* többféle elemből összeszőtt volta már a kortársaknak is feltűnt. Zolnai Béla két csoportba osztja ezeket az elemeket:[1] a polgári dráma és a romantikus dráma hagyományából származókra. De kikerülte figyelmét az a körülmény, hogy ezek a végső elemzésben a polgári drámából származó elemek nem közvetlenül, hanem a bécsi népszínmű közvetítésével kerültek Szigligeti darabjába, s ez a közvetítő erősen torzítva adta tovább őket. A XVIII. század végének polgári drámájából alig valami élt már ekkor a magyar színpadon; ellenben a bécsi ‚paródia' mint láttuk, lényeges műsoralkotó elem volt, s ezeket a paródiákat jól ismerte Szigligeti, aki mint tipikus epizódszínész egész sereg bohózati szerepet alakított bécsi népszínművekben: Bäuerle, Gleich, Hopp, Meisl, Nestroy, Raimund, Schickh, Schikaneder, Told és mások darabjaiban. De a *Szökött katona* meséjén túlmenően, amely osztrák népdrámán, Hensler *Der österreichische Deserteur*jén alapszik,[2] a darab egész felépítésében és típusaiban egyaránt a bécsi népszínpadok hagyományához kapcsolódik kétféleképen is: közvetlenül és a magyar népi bohózat közvetítésével.

A *Szökött katonát* számos szál kapcsolja magyar előzőihez. Már magának a témának megvan a magyar hagyománya is: nem is annyira a dezertálás, mint a verbuválás állandó motivuma a magyar népszínműi hagyománynak; megjelenik Láng Ádám *Verbuválás*ában s a népies darab lassan alig képzelhető el toborzó-jelenet nélkül. A *Peleskei nótárius* példáján indulva kapcsolja össze az első felvonás falusi képét a harmadik pesti jeleneteivel, s Gaal mutatott magyar példát a multnak és jelennek a bécsi népszínműben annyira szokásos anachronisztikus összekapcsolására. Már az egykorú kritika megállapítja, hogy Szigligeti a mult faluját kapcsolja a jelen Pestjéhez, mert hisz a katonafogdosás ideje már rég lejárt. Magyar elődök nyomdokain járva használja fel a magyar népdalt a színpadihatás fő eszközéül.

Közvetlen bécsi forrásból fakadt — mint már említettük — a dezertőr-téma; innen való a népiesnek újszerű, szentimentális felfogása is, mely Raimund követőinek üres díszletpompája és Nestroy epigonjainak száraz racionalizmusára való reakció gyanánt született. Már a XIX. sz. harmincas éveitől kezdve behatol

[1] *Szigligeti Szökött katonájának külföldi elemei.* EPhK. 1915.
[2] U. ott.

a bécsi népdrámába a tájnyelvi költészet, majd később az Auerbach-féle Dorfgeschichte s ott az eddigi komikus beállítástól eltérően a népnek új, érzelmes felfogását honosítja meg. Így fejlődik ki az osztrák népi daljáték, amelyben a népviseletek és alpesi tájak szerepelnek látványosság gyanánt. Már 1833-ban találkozunk egy ilyen jellegű darabbal. (Schmiedl: *Die Lieb' auf der Alm*, Riotte zenéjével. 1834-ben már a pesti német színház is bemutatta.) Ezt az irányt képviselik J. G. Seidl, Castelli és Baumann egyes darabjai és különösen Friedrich Kaiser, aki már a népdráma és Anzengruber felé vezet. A súly itt is a dalokon és a zenén volt, különösen a nálunk is többször megfordult alpesi dalosok szereplésének hatása alatt. Ezek az alpesi dalosok hozták Bécsben divatba az osztrák népdalt, amely hamarosan bevonult a szalónokba is.[1] Hogy a társas szokásokban annyira Bécs felé figyelő pesti társaság is hamar ajtót tárt a magyar népdalnak, amelynek ép a színpad lett leghatékonyabb meggyökereztetője, az több, mint természetes. A *Szökött katonáb*an is a városba jutott falusi már nem komikus, különösen akkor nem, ha hű marad a maga népi voltához. Nem az Julcsa, aki vágyva gondol a falusi egyszerű életre, de nevetséges az elpuhult városi uracs és a parvenű Korpádiné.

A legnagyobb hatást a *Szökött katona* a maga korában azzal az újításával tette, hogy népies és bohózatos elemeit egy az úri osztály körében játszó bonyolult romantikus történethez fűzte. A bohózatos elemeknek bécsi hagyományát Friedrich Kaiser már hozzákapcsolta a francia regény- és drámatermelés hatásvadászó motivumaihoz, ezzel a bécsi népszínműnek egy új változatát, a *lokales Lebensbild*et vagy *lokales Charakterbild*et alapítva meg. Ilyen kriminalisztikus párisi motivumok találhatók, a régi bécsi bohózati hagyomány mellett, *Dienstbotenwirtschaft* c. darabjában[2] (1840). Még ugyanabban az évben bemutatta a pesti német színház. Ehhez a műfajhoz áll a legközelebb összetételében a magyar népszínműnek a *Szökött katonáb*an jelentkező fejlődési formája.

A bécsi gyökerek harmadik csoportja a régi bohózati tradicióhoz vezet. Innen valók mindenekelőtt Lajos és Korpádiné alakjai és az a pesti környezet, mely őket körülveszi. Lajos a külföldieskedő, a piperkőc és a parvenű típusait egyesíti magában. Zolnai Béla már említett értekezésében a XVIII. századi német drámából összeállítja a külföldieskedő típusának fejlődését, de figyelmen kívül hagyja a bécsi népszínműnek nagyszámú külföldieskedőjét. A külföldieskedő a bécsi nép-

[1] Nagl—Zeidler, *Deutsch-Österreichische Literaturgeschichte*. II. köt. 564. s. k. l.

[2] Nagl—Ziedler i. m. II. és Rommel bevezetése Fr. Kaiser válogatott darabjaihoz. Deutsch-Österreichische Klassiker-Bibliothek 45. köt.

színpad legkedvesebb figurája; valamennyi ilyen alak felsorolása nagyon messze vezetne, csak a legfontosabb változatairól emlékezem meg. Leggyakoribb a parvenű, aki előkelőségből francia szavakkal dobálódzik (Bäuerle: *Die Damenhüte im Theater*, *Die falsche Primadonna)* és igen gyakori, hogy hibás, vagy maga kitalálta franciát beszél (Bäuerle: *Der Leopoldstag*, *Der Fiaker als Marquis;* Meisl: *Die travestierte Zauberflöte*, *Ein Tag in Wien);* Gleich egyik alakjának bécsi franciáját *(Die Brüder Liederlich)*[1] épúgy, mint Nestroy Zwirn szabójának *(Lumpacivagabundus)* bécsi olaszát már csak egy lépés választja el Korpádi Lajos tót-franciájától. A *Lumpacivagabundus* Zwirnje közvetlen mintája Korpádi Lajosnak.[2] Mind a kettő szabó, piperkőc, parvenű, előkelősködő, pénzét könnyelműen elherdáló alak. A tót-francia ötletét az adhatta, hogy mint említettük Cérna szabó a magyar változatban mint tót szabólegény szerepelt.

Korpádiék pesti szállása pontosan beillenék abba a szatirikus képbe, amelyet a bécsi népszínpad a bécsi társadalmi viszonyokról, az alsóbb néposztályok úrhatnámságáról festett; a zsibárusné előkelő nevelésével és érzékeny idegeivel dicsekszik (Gleich: *Die Musikanten auf dem hohen Markt)*, a hentesné svéd keztyűt visel (Gleich: *Der alte Geist in der modernen Welt)* s a mosónét fia a házmesterné előtt «nagyságos mamának» nevezi. Olyasféle leleplezésekben, mint aminőket Korpádiéknak a III. felvonásban ki kell állaniok, épen gazdag ez az irodalom. (Meisl: *Die alte Ordnung kehrt zurück*, Bäuerle: *Staberls Hochzeit*, Gleich: *Die Bedienten in Wien).*[3] Korpádiék estélye nagyon emlékeztet Zwirn szabó társaságára a *Lumpacivagabundus*ban.

Még csak azt a kérdést akarjuk röviden megvizsgálni, hogy Szigligeti későbbi népszínműveiben távolodott-e a bécsi mintától és mennyiben tette a műfajt önállóbbá és főkép magyarabbá. Szigligeti népszínműveinek körét igen nehéz megvonni, mert műfajjelölései ingadozók. Így pl. *Dalos Pista* c. darabját a kéziraton vígjátéknak, a szinlapon népszínműnek nevezi, a *Csokonai*t egyszer színműnek, máskor népszínműnek, a *Pünkösdi királynét* egyszer vígjátéknak, másszor népszínműnek. Ha csupán azokat a műveket soroznók ide, amelyeket maga már eredetileg népszínműveknek jelölt, akkor a *Szökött katona* is kimaradna a sorból. Pintér Jenő 23-ra teszi Szigligeti népszínműveinek számát;[4] Szentgyörgyi László Szigligeti népszínműveiről irott monografiájában 29 népszínművét és «rokon fajú darabját» sorolja fel.[5] Itt mi szélesebbre vonjuk a kört,

[1] B. Fürst: i. m.
[2] Kádár Jolán: *Szigligeti Szökött katonájának forrásaihoz.* 1915. EPhK.
[3] Fürst i. m.
[4] *A magyar irodalomtörténet kézikönyve.* 1921. II. 161—164. l.
[5] *Szigligeti népszínművei.* Bp. é. n.

ide vesszük mindazokat a darabokat, amelyeket Szigligeti a tágabb értelemben vett nagy közönség mulattatására írt, s amelyek a bécsi népszínpad hagyományaihoz kapcsolódnak.

A *Szökött katonát* követő népszínművében, a *Két pisztoly*ban, melyet a nagy sikeren felbuzdulva már 1844 elején bemutatnak, saját bevált schémáját ismétli: romantikus bűnügyi mese a francia dráma stílusában, bohózati figurák (így pl. Hugli borbély az *Aline* Bimsének és a *Franciaországi tündér* Spindelbeinjának egyenes leszármazottja) és népi jelenetek a bécsi népszínpadról, melynek egész kedélyes haramiavilágát áttelepíti bohózatos Sobrijával, hozzákapcsolódva a magyar népszínmű kezdeteinek hagyományához, Wandza Mihály *Zöld Marci*jához és Gaal *Peleskei nótárius*ához. A *Két pisztoly*nak azonban már van egy jelenete, amely teljesen a magyar életből sarjadt: az Eötvöst is megihletŏ börtönjelenet.[1]

Szigligeti további népszínműi termése emelkedő hullámvonalhoz hasonlítható, ahol a túlzottan gyors termelés folytán a fejlődés lassú és visszaesésekkel tarkított. A fejlődést itt a falu felé való közeledés jelzi, mert a városi alakok mindig nemzetközibbek, mindig kevesebb egyéni megfigyelés szükséges az idegenből való átplántálásukhoz. A *Két pisztoly*t követő darabok: *Zsidó*, *A rab*, *Egy szekrény rejtelme* azonban egészen városi történetek, valóságos *Lokalstück*ök, amelyekben a bécsi népszínpadok hatása még sokkal erősebben érezhető, felépítésben, az aktualitások halmozásában, típusokban egyaránt. A bécsi népszínpadok legkedvesebb alakjai, az uzsorás, a nagyralátó asszony, a francia márkiként sikereket arató szélhámos, Raimund Valentinjének egy halványabb mása, a *Zsidó*nak gazdájához a szegénységben is hű Jancsi inasa és végül a részeg házmester, amelyeket Szigligeti későbbi népszínműveiben folyton elő-elő vesz, bonyolult és bűnügyi rejtélyektől hemzsegő mesébe vannak beágyazva.

A *Csikós* jelzi az első hullámhegyet. Bár a régi *Stadt und Land*-téma változata, a magyar faluba vezet. Szigligeti városi ember volt s a népet nem ismerte. Népi alakjai irodalmi, de *magyar* irodalmi reminiscentiák. A *Csikós* nagy sikere utat mutatott, merre kell keresni a magyar népszínmű kifejlését. Népi alakjai egészen sematikusak, de megadták a lehetőséget arra, hogy a színész az életből, a magyar életből vett megfigyelésekkel kitöltse. Így legalább külsőségekben magyar alakok jelentek meg a nézők előtt, s a közönség felismerte bennük a maga romantikus népi ideálját, amelynek a magyar népszínmű mindvégig megtestesítője marad. Párhuzamos jelensége a magyar romantikus műnépdalnak, amelynek legfőbb meggyökereztetője.

[1] Rakodczay Pál: *Szigligeti forrásaihoz*. IK. 1914—15.

A *Csikós* után azonban Szigligeti ismét elhagyja a jövendő útját, amelyre csak a *Cigány*-nyal tér vissza. Többi darabjában a bécsi népszínpad különböző válfajaival próbálkozik, úgyannyira, hogy még az avult tündérbohózathoz is visszatér *(Aggteleki barlang, Argyil és Tündér Ilona).* Tiszta bohózat a *Liliomfi*, amely teljesen a bécsi népszínpadok régibb hagyományához kapcsolódik. Ismeretes, hogy Nestroy úgyszólván lefordította *Umsonst* c. bohózatában s a plágiumért Szigligetinek kártérítést fizetett.[1] Nagy változásokra nem is volt szükség, a *Liliomfi* így is teljesen belevágott Nestroy stílusába. *Csokonai*jának is megvan a mintája a bécsi színpadon ekkor divatbajövő író- és színészdrámákban, mint Elmar *Ferdinand Raimund*ja; tipikus «Besserungsstück» a *Dalos Pista*, s mint J. G. Seidl a *Das Veilchenfest*-ben, úgy elevenít fel régi népszokást a *Pünkösdi királyné. A leleac* már anzengruberi értelemben vett népdráma, mint F. Kaiser «életképei.» De mindezek folytatás nélküli próbálkozások.

Szigligeti után megszűnik a népszínműnek ez a tarka sokfélesége. A fejlődés a *Csikós* és a *Cigány* irányában halad és nemsokára schémává merevül. A magyar népszínmű a falu felé fordul, s az idegen gyökereket csakhamar elfödi a magyar talaj. Magyar föld ez, bár cserépbe szedték, a romantika szalon-népiessége, daloló és táncoló, mindig cifraszűrben és mindig ünneplőben járó parasztjaival. Népdal és tánc mellett valami régi bűntény bogozódik ki, a bűnösök meglakolnak vagy megtérnek, de a fiatalok mindenkép összekerülnek; boldogságukért olykor valaki magán hagy száradni egy el sem követett bűnt. Ez a *Falu rossza*, a *Sárga csikó* s a többi népszínmű vázlata. A bűnügyi történetet, úgy, mint Szigligetinél bohózati figurák népesítik be, s ezek közt akad már sok az életből ellesett és tőrülmetszett magyar alak. A népszínmű súlypontja a meséről mindinkább a népdalra tolódik át. A romantikus műnépdal nagyrészt ép a színpad közvetítésével lett népdallá. Az irány főhordozója a színpadon Blaháné, akihez a népszínmű virágzása fűződik. A fontos csak az, hogy ő megjelenjék, mindig ünneplőben, mindig új népdallal, melyet másnapra utána dalol az egész város és lassan az egész ország. Így él a magyar népszínmű a mai köztudatban. De amíg ehhez a fejlődési fokhoz eljutott, nagy útat kellett megfutnia idegenből haza.

PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR JOLÁN.

---

[1] Császár Elemér: *A német Liliomfi.* EPhK. 1908. — Beyer József: *Liliomfi eredetiségének kérdéséhez.* U. ott. — Weber Arthur: *Nestroy Umsonstja és a Liliomfi.* U. ott.

SZÁNTÓ (ARATOR) ISTVÁN IRODALMI TERVEI.

(Második, bef. közlemény.)

4. Szántó és Possevino.

A véletlen szeszélyéből erdélyi működése idején is P. Possevino Antal (1533—1611) a gyámolítója s ösztönzője az irodalmi tervekkel foglalkozó Szántónak. Ugyanaz a Possevino, aki annak idején bécsi terveit is figyelmes érdeklődéssel kísérte. Most Erdélyben együtt szövögetik az irodalmi terveket, az ellenreformációnak az irodalom és könyvsajtó fegyverzetével való hathatós előmozdítását.

A nagybefolyású, tudós jezsuita 1583-ban és 1584-ben mint pápai követ járta be Erdélyt s Magyarországot. Tájékozódott Erdély vallási és politikai ügyei felől; kutatásokat végzett s ennek alapján erdélyi és magyarországi tartózkodása alatt megírta olasz nyelvű *Transilvania*-ját.[1]

Possevino is látja az erdélyi katolikusok sanyarú helyzetét. Segíteni akar a bajon. S midőn a tennivalókon töpreng, ugyanolyan megállapodásra jut, mint Szántó. Papnevelőintézet alapítása és katolikus nyomda felállítása a legnagyobb gondja. Ki is dolgozza a kolozsvári szeminárium szabályzatát. Az alapító oklevelet 1583 febr. 13-án állította ki Báthory István fejedelem, s az intézet még abban az esztendőben meg is nyílt.[2] A szeminárium, jobban mondva a konviktus vezetését Jézus-társaságára bízták.

A nyomda felállítását célzó javaslatát *Transilvania*-jában és Galli Ptolomeo bíboros-államtitkárhoz intézett levelében fejti ki Possevino.[3] Katolikus nyomda felállítását, magyar nyelvű vallásos könyvek kiadását elsőrendű szükségletnek tartja. Kiszemelte e célra Heltai Gáspár özvegyének kolozsvári nyomdáját. Báthory István lengyel királyt is sikerült megnyernie a tervnek s rábeszélni a Heltai-nyomda megvételére.

A Kolozsvárt berendezendő nyomdában — úgymond Possevino — újra kellene nyomatni a Telegdi Miklós fordí-

[1] Kiadták a FF. III. kötete gyanánt. Possevino jelentése 1583-i erdélyi útjáról: FF. V. 202. l.

[2] Fraknói i. m. III. k. 173. l. — FF. V. 2.

[3] FF. III. 197-98. és 266. l. — FF. I. 287-88. l.

tásában megjelent Canisius-féle kátét, úgyszintén Telegdi homiliáit. Ezekből eddig is jó csomót küldtek Erdélybe. Azonkívül magyarul ki kell adni a római kátét *(Chatechismus Romanus)*, továbbá Skarga Péter jezsuitának lengyel nyelven megjelent *Szentek életét (Żywoty Swiętych* 1579).[1] Skarga műve méltó volt arra, hogy magyar nyelvre is lefordítsák. Báthory István is meghagyta Possevinónak, hogy gondoskodjék a római katekizmusnak magyar és oláh nyelvű kiadásáról. A római kátét tankönyvül használták az iskolákban. (A lengyel király már évekkel előbb sürgette Canisius Péter katekizmusának kiadását is.[2]) Le kell fordítani magyarra az evangelisták könyveit, sőt magát a bibliát, szóval az egész szentírást, annál inkább, mert az újhitű fordítók megrontották a szentírás szövegét. A katolikus bibliafordításra szüksége van nemcsak a népnek, hanem a kevésbbé iskolázott papoknak is, nehogy hamisat tanítsanak. Kívánatos volna még másféle munkák kiadása is. Hitvitázó művekre is gondol. Ilyeneket Possevino maga is írt latin nyelven.

Possevino e szerint egyéb vallásos s hitvitázó könyveken kívül legfőképen a katekizmus s a szentírásfordítás kiadását sürgette. Annak az eldöntését azonban, hogy miféle könyveket kell elsősorban kiadni, Szántóra bízná. Szántó ugyanis — úgymond — járatos férfiú az efféle vitatkozásokban, s máris vannak magyar nyelven idevágó kész munkái, amelyeket ki lehetne nyomatni.[3] Possevino Kolozsvárt és Váradon személyesen is érintkezett Szántóval, később pedig levélváltásban állt vele.

A világlátott, nagy műveltségű Possevino Szántót tartja alkalmas férfiúnak arra, hogy az erdélyi hitújítókkal a könyvsajtó útján fölvegye a versenyt. Ugyanazt a szerepet szánta Possevino Erdélyben Szántónak, amelyet Magyarországon Telegdi Miklós töltött be nagy buzgalommal és felkészültséggel, fölvévén az irodalmi harcot a reformációval. Possevino választása nem esett méltatlan férfiúra. Szántót tudományos képzettsége és egyéni hajlamai egyaránt képesítették a neki szánt nem közönséges feladatra.

Sajnos, az idő nem kedvezett Báthory, Possevino és Szántó szép terveinek kivitelére. Erdélyben nagyon feszült volt a

[1] Canisius kátéját *(Summa doctrinae Christianae)* Telegdi adta ki magyarul: *A keresztyénségnek fondamentomiról való rövid könyvecske.* Bécs, 1562. — T. homiliáinak címe: *Evangeliumok magyarázatja.* I—III. r. Bécs és Nszombat 1577—78. és 1580.

[2] Fraknói i. m. III. k. 166. l.

[3] Erről Possevino erdélyi útja alatt hihetőleg személyesen is meggyőződött a Szántóval való érintkezés alkalmával. Sz. gyulafehérvári terveire is hatással lehetett P. ösztönzése. Hogy P. és Sz. Kolozsvárt 1583 március havában személyesen is érintkeztek, az kitünik Sz.-nak P.-hoz intézett leveléből. (FF. I. 262. l.)

hangulat. Már közeledett az 1588. évi meggyesi országgyűlés, mely a jezsuita rendet száműzte Erdélyből. Szántónak P. Wujekkal egyetemben még alkalma nyílt, hogy a rendek előtt megvédje szerzetét a protestáns nemesség támadásai ellen. Azután Szántó is kezébe vette a vándorbotot, hogy soha többé vissza ne térjen Erdélybe. 1590-ben mint magánember visszatérhetett ugyan néhány jezsuita Erdélybe, de Szántó és Possevino irodalmi terveinek kivitelére nem került a sor. Csupán a marosvásárhelyi származású Vásárhelyi Gergely jezsuita vette fel később az elejtett fonalat s valósított meg egyet-mást, amit már Szántó tervezett.

Possevino nemcsak buzdította Szántót, nemcsak terveket kovácsolt, hanem maga is tollat ragadott. Maga is beleszólt az erdélyi jezsuiták hitvitáiba. A hitújítók, különösen az unitáriusok tanai ellen a toll erejével is síkra szállt. Ezek között a hitvitázó munkái között magyar vonatkozásúak is vannak. Ilyen elsősorban *Notae divini verbi* (Posen 1586) c. műve. Az újabb eretnekségeket ismertetve bőven szól az erdélyi háromságtagadók tanairól és történetéről. Cáfolja Dávid Ferenc hittételeit *(Theses adversus sanctissimam Trinitatem)* s Gyulafehérvárt 1567-ben névtelenül kiadott munkáját: *De falsa et vera unius Dei Patris, Filii, et Spiritus Sancti cognitione.*[1] Épen erdélyi útjában tanulmányozta Possevino Dávid Ferenc s az erdélyi unitáriusok tanait. Szoros kapcsolatban van tehát e könyv erdélyi működésével.

Possevino müve négy részből áll: I. Fraudes provocantium ad solum Dei verbum scriptum. II. Atheismi haereticorum huius seculi. III. Errores adversantium Kalendario emendato. IV. Vafricies pervertentium canones, et abutentium nomine SS. Patrum ac Principum in re fidei.

E művének második részét egyes fejezetek elhagyásával — úgy látszik — egyes hittudósok kívánságára külön is kiadta Possevino *De atheismis haereticorum* címmel. Vagy fordítva: talán előbb jelent meg e könyvecske önállóan, s utóbb bővítette ki a *Notae* II. részévé? Possevino maga említi, hogy több kiadást ért, később pedig beolvasztotta *Bibliotheca selecta de ratione studiorum* (Köln 1607) c. művébe.[2] Ennek VIII. része a szóban forgó könyvecske, szövege pedig megegyezik Bodó (vagy Bodonyi?) István kiadásával.[3]

[1] Leírja Szabó Károly: *Régi magyar könyvtár* II. k. 16. l. 106. sz.
[2] *Apparatus sacer* II. 512. l.
[3] Possevinónak *De atheismis haereticorum* c. művét újból kinyomatta Bodó István (Stephanus Bodonius) erdélyi nemes ifjú, vilnai főiskolai hallgató. Az *Atheismi nostri temporis haereticorum* (Vilna 1586) címmel kiadott könyvecskét Vilnában, 1586 március havában keltezett ajánló levelével Báthory István lengyel királynak ajánlotta Bodó. Possevinónak mind a két kiadása megvan a kalocsai főszékesegyházi könyvtárban. (A Bodó-féle kiadást leírja Apponyi S.: *Hungarica* I. k. 515. sz. a.)

A hosszú cím a címlapon: *Atheismi* Lutheri, Melanchtonis, Calvini, Bezae, Ubiquetariorum, Anabaptistarum, Picardorum, Puritanorum, Arianorum, et aliorum *nostri temporis haereticorum.* Vilnae M. D. LXXXVI. A főcím után még két alcím is következik: Duo item libri pestilentissimi ministrorum Transsylvanicorum, cum thesibus Francisci Davidis, adversus sanctissimam Trinitatem. Denique antithesis haereticae perfidiae, contra singulos articulos orthodoxae fidei.[1] A könyv lapjainak felső szélén ez a jelzés olvasható: Antonij Possevini Liber. *De atheismis haereticorum huius seculi.*

Megemlíthetem Possevinónak még egy magyar vonatkozású munkáját: *Judicium de Confessione Augustanae* (Posen, 1586[2], 1587[2]); Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemnek ajánlotta.[2] Viszont Báthory Istvánnak ajánlotta egy másik iratát: *Epistola ad Stephanum primum, Poloniae regem.* Adversus quendam Volanum haereticum Litvanum. (Ingolstadt, 1583.)

Possevinónak ezek a hitvitázó munkái javarészt belekapcsolódnak az erdélyi ellenreformációnak megindításába. Maga is példát adott rá, hogyan kell a toll és könyvsajtó hatalmával sorompóba állni az elárvult erdélyi katolikus egyház érdekében.

5. Possevino, Szántó és Telegdi Miklós.

Az apostoli buzgóságú, tudós Possevino nemcsak Szántóval szövögetett irodalmi terveket, hanem a tollforgató pécsi püspökkel, Telegdi Miklóssal is összeköttetésben állt. 1583-ban a pozsonyi országgyűlés alatt Telegdivel is érintkezésbe lépett Possevino. Kérte, hogy nagyszombati nyomdájában nyomasson magyar katekizmusokat és más magyar nyelvű vallásos munkákat s küldje azokat Erdélybe.[3]

Szántó is személyesen ismerte Telegdit s levelezésben állt vele. Még mint fiatal tanár ismerkedett meg vele, 1566—67-ben Nagyszombatban, s az ismeretséget később is fenntartotta.

[1] Molnár János *(Magyar könyv-ház.* VI. szak. 22. l.) tévesen adja a könyv címét: *Confutatio duorum pestilentissimorum librorum a ministris Transilvanie editorum.* Coloniae 1586. Szinnyei *(Magyar írók.* II. k. 1139.) szintén kölni kiadásra hivatkozik, ily címmel: *Antonii Possevini De sectariorum* nostri temporis atheismo liber. Coloniae, 1586. A Kirchenlexikon (X. 237.) is említi Possevinónak e művét: *De sectariorum nostri temporis atheismis liber.* Confutatio, item, duorum pestilentissimorum librorum a ministris Transylvaniae editorum, ac theseon Francisci Davidis adversus ss. Trinitatem etc. Coloniae 1586. Ez a cím tartalmilag pontosan ráillik a vilnai kiadásra. Bodó kiadványát vagy a princeps editiót e szerint még ugyanabban az évben Kölnben újból lenyomatták, de változtatott címmel.

[2] FF. H. 197—204. l.

[3] K. Sz. 1902. 690. l.

Mikor 1575-ben mint római magyar gyóntató a római magyar papnevelő-intézet alapításán fáradozik, levéllel fölkeresi Telegdit s az ő támogatását is kéri.[1] Erdélyi működése idején Szántónak meg rendtársainak is alkalmuk nyílt, hogy terjesszék Telegdiék nagyszombati kiadványait.

Possevino maga is foglalkoztatta két ízben Telegdi nagyszombati nyomdáját: 1583 őszén egy alkalmi magyar iratot jelentetett meg, majd egy másik magyar füzetet, mely a búcsut engedélyező pápai bullát s az egyháznak a búcsuról szóló tanítását tartalmazta.[2] Ezt az iratot a katolikus templomokban a szószékről felolvasták a híveknek.[3]

Possevino, mint föntebb már említettük, magyar nyelvű hitvitázó könyvek kiadását is tervezte. Hasonló gondolat foglalkoztatja 1587 végén a kolozsvári jezsuitákat: *Apologia*-t készülnek kinyomatni. Az *Apologia* a következő tételeket bizonyítja: Krisztust mint Istent imádni, a szenteket segítségül hívni, ereklyéiket és képeiket tisztelni — nem bálványimádás. Krisztus az Oltáriszentségben valósággal jelen van. Ugyanezeket a tételeket előzőleg előszóval fejtegették a jezsuiták Kolozsvárt, 1587 november elején, az iskolai év ünnepélyes megnyítása alkalmával. Az országgyűlés idején tartott évnyitó ünnepélyen a jezsuiták a gyermekifjú fejedelem, Báthory Zsigmond jelenlétében latin és magyar beszédben fejtették ki e tételeket.[4] E beszédek szolgálhattak alapul az *Apologia*-nak. Szerzőjét nem ismerjük, de mivel a kolozsvári kollégiumban 1587-ben csak két magyar jezsuita működött: P. Ladó Bálint és a fiatal, de tanultabb Vásárhelyi Gergely:[5] bizonyára egyikük lehetett a tételek magyar előadója. Ugyancsak a magyar előadó gondoskodhatott az *Apologia* magyar részének kiadásáról.

Az erdélyi jezsuitáknak egyébként szinte állandóan volt ilyen hitvitájuk az újhitűekkel, kivált Beregszászi Péterrel és Laskai Csókás Péterrel.[6] Maga Szántó is mindkettőjükkel összemérte a fegyvert élőszóval is, írásban is.

[1] K. Sz. 1887. 399. és 1912. 565.

[2] K. Sz. 1902. 704—705. l. — Erről a nyomtatványról nem tud a bibliografia.

[3] Evvel kapcsolatban céloz rá Csepregi Jakab kanonok a búcsu kihirdetése alkalmával Nagyszombaton 1584-ben elmondott beszédében. (Mihalovics Ede: *A kath. prédikáció története Magyarországon.* Bpest, 1900. I. 410.)

[4] FF. II. 232—33. l.

[5] FF. II. 211—12. l.

[6] P. Wujek említi Aquaviva Kolos jezsuita generálishoz 1581 szept. 19-én intézett levelében, hogy a P. Schreck által 1581-ben kiadott tézisekre *(De verbo Dei)* az újhitűek felelni készülnek. (FF. I. 192. l. Ez a válasz valóban meg is jelent 1584-ben Laskai Csókás Pétertől *Theorematum* címmel.)

A kolozsvári tervvel csaknem egyidejűleg adta ki Monoszlai András, Telegdi Miklós munkatársa és követője, hasonló tárgyú munkáit: 1. *A szentek segítségéről.* 2. *A képek tiszteletéről.* (Nagyszombat, 1589)

Íme, Possevino, Báthory, Szántó és Telegdiék működése egybefonódik, hogy az igét szomjuhozó erdélyrészi magyar katolikusok vágyát kielégítsék, hogy őket lelki táplálékkal ellássák. Terjesztik a nagyszombati kiadványokat; de messzebbmenő terveik is vannak. Irodalmi terveket is kovácsolnak Erdélyben. A szentírást, a római kátét *(Catechismus Romanus)* és a *Szentek életét* akarják nekik magyar nyelven hozzáférhetővé tenni más vallásos meg hitvitázó könyvekkel egyetemben. A szentírás- és káté-fordításon — mint látni fogjuk — maga Szántó dolgozott.

Nem számolhatunk be sikereikről, eredményekről, csak terveikről. De még így is érdemes tudnunk, miként igyekeztek előmozdítani az erdélyi katolikus egyház s a magyar művelődés ügyét. A ma divatos szellemtörténet örömmel könyveli el buzgólkodásukat, szép terveiket.

6. Mi vált valóra Szántó terveiből?

Tanulságos lenne tudnunk, hogy bécsi és erdélyi írói tervezgetéseiből mit sikerült Szántónak megvalósítania. Vajon elkészült-e fordításaival és tervezett homiliáival? Ezekre a kérdésekre biztos feleletet nem adhatunk. Szántó kéziratainak jó része ugyanis 1605-ben tűzvész áldozatává lett. Elkészült munkáiról ő maga irodalmi hagyatékában csak általánosságban emlékezik meg a nélkül, hogy felsorolná egyes munkáit.

Kortársai szintén csak nagy általánosságban említik műveit, amint láttuk, még Possevino sem sorolja föl cím szerint Szántó munkáit. Csak annyit tudunk meg 1584. évi följegyzéséből, hogy Szántónak akkor kéziratban voltak kiadásra váró hitvitázó munkái magyar nyelven — nyilván Szántó erdélyi vitáiból és szónoki beszédeiből kerekedhettek ki ezek a nyomaveszett kéziratok. *Apparatus sacer* (I—II. k. Köln, 1608.) c. bibliografiai művébe sem vette fel Szántót Possevino.

Szántó maga panaszolja el *Confutatio Alcorani* című kéziratos munkájának Olmücben 1611 november 9-én kelt előszavában,[1] hogy féltve őrzött kéziratai 1605-ben odavesztek, midőn a zniováraljai rendházat Bocskay, helyesebben Révai Márton csapatai felgyujtották, s «Páter István uram» jómaga

[1] A kézirat a bécsi állami könyvtárban van. (Wurzbach: *Biographisches Lexikon*, 41. k. 165. l.) Különös értéke, hogy Sz. sajátkezű írása.

is földönfutóvá lett.[1] Szántó fájlalja a nagy veszteséget, negyvenéves irodalmi munkálkodásának egész termését.[2] Csupán *Confutatio Alcorani* c. készülő munkájának kéziratát sikerült megmentenie.

Szántó negyvenéves irodalmi munkásságról ad számot. E szerint már 1565-ben, 25 éves korában kezdte meg a tollforgatást. Folytatta az írás mesterségét bécsi, római, erdélyi tartózkodása alatt s később is úgyszólván utolsó leheletéig. Pótolhatatlan kár, hogy egy szép élet sok-sok alkotásának veszendőbe kellett mennie. Még csak teljes és megbízható lajstromba sem foglalhatjuk munkáinak címét; pontosan nem is tudjuk, micsoda témák foglalkoztatták egy emberöltőn át.

Gyér följegyzések mégis vetnek némi világot irodalmi alkotásaira. A rendtársak följegyzései (Szántó nekrológja, rendi történetírók) említést tesznek Szántónak néhány művéről. Ilyen munkák: 1. homiliák, 2. kisebb alkalmi iratok, 3. a római katekizmus fordítása, 4. szentírásfordítása. Érdekes, hogy épen azoknak a munkáknak emlékezetére akadunk, melyekről Possevino ismertettem javaslatában szó esik. Szántó a római káté átdolgozása mellett magára vállalta a bibliafordítás nagy munkáját is. Megvolt hozzá a kellő készültsége. Az eredeti héber és görög szöveget is szemmel kísérhette. Segítségre is találhatott erdélyi rendtársai részéről. Maga Szántó írja 1581. évi konzultori jelentésében, hogy P. Schreck Farkas ünnepnapokon bibliamagyarázatokat tart s a vasárnapi evangéliumok eredeti görög szövegét fordítja és értelmezi latin nyelven.[3] Schreck volt akkor Kolozsvárt a német és latin, Szántó pedig a magyar hitszónok.[4]

Kortársai közül P. Wujek Jakab kolozsvári házfőnök említi, hogy Szántó 1580-ban prédikációinak, homiliáinak kidolgozásával volt elfoglalva. Kéziratával valószínűleg elkészült, de nem volt módjában kiadni a tervezett kötetet. Szerencsésebb volt ifjabb rendtársa, Vásárhelyi Gergely; ő 1618-ban Bécsben jelentetett meg hasonló prédikációs kötetet.[5] Maga Szántó jó szónok hírében állt. Szentbeszédeire még a másvallásúak is eljártak, bár heves természete sokszor éles kifakadásra ragadta a protestánsok ellen.

Szórványos feljegyzések vannak Szántó kisebb alkalmi írásairól is, melyek szintén veszendőbe mentek. Levelezésében

[1] Így szólítgatták Szántót az 1584. évi váradi dispután ellenfelei; de ugyanígy nevezi Challay László is Váradon 1585 dec. 31-én kelt végrendeletében. (FF. II. 147—48. l.)

[2] K. Sz. 1887., 429. és 391. l.

[3] FF. I. 156. l.

[4] FF. I. 138. l. Veres Endre i. m. (Erd. Múz. 1906. 178—80. l.)

[5] Részletesebben ismerteti Mihalovics Ede: *A katholikus prédikáció története Magyarországon.* I. k. Bpest 1900. 412. l.

Szántó maga is utal ilyenekre. Voltak közte magyar nyelvűek is. 1584-ben pl. egy nyilvános hitvitának latin tételeit fordítja Szántó magyarra, mikor épen indulófélben van Váradra.[1]

A római katekizmus *(Catechismus Romanus)* lefordítását is Szántó vállalta el. Kéziratban el is készült a munka. Nem annyira fordítás volt, hanem szabad átdolgozás. A római nekrológ mondja: «Catechismum instar Romani multis controversiarum fidei capitibus locupletatum Ungarico sermone concinnavit».[2] Szántót gyakorlati érzék vezette. A katolikus egyház egyes hitcikkelyeit párhuzamba állította a másvallásúak tanaival, hogy így is szolgálja a hitvitázás ügyét. Hasznos könyvet akart nyujtani, ezért emelte ki az akkortájt leginkább vitatott kérdéseket. Kár, hogy nyomtatásban nem jelent meg.

Életének fő műve azonban bibliafordítása volt. Évek hosszú során át dolgozott rajta. Szinte azt mondhatjuk, hogy egész életén foglalkoztatta a bibliafordítás terve. Valószínű, hogy még Gyulafehérvárt hozzáfogott a fordításhoz. Már évekkel előbb, a jezsuita generálishoz Kolozsvárról 1582 okt. 19-én írt levelében kifejezte azt a vágyát, hogy szeretne elegendő szabad időt nyerni a szentírás tanulmányozására.[3]

Bibliafordításával sem volt szerencséje. Pedig kétszer is lefordította a szentírást. Első fordítása már teljesen készen volt Znióváralján, kézirata azonban 1605-ben elhamvadt.

Olmüci magányában kénytelen újra hozzáfogni a bibliafordításhoz. Jézus-társasága most már hivatalosan is megbízza a szentírás magyar nyelvre fordításával s egyéb foglalkozás alól fölmenti. Öreg korára teljesedik fiatalkori vágyainak netovábbja, hogy néhány évig zavartalanul irodalmi kedvteléseinek élhessen. Nekrológja szerint az ószövetségi könyvek fordításával teljesen elkészült s 1612-ben az újszövetségi könyvek fordítása közben szűnt meg «élni és írni.»[4] Hogy az újszövetségből mennyit fordított le, azt nem tudjuk

A jezsuiták régi rendi hagyománya azt tartja, hogy Szántó halálakor bibliafordításának kézirata Káldy György kezébe került, s az felhasználta Szántó kéziratát a maga bibliafordításának kiadásában. Az újabb kutatás is megerősíti s teljesen valószínűvé teszi a rendi hagyomány hitelességét.[5] E szerint a legrégibb magyar katolikus teljes bibliafordítás létrejöttében része van Szántónak is.

Vajon mi valósult meg Szántónak gyulafehérvári terveiből? Lefordította-e pl. az *Imitatio*-t avagy Granadai Lajos

[1] FF. II. 31. l. — FF. I. 157. l.
[2] FF. V. 218. Hasonló az olmüci nekrológ értesítése. (IK. 1930: 85.)
[3] F. F. I. 236.
[4] V. ö. IK. 1930: 85.
[5] V. ö. M. Nyelv 1929: 133.

munkáját? Ha hozzáfogott a fordításhoz, meddig jutott vele? Nem tudjuk. Talán többi kéziratával veszett oda Zniováralján. Sajnos, a sokat emlegetett «invidia temporum», a sors mostohasága meghiúsította Szántó ez üdvös irodalmi terveinek keresztülvitelét.

7. Szántó hitvitái.

Ha az irodalmi harc felvételét a magyar könyvsajtó segítségével nem valósíthatta is meg Szántó, annál buzgóbban szolgálta az ellenreformáció ügyét az élő szó hatalmával, vitatkozásával. Kivált Erdélyben szállt ismételten sikra a hitújítókkal. Szántó legmakacsabb ellenfele Beregszászi Péter volt. Maga Szántó említi, hogy Váradon állandóan harcban állt a kálvinista prédikátorokkal, Beregszászi Péterrel és társaival.[1] Közülük csupán Derecskei Ambrus prédikátort meg Joó János iskolamestert, a későbbi tasnádi papot, ismerjük névszerint. Míg Szántó 1584 febr. 9-én Váradra nem érkezett, az újhitűek kérkedtek, hogy a katolikus papok közül senki sem mer velük vitára kiállani.[2] Mindenféle gúnyiratokat is szerkesztettek róluk.

Midőn Szántó megkezdte váradi működését, őhozzá is küldtek latin és görög nyelven írt gúnyiratokat, úgyszintén prédikációban is sok mindenféle szidalmat szórtak a pápára, a biborosokra, a jezsuitákra és magára Szántóra. Még a legenyhébb gúnyolodás volt, hogy tótnak csúfolták. Szántó már kolozsvári működése alatt edződött az ilyen vitákban, fölvette hát az odadobott kesztyűt. Tollat ragadott s megfelelt a pápára és biborosokra szórt rágalmaikra. A saját személyére szórt szidalmakat pedig visszafordította ő ellenük.

Az egymás közt, egymás háborgatására lefolyt tollharcból s a későbbi bizalmas vitatkozó beszélgetésekből 1584-ben nyilvános hitvita kerekedett. 1584-ben a magyarországi és erdélyi kálvinista prédikátorok zsinatra gyűltek össze Váradon. Volt ott 303 kálvinista pap s néhány luteránus is. Nyilvános hitvitát hirdettek a jezsuiták ellen és 30 tételt állítottak össze. Szántó pünkösd vasárnapján kiállt velük vitára a kálvinista egyházban. De három nap alatt sem jutottak tovább az első tételnél, bár napjában 6—7, sőt olykor 9 óra hosszatt vitatkoztak a fölött, vajon Antikrisztus-e a pápa.

A váradi disputának lefolyását érdekesen beszéli el Szántó.[3] A vita tárgya a protestánsoknak folyvást ismétlődő vádjai,

[1] FF. II. 81—82. és 222—225. l.
[2] FF. II. 220.
[3] FF. II. 223—225. l. és Szántó munkája: *Historia collegiorum Soc. Jesu in Transylvania.* Szántó kézirata alapján Szittyay Dénes ismertette a hitvita lefolyását. (M. Kultúra 1923. 723. l.)

hogy a pápa Antikrisztus, a katolikusok bálványimádók. Imádják a szenteket, képeket, sőt magát a pápát is. Szántó megfelel minden vádra, minden ellenvetésre. Latin és magyar nyelven vitatkozik a prédikátorokkal, ahogy épen jön. S nem tudják legyőzni. A hitvita a harmadik napon avval végződött, hogy a fejedelem megtiltotta a további nyilvános vitatkozást. A váradiak állítólag még a zsinat után is folytatták a vitát néhány napig.

Az élőszóval folytatott nyilvános vitatkozástól eltiltva, Beregszászi és Szántó újra írásban veszik föl a harcot, de most már a nyilvánosság előtt. Beregszászi indította meg a vitát 1585-ben a jezsuiták ellen írt *Apologia*-jával[1] és ugyanabban az évben kiadott naptárával.[2] A támadásra a kolozsvári jezsuiták válaszolnak egy kis füzetben, melynek P. Schreck Farkas német jezsuita volt a szerzője. Szántó a kolozsváriak füzetét megküldte Beregszászinak. Ez *Ventilatio* . . . c. iratával válaszolt a kolozsváriak iratára s ezt a választ Szántónak ajánlotta. Most már Szántó és Beregszászi közt folyik tovább a vita az 1585. esztendőben.

Szántó 15 óra alatt összeüti a választ és *Epistola apologetica* címmel kiadja. Beregszászi nyomban válaszolt. Szántó ellen intézett két rendbeli irata ismeretes.[3] Ezekben a vitákban a pápaság kérdésével, a naptárjavítással s több katolikus tantétellel foglalkoztak. Az Oltáriszentség, a biblia-olvasás, az ünnepek megszentelése s több más ilyen tétel vitájuknak a tárgya.[4]

Szántó egyik levelében elismeréssel szól Beregszásziról, kiemeli tudományos képzettségét.[5] Egyáltalában dicsérőleg nyilatkozik a városokban alkalmazott protestáns prédikátorokról; elismeri tudásukat, különösen a nyelvekben, kivált a görögben való jártasságukat.[6] Beregszászi meg még halálos ágyán

[1] *Apologia pro ecclesiis reformatis* . . . Várad, 1585.

[2] Ó-naptár, az új naptárt támadó függelékkel. Ezt rostálják meg a naptárjavítás elfogadása körül buzgólkodó jezsuiták. — Az új naptár behozataláról Joó Jánossal is volt vitája Szántónak. (L. Knauz Nándor: *Kortan.* Bpest, 1876. 32. l.) — Az erdélyi jezsuitáknak a naptár körül forgó vitájába utóbb beleszólt Possevino is.

[3] B. és Sz. vitatkozásának anyaga kiadva *De controversiis religionis*... (Bázel 1587) c. gyüjteményes munka 347—523. lapján. (Leírja Szabó—Hellebrant: *Régi magyar könyvtár.* III. k. 759. sz. a.) Beregszászi említettem írásai: 1. *Defensio Ventilationum*... (425—498. l.) Keltezése: 1585. aug. 8. 2. *Epistola* ad Stephanum Aratorem (499—523. l.) Lenyomatva a FF. II. 132—141. l. A levél főleg a római egyház fejéről szól. A vitairatok eredeti kiadása, B. *Apologia*jának kivételével, nem maradt ránk. Sz. *Epistola apologetica*-jának tartalma csupán B. vitairatainak utalásaiból ismeretes. (Magam a M. Tud. Akadémia könyvtárának példányát használtam.)

[4] Bővebben l. KSz. 1887, 422—424. l.

[5] FF. II. 225. l.

[6] FF. I. 187. l.

is fájlalta, hogy nem tud választ adni Szántónak a purgatóriumról szóló iratára.

Gyulafehérvárt is volt Szántónak irodalmi vitája a kálvinistákkal. Maga említi a jezsuita generálishoz 1587 okt. 12-én írt levelében s egyik kéziratos munkájában, hogy amint Gyulafehérvárra ért, a kálvinisták egyik papja, Laskai Csókás Péter,[1] támadó iratot adott ki a purgatórium ellen.[2] Szántó nyomban válaszolt rá, mire a kálvinisták elhallgattak. Tudjuk, hogy Beregszászi szeretett volna válaszolni Szántó vitairatára, de betegsége s 1587 márc. 8-án bekövetkezett halála megakadályozta. Laskai Csókás Péter is nemsokára rá, 1587 szept. havában meghalt. Szántó följegyzéséből tudjuk halála idejét. Szántó mondja, hogy latin és magyar nyelven írásban és élő szóval (prédikációiban is) vitatkozott vele.

Szántónak ez a purgatóriumról szóló vitairata — sajnos — szintén elveszett.

8. Szántó irodalmi hagyatéka.

Szántóhoz, láttuk, nagyon mostohák voltak a múzsák. Egyetlen nagyobb munkáját sem tudta nyomtatásban megjelentetni. Kéziratai is nagyobbrészt elkallódtak. Magyar nyelvű kézirata egyetlenegy sem maradt ránk, fennmaradt munkái mind latin nyelvűek.

Szántó ránkmaradt munkáit négy csoportba oszthatjuk: 1. római művek, 2. polemikus iratok, 3. erdélyi vonatkozású munkák, 4. levelek.

Szántó a római magyar papnevelő-intézet alapításának gondjai közepett összegyűjtötte a szemináriumra vonatkozó iratokat s megírta a szeminárium történetét *(Historia Seminarii Ungarici)*.[3] Azonkívül mint római magyar gyóntató megírta az 1575. évi jubileumi esztendő s a magyar nemzeti zarándoklat történetét.[4]

Kisebb polemikus iratain kívül legnevezetesebb alkotása e nemben *Confutatio Alcorani*, tribus libris comprehensa c. kéziratos munkája. Kis 4-r. 130 levél. Szántó saját kezeírása. A bécsi állami könyvtár kéziratgyűjteménye őrzi. (Könyvtári száma: 12415.) Érdekes ennek a művének keletkezése. Amint az előszóban elbeszéli, már teljesen elkészült a biblia fordításával, mikor kezébe került a mohammedánok törvénykönyve,

[1] Ez a Laskai Csókás volt Calepinus magyar tolmácsa — érdekes, hogy egyidőben magát Szántót tartották annak.

[2] FF. II. 226. és Szántó i. m. 35a.

[3] A vatikáni könyvtárban letétbe helyezett memoárszerű kéziratokat Fraknói Vilmos ismertette. K. Sz. 1912: 446—454. és 562—575. l.

[4] Szittyay Dénes szíves közlése.

a korán, s elhatározta, hogy tanainak cáfolatára könyvet ír.[1] Ennek a *Confutatio Alcorani* címmel készülő könyvnek kézirata volt egyedüli műve, melyet magával vitt, mikor 1605-ben Znióváraljáról menekülni kényszerült. A könyvnek Dietrichstein Ferenc olmüci bíboros-érsekhez intézett ajánlását 1605 szept. 20-ról keltezi Szántó; de sajtó alá csak 1611-ben rendezte s a kézirat másolásával 1611 nov. 6-án készült el. Biztatást kaphatott Dietrichstein Ferenc olmüci bíboros-érsektől, hogy a mű nyomtatási költségeit fedezi. Hálából neki ajánlja a könyvet. Úgy látszik, Szántónak közbejött halála hiúsította meg kinyomatását.

A mű három könyvre oszlik. Az első rész Mohammed életét mondja el. A második a koránt ismerteti, a harmadik a korán s általában a mohammedánok téves tanításait cáfolja. Bőséges történeti adatokat sző közbe, hogyan terjedt a török uralom Magyarországon.[2]

Szántó ebben a munkájában a költő Zrinyi Miklós előzőjének bizonyul. Ő is Isten büntetésének tünteti föl a török veszedelmet, mint korának a közhangulata. Ahogy annak idején Rickel, Szántó is azért írja munkáját, hogy a keresztény katonák megismerjék a mohammedánok káros tanításait s annál nagyobb hévvel harcoljanak a katolikus vallás igazáért.[3] Szem elé állítja a török veszedelmet, s műve ebben a tekintetben mintegy *A török áfium ellen való orvosság* előfutára.

Szántó erdélyi vonatkozású művei egyháztörténelmi munkák. Ezek közül sokszor kerül szóba emlékirata a reformáció terjedéséről Magyarországon és Erdélyben. Címe: *Brevis et succincta descriptio...* A kézirat másolatai a budapesti egyetemi s az esztergomi primási könyvtárban.[4] Már Döbrentei is említette.[5] Részletesen ismertette Szalay László.[6] Kiadása: *Archiv des Vereins f. Siebenb. Landeskunde.* (XIX: 593. Részletek: FF. V: 199.)

Szántó emlékiratával összefügg, de annál sokkal értékesebb egy másik kéziratos munkája, az erdélyi jezsuita rendházak

[1] Szántó előszava így kezdődik: «Postquam domine Jesu, rex invictissime, *sacra biblia* tua, id est libros tuae divinae, maiestatis veracissimos, magno, et diuturno labore, in Ungaricum sermonem transtulissem, et ab innumeris haereticorum corruptelis vindicassem, casu incidi in *Alcoranum* fabulosum, librum mahometanorum mendacissimum . . .» (*Confut. Alcor.* 2 r. l.)

[2] Hasonló tárgyú munka ez, mint Rickel Dénes (Dionysius Cartusianus † 1471.) kartauzi írónak *Contra Alcoranum* (vagy más címmel: *Contra perfidiam Mahometi)* c. munkája. Ennek latin kiadása, mely öt kis könyvének gyüjteménye, 1533-ban Ferdinánd magyar királynak ajánlva jelent meg.

[3] Szántó ajánlásának befejező része.

[4] K. Sz. 1887. 432. l.

[5] R. M. Ny. III. k. XXI—XXII. l.

[6] Pesti Napló 1856. 252. sz. (V. ö. IK. 1930—35.) Az emlékirat forráskritikai értékelése: Századok: 1903. 75. l.

története. Címe: *Historia collegiorum Societatis Jesu in Transylvania.* Terjedelmes munka. 200 negyedrét alakú lapon sűrűn teleírt kézirat.[1] Ezt a munkát 1599 február és március havában írta Szántó. Szittyay Dénes akadt rá 1920 nyarán Jézustársasága levéltárában s fényképmásolatot készített róla.

Ez a mű elsőrendű forrásmunka Szántó életéhez, úgyszintén hitvitázó ellenfeleinek (Beregszászi Péter, Derecskei Ambrus, Laskai Csókás Péter stb.) életéhez. Fennmaradt kéziratai közül kétségkívül ez a legértékesebb.

Szántó irodalmi munkásságához számíthatjuk levelezését is.[2] Egyik-másik terjedelmes levele, pl. a Báthory Istvánhoz vagy Possevinóhoz irottak, helyenként valóban kerekded értekezéssé vagy emlékirattá bővül. A levelezés pedig a maga egészében értékes forrása a magyar művelődéstörténetnek. A ránk maradt levelek mind latin nyelvűek.

*

Szántó negyvenévesnél hosszabb írói munkásságából mindössze néhány irat maradt ránk. Csupa latin nyelvű munka — mégis van irodalmi jelentőségük. Általuk Szántó, mint mémoire-író és mint polemikus író, hitvitázó kér helyet irodalmunk történetében. Egyik vezető embere volt annak a mozgalomnak, mely a Báthoryak pártfogása alatt s Possevino támogatásával a katolikus egyház megerősödését, fölvirágoztatását tűzte ki célul Erdélyben. Katolikus iskolák, papnevelőintézet és katolikus nyomda felállításával, magyar nyelvű könyvek kiadásával akarnak célt érni.

Az erdélyi ellenreformáció megindításával egyidejűleg tervezik az irodalmi harc fölvételét is a hitújítókkal. Ebben pártfogói és munkatársai Szántónak szánták a fő szerepet. Serényen hozzá is lát a munkához. Fordításokon és eredeti alkotásokon dolgozik. Érdeméül kell betudnunk, hogy nemcsak szóval hirdette, hogy a katolikusok a népet nem tiltják el a biblia olvasásától, hanem tettel is bizonyította ezt. Évek fáradságos munkáját áldozta bibliafordításának; azonban sem teljesen befejezni, sem pedig elkészült részeit kiadni nem volt módjában.

Míg a töröktől mentes magyarországi részeken Telegdi Miklós pécsi püspök mellé állanak Monoszlai András meg Pécsi Lukács és hitvitázó triászt alkotnak, egyidejűleg Erdélyben is alakulófélben van egy kisded írói kör, mely Szántót tekinti, őt vallja vezérének. Szántót és társait szép tervezgetéseik megvalósításában — sajnos — megakasztotta az idők mostohasága.

[1] Szittyay Dénes szólt róla először. M. Kultúra 1923. 723. l.

[2] Szántó levelei, jelentései közül tizenhatot adott ki Veress, úgyszintén ötöt a Szántóhoz írt levelek közül a FF. I. és II. kötetében.

Csupán a XVII. század fordulóján sikerült Vásárhelyi Gergely jezsuita írónak egyetmást aprópénzre váltania Szántó irodalmi terveiből. A szellemtörténet és irodalomtörténet feladata, hogy Telegdi Miklós meg Vásárhelyi Gergely mellé oda állítsa Szántó alakját is.

Jézus-társaságának Pázmánytól Faludin át Baróti Szabó Dávidig nagy szerepe volt a magyar stílus, a magyar irodalom fejlesztésében. Az irodalomnak ez a szeretete már Szántóval megkezdődött a magyar jezsuita-rendben.

TIMÁR KÁLMÁN.

ADATTÁR.

TOLDY FERENC LEVELEI SZÁSZ KÁROLYHOZ.

Szász Károly (püspök) hátrahagyott, igen gazdag levélgyüjteményében 13 levél van Toldy Ferenctől. Az első 1859 októberében kelt, az utolsó 1875 novemberében, kevéssel Toldy halála előtt. Tizenhat év alatt nem sok a tizenhárom levél — de irodalmi szempontból eléggé érdekesek ezek a levelek, mert jól jellemzik mind az írójukat, mind a címzettet, a csupa-lélek irodalomtörténészt és a buzgó költőt, kik mindketten fáradhatatlan munkásai voltak az irodalomnak: Toldy, a még Kazinczy korában gyökerező veterán, kinek egyénisége és stílusa is erősen emlékeztet a mesterére — és Szász Károly, a 48 utáni fiatal poéta-nemzedék mozgékony tagja.

Toldy levelei teljes szövegükben, betű szerinti hűséggel itt következnek. Helyenként, ahol szükségét láttam, magyarázatul egy-két megjegyzéssel kísérem őket.

I.

Pávasziget, Pest mellett, oct. 13. 1859.

Tisztelt Barátom,

Levelem hivatalos része bízvást elmaradhat; a lapok azonnal kibeszélték, ami az oct. 3-kai titkos ülésben végeztetett. Csak ezek *formáját* kell rectificálnom: Kegyed *kéretik* az akad. által, hogy szép költeményét *olvasásra az ünnepen* és *felvétel végett az Emlékkönyvbe*, mely az ünnep tárgyát foglalandja magába, átengedni sziveskednék. Tiszteletdíjúl 10 ♯ ajánltatik. Nę mérlegelje Kd e díjt a jutalomhoz: a jutalom mindig aránytalanúl nagyobb mint bármely honorarium.

Én bizattam meg, hogy a bizottmányban szőnyegre hozott észrevételeket közöljem. Ezek a követk. 1. Széphalom elhagyatása sem a valóval, sem a gyermekek valódi pietásával nincs megegyezésben. Hogy ők azt *díszszel* nem vehetik körül, n̄ akaratjokon, hanem csak módjokon múlik. 2. A börtönt *így* említeni n̄ szabad, különben a költemény sem olvasható, sem nyomtatható. 3. A darabosságok enyhitése ohajtatik, némely nemtelen, a költeményt hangjából kiejtő, helyek javítandók.

Ime, még is hivatalos levél lett — eddig.

Most a nem hivatalos — vagy tán *hivatlan* is? következik.

Nagy szeretettel olvastam el újra meg újra a szép költeményt, s mind nagyobb érdekkel. S bátor voltam befirkálni a példányt privát gondolataimmal. Lehet, hogy Kd mint költő, a grammaticusnak, s legfelebb aestheticusnak, aprólékos ónvonásain mosolyogni is fog. De minden észrevételt a költemény iránti szeretet s tán nagyon is egyéni izlésem, dictált. Tegyen Kd, mit tenni jónak fog tartani; s küldje be újra leírva legkésőbb oct. 23-káig, hogy

Székács úr, ki olvasni fogja az ülésben, bele tanulhasson, s hogy szedhessék is a nyomdába (ha t. i. Kd megegyezését adja hozzá). Mert oct. 28. szedik az alelnök beszédét, az én és az elnök gróf előadásait, hogy 8 nap alatt kijöhessen a díszes könyv. (Ezt a Kd versét előre akarom szedetni).

Bocsásson meg hogy ily későn küldöm.

Annyira el vagyok tárgyam által foglalva, hogy Kd irányában vétekbe is estem — de Kdnek egy napnál több n̄ fog kelleni. A költemény maga hozza meg a lelkesedést, s lelkesedésben néhány óra elég a kivántakra.

Ha Kd kivánja hogy a kis díjt felvegyem, nyugtát kérek, s utasitást, folyó v̄ # pénzben küldjem e. Az rögtön megtörténhetik.

Igaz tisztelő barátja
Toldy s. k.

II.

Pest, oct. 21. 859.

Kedves Tisztelendő Ur,

Erősen hiszem hogy, tán 12-dikén, költ levelem a költeménnyel együtt rég kezénél lesz. *Török*-SzMiklósra találtam utasitani, s a marhák szerdán, midőn a Kd levelét kaptam, s rögtön tudakoltattam a postán: visszajött e a recommandirozott levél? még nem küldték volt vissza. A posta azzal biztatta szolgánkat hogy eddig bizonyosan kéznél lesz már a levél. Most azonban már nagyon kezdek aggódni, s a mai postával megy levelem a törökszmiklósi postára, hogy küldjék rögtön át KúnszM-ra! Ha kezénél van már, az istenre kérem, nyugtasson meg.

A késedelem, melyről becses levelében panaszolkodik, az én vétkem. Napról napra halasztottam, el levén saját munkámmal annyira foglalva, hogy néhány fontos családi ügyben is — gyermekeimet illetőkben — egy hónap óta csak levelet sem irhattam. Bocsásson meg *nekem!*

Hogy a levél felbontása helytelen volt, igaz. S ime egyikünknek sem jutott eszébe, hogy máskép is elérhető volt volna a cél — t. i. magunkat a szerzővel levelezésbe tehetni! — A *tiszteletdijt* ne méltóztassék a *jutalomhoz* mérni, miután az két kategoria, mely összevetést n̄ enged. A hivatalos jelentés mindent jóvá fog tenni. A legnagyobb baj az, hogy a hirlapi tudósítók — ez esetben, mert titkos volt az ülés, saját tagjaink — indiscrétiója és tapintatlansága fecsegett. Minek volt ezeket a publicumnak már most tudni?

Hétfőn pótlólag hozom szönyegre az akadémiai emlékpénzt, *mind kettőt* — mert Tompának sem határoztatott; s igy legalább illyennel lesz szerencsém megtoldhatni a csekély honorariumot!

A nyilvános felolvasást illetőleg, be fogom a Kd óhajtását a bizottmánynak jelenteni, s kétség kivül örömmel veendi, ha Kd olvassa maga. Mikor a bizottmány ekkép intézkedett, nem tudta ő a szerzőt, s n̄ tudta, a szerző itt lesz-e? s alkalmatos-e? Mert n̄ minden jó költő tudja művét jól elő is adni. Igy Kisf, Vörösmarty?! Székács nagy örömmel ajánlkozott, de itt úgy hiszem a Kd akarata dönt.

A költemény, *ha* Kd meg nem vonja tőlünk, amint hogy már bírom is bele egyezését, nyomatni fog, fényesen, de csak az ünnep után, a többi ünnepi tárgyakkal.

Csak levelet! levelet! megnyugtatásomra.

NB a hivatalos jelentésben ki sem fogom tenni a dij mennyiségét. Mondva leszen: nem levén az igazgatóság által egynél több jutalom kitüzve a költői pályázatra, az a bizottm. által legalább tiszteletdijjal kiadatni ajánltatott.

Ne határozzon Kd, könyörgök, semmit elkeseredett hangulatban. Ohajtom, és — őszintén hiszem is, — nem egyszer leszek, ha isten *engem* éltet, szerencsés Kdnek szerencsésb hírrel szolgálhatni.

Szíves indulataiba ajánlott vagyok

Kd őszinte barátja
Toldy F. s. k.

Pávasziget — hol az omló zápor közt is ülök még, mert még 3 fejezetem van hátra — oct. 21. 859.

Cím, kívül:

Tisztelendő *Szász Károly* Prédik.
Úrnak, a M. Tudom. Akademia
l. Tagjának
Kún-Sz.-Miklós.

*

A vers melyről itt szó van, Szász Károlynak *Kazinczy Ferencz emlékezete* című költeménye, mellyel az Akadémia részéről a Kazinczy születésének százados fordulója alkalmából hirdetett pályázatban vett részt Az 50 aranyas jutalmat Tompa nyerte el. *Kazinczy Ferencz emlékezetére* című szép ódájával, de Szász Károly pályaműve is annyira megnyerte a bíráló bizottmány tetszését, hogy 10 arany mellékjutalomra ajánlták. Mikor az 1859. évi október 27-én tartott ünnepi ülésen Székács József, a jeles pap-költő és kitünő előadó, elszavalta Szász Károly költeményét: az olyan nagy hatást tett, hogy az Akadémia Igazgató-Tanácsa a javasolt mellékjutalmat 25 aranyra emelte. Az 1859-ben az ország számos városában tartott Kazinczy-ünnepen szavalták Szász Károly versét is, s így azután sok lapba, albumba stb. belekerült. Szász Károly költeményeinek 1861-iki kiadásában még 333 sorból áll a hosszú vers — az 1883-ikiba azonban majdnem száz sorral megrövidítve vette föl a költő.

III.

Pest, jan. 16 1860

Kedves Tisztelendő Ur,

Egy itteni jeles kiadó kész volna jó feltételek mellett Kdnek koszorúzott művét, Csákot, becséhez méltó kiállitásban kiadni? s engem kért, tudnám meg feltételeit? Ha még nem végzett e részben, ne sajnáljon tudósítani; szivesen eljárnék érdeke elömozditásában.

Mihelyt a két emlékérmet a tokcsinálótól megkapom, a mi e héten lesz, deligençon (igy!) megküldöm.

Addig is levén
Kegydnek

őszinte kész szolg
Toldy F. s. k.

Cím kívül:

Tisztelendő *Szász Károly* pred. és
M. Akad. Tag Úrnak
Kún-Szent-Miklós

IV.

Pest, jan. 30. 1860

Tisztelendő Úr,

Ime a két győzelem jelei! — Továbbá az Akad. Emlékkönyv, s egy pár apróság.

Az én kiadóm is, kit meg n neveztem, Heckenast. Figyelmessé tettem a munkára, ajánlottam neki, ő kért: írnék; de alkalmasint tudva, hogy gyakran későcskén esik levélirásom, idő közben maga írt. Azért kiváuta hogy én, mert tartott tőle hogy Kdnek okai lehetnek nem neki adni, azért nem neveztem meg őt.

S így a cél el lesz érve. Isten tartsa Kdet, s irasson Kddel legalább minden lustrumban egy Csákot.

Szíves tisztelője
Toldy F. s. k.

*

Szász Károlynak *Trencséni Csák* című tíz énekes «történeti költői beszély»-e — mit az Akadémia a százaranyas Nádasdy-díjjal jutalmazott — 1861-ben jelent meg könyvalakban, de nem a levélben említett Heckenastnál, hanem Engel és Mandello tulajdonaként.

A Toldy 1860 január 16-iki levelében említett két emlékérem a Kazinczy-óda és a *Csák* jutalomdíjának volt kísérője.

V.

Pest, mart. 24. 62

Tisztelendő Úr,

Sajtó alá készítvén az 1859-ki vegyes Értesítő Pótkötete második felét, a Kegyed székfoglalójára volna szükségem. Ha az nem jelent volna meg máshol, úgy kérném annak rögtöni felküldését, diligence útján; ellenkező esetben rövid szíves tudósítást kérek magam alkalmazhatása végett.

Mint szolgál Kegyednek Hygea? s mint Apollo? Óhajtanám hallani, hogy egy második Csák készül.

Addig is őszinte tisztelettel üdvözlöm Kegyedet!

Toldy F. s. k.

*

Szász Károlyt 1858 december 15-én választotta meg az Akadémia, levelező tagnak. Székét a következő évben foglalta el — *A műfordítás elveiről, különös tekintettel Shakespeare és a biblia fordítására* című értekezésével. A székfoglaló a Magyar Sajtóban jelent meg.

VI.

Pest, mart. 30/62

Kedves Tisztelendő Úr,

Mondhatom, sajnálattal értem h a székfoglaló megjelent; s így ez az Aranyéval és Gyulayéval együtt kireked akademiai gyüjteményünkből, hol oly méltó helyök lett volna e derék dolgozatoknak. Van határozata az akademiának, igaz, hogy bele m*ehet* ad integritatem actorum a másutt megjelent székfoglaló is az Értesítőbe; de miután az említett kettő kirekedt,

mert később jött ki másutt hogy sem sora szerint bemehessen, alig lehetne ezek mellőzésével mást felvenni.

Nem beteg költői véna az, jeles férfi, mely Shakespearet veszi fel magába, hogy azt reproducálja, újra költse; sem a koszorú, melyet e szerencsésen megoldott feladat nyújt, nem hervadandó. Közbe-közbe, nem hivatva, de önkényt meg meg fogja látogatni saját Músája is e versenyen, s e látogatások adományai nemesek lesznek s maradandók. Isten Önnel.

Tisztelő barátja
Toldy F. s. k.

Külön borítékon cím:

Nagyon Tisztelendő
Szász Károly Esperes és Predikátor Úrnak,
a M. Tudom. Akademia Tagjának
Kún-Sz-Miklóson

*

Gyulai már az ötvenes évek derekán biztatta Szász Károlyt Shakespeare fordítására. A fiatal költő neki is lendült, s már 1855-ben jelent meg tőle egy mutatvány az Új Magyar Muzeumban, *II. Richard*ból. 1857-ben már benyujtotta a Nemzeti Színházhoz *Antonius és Kleopátra* fordítását, 1858-ban — Tomori Anasztáz áldozatkészsége megnyitván a teljes magyar Shakespeare lehetőségét — nyomban vállalkozott *Othello* lefordítására, s 1860-ban már ezt is, a *Téli regét* is benyujtotta a Kisfaludy-Társasághoz. Így Toldy 1862-ben méltán aposztrofálhatta mint buzgó Shakespeare-fordítót, Szász Károlyt, ki később még négy Shakespeare-darabot fordított le: *Macbeth*et, *VIII. Henrik*et, *Romeo és Juliát* és *A vihar*t.

VII.

Pest. dec. 29/68.

Kedves barátom,

Élvezetet nyújtott előadásod correctúrája, vagy inkább tartalma — mert amaz csakugyan kissé erős volt. De miután valahára megvan, kérlek olvasd át Te is, s küldd át hozzám +kötés alatt (MS nélkül) mielébb, hogy megjelenését sürgethessem.

Tisztelő barátod
Toldy F. s. k.

*

A levélben említett előadás valószínüleg *A Nibelung-ének keletkezéséről és gyanitható szerzőjéről* című értekezés volt, melynek kíséretében mutatta be Szász Károly a *Nibelung*-ének fordítását, az Akadémia 1868. évi október 6-iki ülésében.

VIII.

Pest, dec. 8/72

Tisztelt barátom,

E napokban mondám Gyulai barátunknak hogy jó volna Téged felkérni hogy költeményed tárgya ne Bessenyei, hanem a *százéves legújabb irodalom* dicsőitése legyen. Azért gondoltam ezt szükségesnek, hogy össz-

hang legyen a három pieceben, az elnöki beszédben, az enyémben és a Te költeményedben, s nehogy urceus exeat, miután amphora coepit institui.

Megnyugtatásomra Pali leveledet nyomta kezembe. Itthon olvasva, csodálatos mértékben láttam megegyezésünket, s igy nincs mit iratnom, nincs mit írnom e részben.

De kettőt még is. Bessenyei *nem* ismerte a régi irodalmat, alig volt arról sejtelme. Ő nem azt «visszaidézni», ő egy még nem volt irodalmat kezdeni, megteremteni akart. Nem tartanám ama felfogást historice correctnek, pedig képzelem, mily büszke, mily költői kifejezést adtál ez eszmének — ha ugyan megcsináltad már; én — én — csak most fogtam hozzá.

A másik az, hogy jöj fel, s add elé költeményedet magad. A kis Grátia megszületett már, anyja Vénus, hiszem, óhajtom, jól van s jól marad: különben minek volna istennő? s mi ebből a tanuság egyéb, mint — hogy magad jöj fel.

Ennyi mondandóm volt. Áldás legyen a Tieid felett, a Hygieia áldása; Téged pedig, tisztelt bar. hadd öleljünk mielébb.

Tisztelő barátod
T F s. k.

Most hogy elvégeztem e sorokat, képzelem hogy mosolyogni fogsz rajtam, és pedánsnak szidni, és költői jogaidra utalni. Végre igaz, legyen költeményed *belsőleg* igaz, és szép is — az irodalomtörténetész (igy!) akkor hallgasson.

*

Az itt szóbanforgó költemény: *A magyar irodalom újjászületésének százados évfordulóján* (1872) — mely az Akadémia megbízásából készült, s az 1872 december 15-én tartott ünnepélyes közülésen olvastatott fel.

A «kis Grátia», kire Toldy e levélben utal: Szász Károlynak tíz nappal előbb Kiskúnhalason született leánykája, Ida.

IX.

Budapest, april 15/73.

Kedves barátom,

A külföldi iró, kinek nevét kérdezed, s kit azért nem neveztem meg, mert nem kútfőszerü iró, hanem csak feldolgozó, Gebhardi, s az illető hely nála (Geschichte des Reichs Hungarn I. [Leipz. 1778] p. 465) ez: «der Sieg ward von den hungarischen Dichtern für ausserordentlich wichtig ausgegeben. Diese waren in ihren Liedern mit dem Lobe gegen die Herzoge Geisa u. Ladislaus so verschwenderisch, dass der König eiversüchtig darüber ward, und dem schlimmsten Argwohne und Hass gegen diese Prinzen Rama in seinem Herzen gab.» —

Mikor 22 év előtt ama §-t irtam, nem akadtak kezembe egyéb jegyzeteim e dologról, különben nem ő rá hivatkoztam volna, hanem inkább Prayra, ki erről ezt irja: Didita pr regnum victoriae fama, maxima omnium promiscue laetitia exstitit, publice gratulantium, Geisaeque et Ladislai facinora carminibus publicis celebrantium. Quae contestatio laudis, ut non erat a vulgo extorta, ira tacita Salomonis animum exedere coepit, fuitque

semen dissidiarum etc. etc. Annal. I. 68. — Az őskrónika Márknál, csak enyit mond: «Facta est igitur laetitia magna in tota Hungaria et in *Yramis* et confessionibus benedicebant Deum.» — Ha nem csalódom, van jegyzeteim közt egy byzanti egykorú (XI. századbeli) irótól kivonatom, de nem találom (ami nekem bal sorsom nem egyszer).

Ha új kiadást érne az Általad idézett munka, a «külföldi irót» ñ említeném. A 2. és 3. kiadásnál elsurrantam e helynél; de leveledre keresztet vetettem kézi példányomba.

Különben leveled nekem nagy örömet hozott, mert belőle gyanítom, hogy XI. századbeli nemzeti nagy eposzunkat újjá teremted. Quod felix faustumque sit!

Ölel

tisztelő barátod
Toldy F. s. k.

*

Szász Károly ekkor valóban *Salamon* című nagy «történeti költemény»-én dolgozott, melyet 1874-ben meleg elismerés mellett jutalmazott az Akadémia a 200 aranyas Nádasdy-díjjal. A Toldy levelében közölt utalásokat — *Pray*ra és *Gebhardi*ra vonatkozólag — Szász Károly is említi a *Salamon*hoz írt jegyzetek között, a 78. pont alatt.

X.

Tisztelt kedves barátom,

Történt — valóban per fas et nefas, két felmentés a vizsgálat alól; s mondtam akkor, veszedelmes előzmény alkottatik. Most szigorúbbak a rendeletek, s nem hiszem hogy menne. Igazságtalan is volna másokra nézve, kik nem amúgy kőrösiesen tették le az érettségi vizsgálatot, 3 évet az egyetemen, s legalább egyet (most már) a gymn. képezdében töltöttek —, tanítottak s tanítanak is, de azért a világért sem mentetnek fel a vizsgálat alól! — S ha tanuja volnál, édes barátom, mily vizsgálatokat tesznek (Neked ezt tudnod kell) épen a protestáns tanárok, külföldi egyetemi bizonyitványaik és nagyszavú igazgatói ajánlataikkal!! Neked meg kellett mondanom. S a rácok közöl viszont mily néhány bámulatos vizsgálatnak voltam tanuja! — Hát arra vagyunk-e kárhoztatva, hogy a magyar elem elsilányodjék?! —

S azok a tanári szolgálatú évek!! Tapasztalásból beszéllek: rendszerint az újoncok a legjobbak. Tanítás közben nem tudósokká, hanem mesteremberekké lesznek! Mint fél gyerekek lesznek tanárokká, édes-keveset tudva; s mint tanárok nem *tanulnak*, hanem csak routinet szereznek, s éltök végeig mindig ugyanazt adják elő, jól rosszúl, de nem haladva. Minek is? A kenyér megvan; az nem lesz több és jobb, ha tanár uram jobbá lenne is.

De hagyjuk ezt a témát. Őszintén mondhatom: «szomorú az én lelkem.» —

—

És amily örömemre szolgált azon jelentésed hogy ismét feljősz, annyira fájt a többi! Nem szívesen jősz, s Te tudni fogod hogy miért; s nem úgy történt a dolog mint illett volna, s különösen nem úgy, mint irányodban illett volna; s végre — mert, mint soraidból gyanítom, valamit vesztünk

általa, mi örömünkre és díszünkre vált volna. Azonban nyúgodjál meg, igen tisztelt barátom, Te erőd deléhez még csak közelitesz, s Benned annyi a ruganyosság s a nemes tüz, hogy azt a bureau sem altathatja el; Te teremteni fogsz itt is, és még sokáig! Ez vigasztal, míg más felül valóban örvendek kilátásban levő gyakori látásodhoz! Oly kevesen vannak, kikkel jól érezzük magunkat; s Te a kevesek közt első sorban állsz.

Isten veled, tisztelt barátom, s félre a kedvetlenséggel!

Ölel

szíves barátod
Toldy F. s. k.

*

Ez a kelet nélküli levél — mely vagy 1873-ban, vagy 1874 elején íratott — középiskolai tanári vizsgálatra s általában a tanárképzésre vonatkozik, s érdekesen világítja meg Toldy felfogását.

Szász Károly — ki ekkor mint jász-kún kerületi tanfelügyelő, külső szolgálatot teljesített — behívatván osztálytanácsosi minőségben a vallás- és közoktatásügyi minisztériumba, 1874 tavaszán költözött fel családjával, Kiskúnhalasról Budapestre.

XI.

Császárfürdő, oct. 6/75.

Tisztelt barátom,

Önéletrajzod egy kis psychologiai chef d'oeuvre, mely nekem sok élvezetet adott, melyet azon részében, hol atyád szerepel, megilletődéssel olvastam, mert nem csak *ismertem* öt (1834 óta, midőn mint a Ferdinánd föhg által elnyomott országgyülés ellenzékének egyik küldötte Bécsben járván, szíves volt Pesten meglátogatni), s ő nekem jó emberem volt mind végig, hanem *szerettem* is. Úgy hiszem a kép ha igen meleg, de való színekkel is van festve, és sajnálom, hogy becses és tanulságos munkádnak céljaimhoz képest csak rövidletét adhatom. Nem bánod-e hogy ennyi fáradságot szenteltél neki — nekem?

S ennek dacára még kiegészitést kell kérnem. Az m. évi dec. 30ig megyen. 1875 nincs meg benne. Pedig a Te nyugodni, szünetelni nem tudó szellemed e 3 negyedév alatt is vajmi sokat tehetett. Engedd tehát hogy pótlást kérjek — pedig gyorsan!!

Add, könyörgök azt is tudtomra, a Kis Ilonka Emlékezete számai közől melyeket szeretsz leginkább?

Ölel

tisztelőd
Toldy F. s. k.

XII.

Bpest, oct 19/75

Tisztelt kedves barátom,

Bocsáss meg, hogy szíves leveledért és személyes kifáradásodért a Császár fürdőbe ép az nap, midőn onnan behurcolkodtam, ily későn írom meg köszönetemet. S ezt is újabb kéréssel egy füst alatt.

Tudasd velem ugyan is:

Mi a neve azon vál. kerületnek, melyet 1865/8 ban képviseltél?

Mikor búcsúztál el végkép hiveidtől, az az mikor mondtál le a szabadszállási papságról?

Mely évben lettél Pest megyei tanfelügyelő?

A Nibelung ének *dísz* kiadása címlapján mely év áll?

—

Ha tudnád, hogy egy hónapig Veled — életrajzoddal, munkáid olvasásával — foglalkodtam, s így folyvást Veled, Benned éltem — nem tekintenéd phrásisnak, ha azzal végzem e pár sort, hogy — szeretlek.

Isten Veled!

Toldy F. s. k.

*

E két utóbbi levél írásakor Toldy *A magyar költészet kézikönyve* című öt kötetes nagy művének második kiadásán dolgozott, amely aztán a következő évben, 1876-ban — már Toldy halála után — jelent meg a Franklin-Társulat kiadásában, Toldynak 1875 október 18-án kelt előszavával.

XIII.

Bpest, nov. 21/75.

Tisztelt kedves barátom,

Szinte szégyenlem hogy csak most teszem át Hozzád a Kritikai Berek Neked is ajánlott kötetét — Rossz jel, ha az ember emlékezetének hanyatlása még a barátság terén is beáll — De azért azon lekötelezettség ereje nem lankad bennem, melyre oly méltó igényed van.

Vedd egyszersmind a Hon és Egyetértés által annyira ledurungolt, de az objectiv birák által nem megvetett Kézikönyvemet szívesen, s szeresd ezen túl is

hívedet

TF s. k.

*

A *Kritikai Berek* c. munkát — amelynek első kötetét (1826—1836) 1874-ben adta ki Ráth Mór, Toldy összegyüjtött munkái nyolcadik köteteként — Gregussnak, Szász Károlynak és Szepesi Imrének ajánlta Toldy, visszaemlékezéssel 1871 november 12-ére. Ekkor ünnepelte ugyanis félszázados fordulóját a tudományos és irodalmi világ annak a napnak, melyen Toldy — akkor még Schedel — mint 16 éves ifjú az 1821. évi *Szépliteraturai ajándék*ban egy verssel az irodalmi pályára lépett. Az ünnep az Akadémia dísztermében folyt le, a Kisfaludy-Társaság rendkívüli közülésének keretében. Horváth Mihály megnyitója után Greguss Ágost tartott ünnepi beszédet, Szász Károly pedig ódában üdvözölte «szellemünk történetének búvárá»-t, «százados tolmácsá»-t. A kegyesrendi Szepesi — ki a classica philologiának volt egyetemi tanára — e félszázados fordulóra latin nyelvü költeményt irt és adott ki.

E levél után tizenkilenc napra — 1875 december 10-én — Toldy, élete 71. évében — hirtelen meghalt.

Szász Károly.

SZÁSZ KÁROLYNAK SZEMERE MIKLÓSHOZ INTÉZETT LEVELEI. (1862—1877.)*

(Második, bef. közlemény.)

Szabadszállás, 1866. szept. 27.

Miklós! jegyezd meg, úgy irám minap:
«Ha még igérem egyszer, elmegyek» —
Tanúbizonyságot de tenmagad tégy:
Igértem-é? Nem én egy szóval is;
Hallgattam, mint a zabban a haris,
Hiába vártad levelem (ha vártad)
S igy vád alá sem foghatsz. Qu. e. d.[1]

Nem úgy akartam én. De most, mivel
Megint nyakamba zúdult az a jó
«Homo proponit et Deus disponit»
Már csak kivallom mit tervezgeték.
Miskolczrul (ott ha Lévay Józsinál
— Ki önköltői szárnyát tépte meg
Egy főjegyzői tollért — nyájasan
S vidáman egy napot tölték vala)
Vattára mentem volna. Ott kocsim
A falu-végen hagyva, porlepett
Csizmával, izzadtan kopogtatok
Az Endre[2] ajtaján. — «Bocsánatot —
Bizonyos ügyben Diós Győrbe kell
Utaznom, — épen a falú alatt
A kerekem ketté tört, valamely
Becsületes polgártárs ide — utalt
Hogy a tekintetes úrnak lesz talán
Egy heverő kerekje; — én Heves-
Megyéből, Tisza-Derzsrül — ott lakom,
Kis Péter a nevem, — remélhetem
Bocsánatát, alkalmatlankodásomért — ?»
Megláttam volna, hogy fogad, csikorgó
Taligájából rozzant kereket
Ha kunyorálok, a poéta! Szépen
Festém magamnak a megismerés,
Egymás nyakába borulás, a régi várt
Ölelkezés kéjét — s a többi és
A többi. — Hogy fut a szelid Tini
A serdülő szép Margit, halovány
Gézácska, mind elömbe.. s én zokogva
S mosolyogva öket hogyan ölelem...
És a kerék, az mintha csakugyan
El volna törve, ott áll két napig,
S egyet se fordúl.
Hanván (arra száll
Tovább e képzelt, boldog utazás!)
Három nap ülök a Mihály nyakán,

* Az IK. 1930. évi I. füzetében megjelent első közlemény első levele 1868-ban kelt.

[1] Quod erat demonstrandum.

[2] Tóth Endre.

S ha kidobással fenyegetne is
Haragja: folyvást azt örlöm fülébe,
Hogy nem beteg! beteg testében is
Nagy lelke ép, magasra szárnyaló,
Törhetetlen; és látja lángoló
Szerelmemet: megteszi kedvemért,
Hogy három nap ne nyögje, sőt ne is
Érezze kinját. Szép szelid nejét
Mosolyra késztem, visszahiva hü
Emléke elébe azt a szép időt
Midőn körünkben Körösön valának.
Iduna élt a kedves kis Juliska[1]
Fürgélkedett. Aranynak még arany
Kedélye megvolt, s boldogok valánk
Mindannyian; — mindannyi közt csak én
Vagyok, hajh, boldog, boldogabb mint akkor;
A többi elment, vagy nehéz csapás
Betegje, néma szomorú, levert!
Bár oszthatnám meg üdvöm[et] velök!

Most már tehozzád visz a vándorút,
Miklós! — Nem a kolnában üldögélsz a
Csürkös hegy oldalán, a szenelő
Piros lángja mellett, sem a bércz
Magossait nem járod már hahózva,
Szarvas vagy őz után, — de mit nekem
Hogy kolna, szüret, szenelő, vadászlak,
Téged kereslek én csak, semmi mást.
Itthon vagy? ott is békopogtatok
S ismétlem a játékot: utazó
Poéta, Szegfü Aladár vagyok.
Ki erre járva nem mulaszthatám el,
Tisztelni honunk egyik koszorús —
«Ugyan hagyd azt öcsém!» riadsz reám,
Mig én, tovább nem állhatván, kaczagni
Kezdek s kivallom: voltakép ki az, ki
Kebledre dől, és négy nap (látod e
Progressiót?) nem tágit oldaladtól
S család körödből, a hová magát
Befészkelé . . . .
Mindebből semmi sem lett!
Szép pipafüst közt volt gondolva, — és
Olylyá lett mint a pipafüst!
Mondám előbb: az isten «disponit» —
S azért vagyok pap: hogy fejem lehajtva
Fogadjam ő felsége rendelését!

A sik alföld habzó kalászu dús
Vetése, mind egy éjjel elfagyott:
(Hejh szebb és dúsabb biztató vetés is
Fagyott el annál e siralmas évben!)
Inség dúl, nincs a népnek kenyere,
Jajgatva járnak utczáinkon az
Éhes csoportok. Fiainkat, a
Jó kenyér-keresőket, az eszeveszett
Harcz, ezrenként söpörte el. De még

[1] Arany János leánya.

Nem volt elég! most házról házra jár
Az öldöklő angyal.[1] S mely Izraelt
Kimélte hajdan, most a hűveket sem
Kiméli. (A Botond ősz dalnokát
A nagy munkának már Nébó-hegyén
Vágá ki;[2] s azt a bájos, édes angyalt,
Kit nem csupán övéi siratának
Szivök-szakadva, én is mint barátnét
Forró könnyekkel váltig siratok!)
— Itt is, hová az úr beállitott
Kis szőlejébe, dúl irtóztaton,
S naponta tiz-húsz sirba én dobom
A legelső marok port; híveim
— Mint a kaszától a fü rendei
Tömött sorokba dülnek, köztük én,
A megvert pásztor: a vigasz szelid
Szavaival, és a részvét égető
Könnyével állok. Áldott feleségem,
Fél, félt naponként szinte mint halottat
Sirat, de még egyszer se tarta vissza
Hogy ne tegyem meg a mi kötelesség.
Forró imánk hiába verdesi
Törött szárnyaival a bezárt eget:
Még a csapás nem szünik; egyre több
A tátogó sír; (Oh szörnyü, mikor
Egyszerre tiz koporsó fedelén
Dördül meg a kemény rög!) és a nép
Virága vész, az isten angyalának
Bús szárnyütése kit megcsapkodott!
A kik szivemhez közelebb: azoktól
(Ma igy dicsekedhettem, holnap valyon
Elmondhatnám-e még) nem vett adót.
De nekem is megölt már egy mosolygó
Édes reményt: — láthatni titeket!
Mert mikorra szünik a csapás,
Akkor legelső: kis lánykáimért
Fogok röpülni, a kiket nagyanyjok
Ölébe rejténk a vérengző
Vad héjú körme elöl, de a kikért
Az édes anyjok (és apjok) szíve
Már szinte megszakad. S ekkorra már
Elmúlik a szép ősz, s hulló lombja közt
Mint széttépett ökörnyál, uszdogál
Az én fantázia-szötte tervem is!...

Azért ne félj! ha késik is barátod,
Sem azt a sírt, a nyájas dombtetőn,
Sem azt a törtkedélyü öreget
(Ezekkel fenyegettél!) nem találja.
Hanem talál: vidám Anakreon[1],
Ki ősz fürtébe, (már ha volna az is!)
Rózsát 's borágot mosolyogva füz,
S az ifjakat megszégyenítve, még
A régi kedvvel zöngi énekét,
S vigan koczintja a koszorús pohárt!

Szász Károly.

[1] Az 1866-iki nagy kolera.
[2] A célzás megfejtését l. az 1869. nov. 7-i levél végén.

Édes Miklósom!

Azt a német közmondást: aus den Augen: aus dem Sinn — melyet te egyszer részint magad, részint szegény Miska nevében szememre vetettél, már majd majd reád kezdtem alkalmazni, ki nekem levelet, verseket, ördögöt és angyalt meg mi mindent igértél. Örültél, gondolám, hogy hátad megett az a czudar Pest, hol se szivesség, se barátság, se elv, se becsület, se erdő, se mező, — nem hogy még az ottmaradt szerencsétlenekre való visszagondolással is keseritsd magadat!

De ime, ma adja kezembe N.[1] Miklós (nem is kérdém örömömben: hogy jutott *hozzá*) — leveledet s benne a két verset! Egyik szebb a másiknál, s a levél (jele hogy eszedbe jutottam) mindkettőnél.

Mondod az Ábránd régi a Fülemiléhez új. Csak jól distingváltam én mikor *nem* azt irtam rólad, hogy te most is oly szép verseket csinálsz mint régen, (az olyan udvariasságba göngyölt sóhaj lett volna, hogy bizony már öregszel) — hanem azt: hogy te régebb is oly szép verseket irtál mint most. Mert ez az Ábránd csakugyan oly szép (ha nem szebb) mint a Fülemile. Jőnek mielőbb mindketten, Egyik már a legközelebbi számban.

Nyomdahiba nem lesz bennök, arról én felelek, a mennyire ember valamiről felelhet.. Csak azt nyomdahibának ne vedd hogy interpunctiodból egy nehány kettőspontot (:) kihúztam. Tompának is corrigáltam életemben, ez volt vele is örökké a bajom. Nagy elmék közös gyöngesége.

Eötvösnek[2] leveledből kiirtuk a lapok etc. névsorát, melyekbe irtál. Jó fiú; nagyra veszi szíves üdvözletedet; s majd rendre-rendre összeirogatja a verseket.

Szegény feleségem azóta ismét beteg volt: hideg lelte megint. De e hónapban kis lánykáim iskolája végződik s Augusztussal mindnyájan szökünk falúra. Octóber vége előtt vissza sem jövünk.

A Vasárnapi Ujság már annyira neheztelt rád, hogy semmit sem küldesz neki, hogy azon a ponton volt hogy két rossz, hozzád irt verset, bosszantásodra kiadjon. Szerencséd, hogy bevágtad az utjokat a magad két versével,

Az egyiket az eszelős Medgyes[3] irta. Készült benne Zemplénbe, azon feltevésben, hogy Tompa Miska és Lévay is ott vannak. Elfeledte, hogy szegény Miska még Zemplénnél szebb helytt! az elysiumban lakik, s a tokajinál is jobb bort szürcsöl: isteni ambróziát. Én ezt a verset szerencsére nem olvastam, csak N. Miklós beszélte; ki azt ismét szerencsére, elvesztette a zsebéből. — A másikat egy fiatal ember irta, ki téged úgy látszik személyesen ismer. Versét irántad való szeretetből, kikorrigáltam volna s úgy akartuk kiadni.

Leveledet N. Miklós elvitte; s nem tudom nem kellett volna-e benne még valamire válaszolnom; de egy napig sem akartam késni válaszommal. Szabad lesz pótlólag is irnom ha valamit kifeledtem.

[1] Nagy Miklós a Vasárnapi Újság szerkesztője.
[2] Eötvös Lajos bibliografus. Ő gyüjtötte össze Szemere Miklósnak a lapokban megjelent költeményeit.
[3] Medgyes Lajos ref. lelkész iró és költő.

S most, feleségem üdvözletét és ölelését a magaméhoz téve számodra s kedves családod számára, végzem azzal, hogy vagyok

híved
Szász Károly

Pest, 1869. jul. 9.

Kedves Barátom!

Szemere Miklósnak 2; Lévay Józsinak 1; Tompánénak 2; családom különböző tagjainak 5; indifferens embereknek 7, hivatalos 33. — Levélbeli adóságaimnak im ez a statusquója a jelen pillanatban. Azt hiszem nem irigylendő állapot. Egyszerre nem lehet mindenkinek eleget tenni s e tudatban már egy hete halogatom a sok adósság törlesztésének megadását. De végre is le kell ezt rendre rendre róni — s ezért isten neki ma már neki kezdettem. Első a kinek irtam édes anyám volt, s azt hiszem ez ellen senkinek sem lehet kifogása; vasárnap levén, a hivatalosokat jó lélekkel hagyhatom holnapra a nélkül hogy az államot meglopnám. S igy mihamar rákerül a sor az én kedves, de most már rám (képzelem) mennyire boszus öreg Miklósom engesztelésére is.

Oct. 9. és Oct. 27. megválaszolatlan két leveled dátuma; mindenik egy egy verset hozott, amaz «Isten és ördögöt», ez a «Szárnyaló időt.» Persze a Vas. Ujság még el van látva remeknél remekebb versekkel, hogy ily másodrendü poémák közlésével sietni sem kedve, sem szüksége! Nem úgy Miklós! Nem remélve ily hamar másikat, tartogatsuk az Ördögöt új év közeledtére. Most már a Szárnyaló idő jő a közelebbi számban s az Ördög marad azutánra.

Szidod miatta vagy inkább ama másik vers miatt, ennek alkalmából, Eötvöst s Aranyt. Nem azért hogy miniszterem; a kis Eötvöst mentegetnem kell. A részvét könyvéről volt szó, melynek minden párt, minden felekezet, minden kotteria pártolására szüksége volt s azért egyik pártot, egyik felekezetet, egyik kotteriát sem lett volna eszélyes és hasznos megsérteni benne. Aranyt nem értem; *én* gondolkozás nélkül kiadtam volna azt a sort: Én csak egyet ismerek. Én Szemere Miklós. — No csak ómen ne legyen a mit fölhoztál s még egy harmadik gyáva szerkesztőre is ne akadj. Nem bennem: *én* sem szerkesztő sem gyáva nem vagyok, hanem kedves Druszádban,[1] ki már szerkesztő s egy kicsit gyáva (az az skropulosus) is . . . No de majd rábeszélem én, hogy ne csóválgassa a fejét, mint versed olvasásakor tette.

Hogy a küldött variáns sorok közül, egyikben és másikban melyiket teszem: istenemre még most sem tudom; mind jó, s mindeniknek van valami előnye. De mivel rámbíztad, s kétkép egyszerre aktiv nem lehet, hát már csak kiválogatom valahogy.

Igazad van; a Corvinával semmit sem lehet kezdeni, komisz papir, komisz formában. Komisz emberek. Tudod mit ért ő *egy* iv alatt? 32 lapot. S igy (mivel versnek min legy: kicsiny vagy nagy papir, egy lapon 4—5

[1] Nagy Miklós.

strófa jö mindig.) Ő tulajdonkép két ivért akar 40 frtot adni. Süsse meg! hogy csúfabbat ne mondjak rá.

Az ördöghöz a pokolba leszálló francia költö nevét még nem tudtam eruálni, a Föv. Lapokból. Na majd sikerül kitalálnom (vagy inkábbb *meg*) megirnom.

S most isten veled. Kuszált levelem magán hordja a bélyegét az elején említett adóssági lajstom hosszú és fenyegetö voltának. — Következik: Lévay J. és Tompáné.

Isten veled, ölel, csókol hü barátod,
Sz. Károly.

Pest, 1869. Nov. 7.

Kedves Barátom!

Június 20-án irt leveled nehány nap hever asztalomon, míg 28-án Pestre érkezve ott megtaláltam. De csak annyi idöm volt hogy elolvashattam; a válasz akkora maradt mikor Pestről ismét kiszabadulhaték. Ez is megtörtént s ime elsö dolgaim egyike: megköszönöm kedélyes leveledet magam s a belezárt verset a Vas. Ujs. nevében.

Elöször is Eötvöst illetö kérdésedre felelek. A 100 frtot nem csak én teljesen elegendönek tartom, de ugy vettem észre ő maga is igen meg lesz elégedve vele. S mivel neki 50 frtot már küldöttél, a hátralevö 50-re nézve ne sértsen meg egy bizalmas kérdés. Megengeded-e hogy ezt helyetted sok szép versed elégtelen honoráriuma gyanánt a Vas. Ujs. fizesse ki. Ha meg, V. U. le lesz irántad azzal is kötelezve, nem mintha adósod lenni verseidért megszünnék söt inkább! de legalább azon tehertöl meg lesz szabadulva, hogy adósságát leróni még csak meg sem kisérlette. Ird meg tehát nekem akaratodat, s N. M. nagy örömmel fogadja kiegészíteni Eötvösnek (nevedben) száz forintra az addig adott fáradsági dijat.

S most már rajta! Láss utána az összeszedés, átnézés (eshetöleg javitgatás) rendezés munkájának, aztán keressünk a gyüjteménynek kiadót, hogy ne csak költeni kelljen költeményeidre, hanem költhess is utánok valamit.

S most leveled egyéb egyes pontjaira. De Vigny Alfréd költeményeit (a költö meg életében kiválogatta egy kötetre) mostanában olvasám én is. Sokan Lamartine-nal és Hugo Viktorral egysorba helyezik, némelyek még föléjök is. Ezt ugyan alá nem irom, de nagy s szép elme s nehány darabja igazán elsörendü. Regénye «Cinq Mars összeesküvése» szintén egy sorban áll Hugo Notre dame-jával. Óhajtanám, hogy olvasd müveit. Hugo V. könyvét Shaksperről nem olvastam; a mit irsz róla vágyat költött bennem, olvasni; a mit eddig olvastam s hallottam felöle, nem igen csábitott rá. Majd alkalmat veszek magamnak; személyesen győződni meg iránta.

Szemere B. «Apám naplója» — mi az? nem hallottam eddig soha. Az ö Naplóját hihetöleg Sz. Mari k. a. küldte meg neked; én nem tudok felöle. A kisasszony ugy sejtem rám nagyon haragszik; azt hiszi én vagyok az oka, hogy némely róla szóló passusok benne maradtak a Naplóban. Pedig az oka egyedül ö maga. Ő engem (kit sohasem látott sem az elött sem az után) harmadkéz által fölkeresett, revideáljam sajtó alá a naplót,

egyedül arra tekintve hogy politikai tekintetből ne ütközzék túlságosan a discretionalis és személyi tekintetbe. De úgy látszik, ő kéziratban el sem olvasta volt, különben könnyü lett volna kijelölnie, ha mi róla szól s neki sem tetszik hogy világ elé bocsáttassék. Nehezteléséte — azt sejtem — ő maga adattta tudtomra két három ember által is, kik élesen támadtak meg, hogy ezt meg azt, a mi a k. a.-ra vonatkozik, mért hagytam benne a naplóban? A tény, hogy igen igen sok fáradozásomat, vesződségemet, egy szóval vagy egy sor irással megköszönni nem méltóztatott.

A honvédmenház könyvét még nem láttam s igy versedet sem benne. De majd megkapom, elolvasom — s a glossát hozzá előre is köszönöm.

Szép volna, ha azért mert a M. Áll. füzfapoetának [nevezett,] majd akár te, akár érdekedben más felszólalna. A halhatatlanságot nem Lonkay osztogatja a Parnasszuson s ezt annyira tudja mindenki, hogy a ki az ő itéletére felszólalás által súlyt fektetne, magát tenné nevetségessé.

Leveled kihuzott sorait fölötte sajnálom s ugy kikargástad (?) pedig, hogy egy szót sem sikerült belőlök kibetüznöm, számot adj róla, miért tetted ezt s mi volt bennök?

Mit a dativus apostrofejáról irsz, egyes esetekben igaz, de ha akarjuk el lehet kerülni a félreértést mindig. Talán nem kellett volna eltörölni; de visszaállitani még bajosabb. Aztán az ily nehézségekben van jó is, kényszerítik az irót világosságra és szabatosságra törekedni.

A «Botond ősz dalnoka» s a «Nébo hegyén» biz ez furcsa kis összeállítás volt. Megkísérlem megmagyarázni. Czuczor, kit a cholera akkor ragadt el, mikor nagy munkájának (a Szótárnak t. i.) befejezésétől csak egy lépésre volt. A képben csak az a hiba, hogy a Botond s a Szótár, két különböző mü van benne összekeverve.

Én ezernyi, ezer hivatali s egyébb bajtól kissé pihenni vonultam ide, hol családom nyaral. De félek itt is alig pár hetet maradhatok nyugodtan! — Szegény apám, a derék öreg, régi szabásu magyar ember nincs többé!...

De isten veled. Te jobban megunod hosszú levelemet, mint én a tiedet, melyet gyakrabbinak s mindig két oly hosszúnak ohajtanék. Feleségem ölel. Én pedig ide várom válaszodat. Csókollak, vagyok

igaz barátod
Szász K.

Halas, 1870. julius 1.

Levél Szemere Miklóshoz . .

Pest, 1872. junius 19.

Miklós! köszöntlek, — mint halni vitt
Viadorok Caesart egykor köszönték,
Mondván: «Te morituri salutant!» —
Ellenkezőleg én, nem mint bukandó,
De megbukottat, Miklós, üdvözöllek.
Minap ím az utczán járdalék,
Hát itt is, ott is, nagy piros papiron,
«Éljen Szemere Miklós» olvasom.
Éljen! kiáltám jó szívvel reá.

Eljen soká, erőben, ifjúságban
Jó kedvben, és ne érje meg soha,
Hogy a borág, mely lantját s homlokát
Vigan köriti, elfonnyadjon; azt se,
Hogy hordajából lángoló bora
A láb(a)szárába szálljon, a mig él.
Eljen, kiáltám jó szívvel reá.
De hát — miért is éljen *épen itt*,
Az utczaparkon, Pest belvárosában,
Piros papiron, óriás betükkel,
Mily apropos-ra éljen? kérdezém.
Követjelölt, Deák ellenjelöltje.
De már, a lelkét, *így* még'is ne éljen:
Ha mindenképen él is, *így* ne éljen!
Miklós öcsém — (azért nevezlek igy
Hatvanhát évednek daczára, mert,
Te, köztudat, hogy örök-ifjú vagy,
Míg én, mikep közönséges halandó
Szokása, napról napra vénülök;
S e mái nap is azt mutatja: hogy
Ősz fürtjei is még zsenge ifjú vagy
Ki csábszavaknak könnyen lépre mentél!)
Miklós öcsém, szólj miért is tetted ezt,
Vagy mért hagyád tetetni ezt magaddal?

Deák ellenjelöltje! A kinek
Nagy szíve tiszta gyémánt, jelleme
Aczéltükör, elméje napvilág.
Ki egy húsvéti szóval, tetszhalálból
Támaszta föl s hívott életre, tettre.
Ki kétfelé osztá történetünket
S mint második honszerző áll középen
Az ezredéves ország romjain
Új ezredévre vetve alapot.
Kinél nagyobbat, bölcsebbet, hivebbet
Nem terme még e föld, mióta itt
Árpád hazát nyert s István koronát.
Kinek nevére áldást mond jelen
S jövő, örökre, s még az ősök is
Nyugodtabban aluszszák álmukat,
Mig a jogot, melyért vérzettek ők
Dicső csatában, ő áll védeni.

Miklós! ily ember ellen áll neved
A csüggeteg szászlókon? — Szánalom
Lepe meg érted, jó fiú, szivem?
Hát, gondolám, kinek csak egy hibád van
Hogy így esetleg balra vitt a szél:
Csak arra volnál agg korodra jó,
Hogy mint a Falstaff katonái, egy
Árkot betölts, csak ágyú tölteléknek?
Ki koszorúsan jártál eddig a
Lantos seregben, dicstelen bukásra
Adád *ezeknek* jóhangú neved'
S szeszélyeik szolgájául magad'?
A vak hűhóra, léha bíztatásra,
Mint Curtius beugrol a gödörbe,
De a gödör veled meg nem telik,
S kaczagva áll fölötte, a ki látja

A czéltalan s hiú erőlködést,
Melylyel te, mint egy ujdon Don Quixotte,
Pánczélosan sisakkal, láncsa szegve,
A fürge Pegazusról (csattogó
Patája melynek annyiszor fakaszta
Pezsgő habu forrást Parnaszszusunkon)
Most sánta görhes Rosinante-ra ülsz,
S a bírkanyáj-fölverte por ködében
Lehetlen álmokat kergetsz, vadúl
Megeresztett kantárral .... Mint örülök,
Hogy nem vagy itt s csupán plakátokon
Figurál neved. Nem látod a hadat
(A dicsbe', számba' egyaránt csekélyet)
Mely téged éljenez; csak ugy magába.
Hogy meg ne hallják, mily kullogva megy
Szavazni, önbizatlan, győzelem
Reménye nélkül, még Ferencz király
(A páviai rab) nemes szavát sem
Mondhatva el, hogy «minden elveszett,
De a becsület meg van mentve!» — Nektek
Ez a vigasz se jut; dicstelenül
Buktok ti, egy nagy név s a jó ügy ellen!

Miklós köszöntlek! S kérlek a nagy égre,
Sok szép dalodra, jó borodra kérlek:
Térj istenidhez! Vig pohárt emelj,
Szikrázzék abban bölcseség bora,
S az örökifjú kedv zengjen dalodban!
Mi, lángborod' s dalodtól fölhevülve,
Majd elfeledjük botlásodat
S fön hangoztatjuk vig refrainidat,
De ne feledd *te* mái megbukásod.
S ha még ily tanácsba hívnak; csak köszönd
Szépen meg és űlj veszteg lúgasodban,
Melynek falán vidám borág nevet:
Mikor keresnek! mondjad nem vagy otthon,
Elbújva jól, csöndes vadászlakodba',
A zöld Sátorhely lejtős oldalán,
Hol nem aludt ki régi szenelőd (?)
S míg nem fogyott el minden víg dalod
Melyekkel egykor fölveréd az erdő
Visszhangjait! — maradj te csöndesen
S többé ne kisértsd a boszús Apollót
Nehogy, mint Marsyassal, véled is,
Ugy bánjon egyszer, méltó bosszujában!

Szász Károly.

Édes Miklós!

Csodálkozol, hogy a czím-iraton kezem vonásait fölismerni véled — s nem hiszsz szemeidnek, míg a levelet felbontva, a levél alján nevemet is meg nem pillantod.

Csakugyan, a te renegát barátod írja, kinek azt jövendölted volt, hogy pártszolgálatai jutalm[á]ul miniszteri tanácsos lesz. No aztán öt évre meg is kapta a — czímét (— elhiheted hogy *nem* kérte.) Különben maradt a mi volt, legalább még eddig. S miután hat év óta csak dolgozik, de pártszolgáltatásokat egyáltalában nem tesz, most talán majd meglesz igazi is.

Eh, hagyjuk ezeket a badarságokat!

Régi barátságunk egész elevenségében jutott ma eszembe, mikor Mari leányodnak sógorával[1] egybekeléséhez a kir. dispenzátiót aláirtam. Az ilyeneket az államtitkár szokta aláirni rendesen, de Tanárky egy pár hétre szabadságot kapván, aláirásai rám maradtak s így én lehettem szerencsés ez okmányt is aláirni. (A superintendens 100 f. disp. dijt hozott javaslatban; ez a két ecclesiáé lévén, nem mertem lehúzni, bár sokaltam egy kissé.)

Hadd legyek hát én az első, ki kedves Mari lányodnak, bár ismeretlenül, de őszinte szívből szerencsét és boldogságot kívánok a frigyhez mely előtt immár az utolsó akadály is el van háritva.

S most engedd meg, hogy a te családi dolgodról a magaméra térjek át. Lám, a te nyomdokodon haladok, egyben legalább: hogy nem öregszem meg. Bizonysága és pedig kézzelfogható s füllel hallható, hogy jún. 21-én kis leányom született; legalább a feleségem esküszik, s tudja manó, magam is hiszem, hogy az enyém. Tizedik gyermekünk (élőnek a 6-dik) s ez sok szegény embernek. De a szegénységnek is van haszna. Ha unokatestvérökhez vagy sógorukhoz találnak férjhez menni: díjmentesen dispensáltatnak; s az is valami, ha az ember ingyen jut a boldogsághoz s nem kell még azért is — vámot fizetni.

De ne politizáljunk; mert ebben mi ketten nem érthetünk egyet. Hiszen én, gondolhatod — el vagyok ragadtatva a bank — , vám —, és quota egyezmények által!

Láttad ezt a «Petőfi él» hühót! Egyszer szegény Kemény Zsigó, meg akarván próbálni, valami hír mennyi idő alatt kerüli meg a világot s ér koholójához vissza, egy reggel a szerkesztőségben valami bolond politikai hirt ejtett el, egy pár bizalmas embere előtt. Mint a ki jól vetett, kiindul aratni, ő is estefelé megindult sétálni a hatvani utczán a szinház felé. Jő szembe a szinháztól Dobsa Lajos s hozza nagy sebbel lobbal a reggeli hirt Keménynek, hogy «hallotta-e már?» Kemény csak mosolygott de nem mondta: hogyne hallottam volna, hisz én eresztettem szélnek. — No de ez a «Petőfi az ólombányában» — eszmét Jókai eresztette meg először mint ábrándot, ezelőtt néhány évvel. Most Erdélyből mint hazugság került visszsza, s Jókai és a Hon az első a ki felül neki s igazságnak veszi. Szegény Zsigó, okosabb volt: nem hitte el amit maga hiresztelt.

De nem fecsegek tovább; talán ezt sem olvastad el, hiszen a ki irja — csakugyan a te

pártos barátod
Szász Károly.

Budapest, 1877. 3/VII.

Kedves Barátom!

N. Miklós ma nálam volt ebéden s dicsekedve mutatta az épen ma töled kapott verset, melyet a V. U. jövő számában akar adni. Nem csodálom, hogy siet vele, mikor ily ritka szerencsében részesül. De engem elfogott az irigység, hogy e szép vers csak úgy szó nélkül jöjön a lapba

[1] Payzoss Andor. Első felesége Szemere Ida volt.

s a közönség kezébe S az jutott eszembe: mily jó volna a Kisf. Társaságot megörvendeztetni vele előbb s azután a V. U. publicumát.

Te ugy is egészen megfeledkezel a Kisf. Társaságról és sohasem adsz, küldesz, vagy olvassz semmit.

Nem volnál-e hajlandó megengedni nekem, hogy e verset akár a január 26-ki havi ülésen, akár a febr. 6-ki közgyülésen felolvassam? föltéve hogy a leveledben kilátásba helyezett feljöveteled Pestre nem épen e dátumok valamelyikére esik s nem volnál hajlandó személyesen magad olvasni föl.

Kérlek, örvendeztess meg engedélyeddel.

De az esetben ha megteszed: *rögtön* kérem válaszodat, mert ha csütörtökre meg nem érkezik: akkor Miklós adja a verset már a vasárnapi számban. Látod, hogy én a kést tartom a nyakadra.

Kérem igenlő, vagy tagadó válaszodat; s minden esetre maradok

Budapest, Vár, 28. sz.

tisztelő barátod
Szász K.

Töredékes levél.[1]

Év nélkül Oct. 17/18-án.[2]

— — — — — nyomtatott, betürendes lajstrom után, kézzel után van jegyezve egyenként, *azon helytől* hány mfd. mindenik állomás. Ez megmutatja Velejtétől Szécsényt vagy Sz. Szállást vagy bármi mást. Nálunk az alföldön van egy példabeszéd: «ha juhász, akaszd!» mert nincs példa, hogy juhász tolvaj ne legyen. De arra sincs, hogy posta expeditor — — —[3] ne legyen! Azért jó ökelmőknek után hordani a zsindelyt. — Sz. Szálláson csak találomra mondám az 50 mfdet, de biz a körül lehet; mindenesetre sokkal több 20-nál s igy 15 xr. Leveled most 10-kros bélyeggel s rá irva 5 meg 5 (amaz pótlék, ez büntetés) = 10 x-ral érkezett, melyet én még akkor is szivesen megfizettem érte, ha az elmaradt 5 xrt netalán becsületes expeditorod lopta volna el.

Emlitettem, a múlt héten Pesten jártomat. Elfogadott és előadásra kitüzött tragédiám Herodes érdekében jártam. Némi rövidítések kellettek rajta, mert minden darabnak előnyére szolgál (a mi közönségünk előtt legalább) ha a javát kihuzzák, t. i. a finomabb vonatkozásokat, lélektani mélyebb vonásokat stb. A hóhéri munkát oly hidegvérrel végeztem, hogy Tóth[4] — ki a főszerepet adja — s Szigligeti nem győzték csodálni. Még egy más «unicum» is történt e darabommal. Én, a szerző, kivántam előadásának elhalasztását. Igen, mert Oct. 23-ra volt kitüzve s én akkorra fölmehetni nem remélhettem, épen azon okból, amiért szüretedre sem. S azért áttétettem az első előadást, hogy ott lehessek November utolsó felére. Megjárom, ha most mehettem volna s majd ép akkor nem mehetek! —

[1] A levél eleje hiányzik.

[2] 1865-ből. A levélben említett *Herodes* ugyanis 1866 jan. 10-én került csak színre. *Szerk.*

[3] Olvashatatlan szó, talán: tolvaj.

[4] Tóth József, a Nemzeti Szinház híres tragikus színésze.

A megyék nem rendezésének egyedüli oka, mert a császár azt kikötötte; attól félvén, hogy egy s utána több megye el találja kiáltani: nem adózunk, vagy, megtiltjuk az adóbeszedést. Már pedig egész politikai átalakulásunk az új kölcsön szerencsés megköthetésének koczkáján fekszik, az pedig a bőrze és a külföld azon meggyőződésétől függ, hogy Magyarországon bizalom uralkodik a birodalom és az új rendszer iránt. — Én hát D. Ferenczet nem azért hibáztatom, hogy a kormányra mért nem hatott a megyék rendezése érdekében, hanem azért, hogy mért nem hatott a köztudatra a megnyugtatás érdekében. Kemény Zs. magatartása sem a «Forradalom után» rovatába jő, hanem az ő excentrikus véralkatából s gondolkodásmódjából magyarázható. Féltek a dologról nyilván szólni, hogy a külföld észre ne vegye a rosszul rejtett finesse-t.

No, ördög süsse meg a politikát. Egy pohár illatos bor, egy kis három strófás dal, s egy szeretett szem mosolya többet ér Pitt és Deák Ferencz minden állambölcseségénél. Isten áldjon meg, víg dalok költője, jó bor termesztője, szerelem barátja; kivánja neked egy rossz bort ivó, de szép asszonyt szerető jó kedélyü poéta

Szász K.

Tieidet csókoljuk.

Közli: PERÉNYI JÓZSEF.

VERSEGHY FERENC EGY ISMERETLEN VERSES REGÉNYE.

A zirci apátság kéziratára 222/95—115. sz. alatt Verseghynek egy eddig ismeretlen verses kéziratát őrzi. Elbeszélő költemény töredéke, s címe: *Égfi Ferenc*, «a Magyar Nemességnek tisztességes mulatságára megírt mostani történet.» Hexameterekben van írva. Bizonyos, hogy nem készült el belőle több, mint amennyi ránk maradt: az első ének teljesen, 1004 sor s a második ének eleje, 245 sor, ezenkívül csak a részletes tervrajzát készítette el Verseghy. A tervrajz, valamint az elkészült rész alapján joggal nevezhetjük a művet verses regénynek — s ha elkészül, a legnagyobb méretü magyar verses regény lett volna. Olyan gazdagon kiképzett mesét ad elénk a tervvázlat, annyi romantikus fordulatból szövödött volna a cselekvény s úgy telehintette volna reflexiókkal, hogy terjedelme meghaladta volna még a nagy eposzokét is. Ezt igazolja az első ének is, amely a maga 1004 sorával hosszabb akár a homerosi eposzok, akár az *Aeneis* egy-egy énekénél.

A költő *in medias res* vezet. A regény főhőse Égfi Ferenc (az első terv szerint Régfi); a Dunából félholtan menti ki öt Bölcsi (eredetileg Bölcsei) aki egy dunamenti faluban tisztartóskodik Marsfi (először Marszfi) óbester birtokán. A birtokos a francia háborúban van; Rósi leányát (eredetileg Rózsi) az intrikus Férgesi kapitányné gondjaira bízta, akinek szintén van egy Rósival egykorú, anyjára ütő leánya, Margita. A folyóból kimentett beteghez siet a falu papja; csatlakozik hozzá Rósi, majd gondjába veszi a beteget, s Égfiben nagy hála kel a jó leány iránt.

Mihelyt jobbra fordul állapota, elmondja Bölcsiéknek, hogy hogyan is került ő a Dunába. Bécsből visszatérőben, ahová egy igazoló irat miatt volt kénytelen menni, régi barátjával, Váfrival volt a hajón, aki Bécsben tartózkodott állandóan. Nagy szél támadt, azért a hajó kikötött egy erdei csőszháznál; ő ott az erdőben mélyen elaludt. Csak akkor ébredt föl, mikor víz vette körül és még szerencse, hogy egy gerendán el tudott jutni valahogyan a segélytnyujtók közelébe. Váfri t. i. álomitalt adott neki; az erdőből a csősz taligáján kivitte a Duna partjára és belevetette a vízbe. Utána a taligát visszavitte a házhoz, de mire a csősz kijött, neki csak hült helyét találta. Másnap a csősz és felesége is elmentek hazulról és csak egy kis leányka maradt otthon a kis gyermekkel. A hajósok hiába keresték Égfit, eltávoztak. Visszatértében a csősz talál egy könyvet, melybe Váfri neve van beírva, söt a kerék nyoma elvezet Égfi alvóhelyéhez is az erdőbe.

Több évre ezután Égfi találkozik a csősszel; megveszi töle a könyvet, megtudja elbeszéléséből, mi történt vele a dunai kalandja alkalmával s nemsokára találkozik is Váfrival, aki őt «léleknek» tartja, megrémül stb. Ezek a megindítás közvetlen előzményei.

Mihelyt meggyógyul, Rósi iránti vonzalmából Bölcsi szolgálatába áll; itt elmondja élete történetét. Egy ifjú gróf mellett töltötte gyermekkorát. A grófné egy rokonleányát tanította írni, az beleszeretett tanítójába. Verseghy itt Ovidiusból akart kölcsönözni részleteket. A grófné, követve Ovidius tanácsát, két esztendőre elküldi Égfit, mintegy próbaidőre; de mikor, az idő lejártával, újra megjelenik a grófi házban, a leány már máshoz ment férjhez.

Bölcsi is elmondja élete történetét; természetes, hogy Égfi, Bölcsi és a papnak beszélgetései nem mulhatnak el disputációk nélkül. Verseghy sorra tervbe vette Platót, Xenophont, Montesquieu-t, a bölcselőket, reformátorokat, juristákat... és ezt a fárasztó részt lett volna hivatva megaranyozni Rósi természetes lelkének bemutatása.

Ezután a megindítás folytatásaként megkezdődik a mese. Rósi kezére Gögösi számit és ezért féltékenységből üldözi Égfit; segítségére vannak ebben a kapitányné és leánya, s igy hárman szőnek «cabalákat» a főhös ellen. Pedig épen hü szolgálatai miatt, mert házmesternek tette meg őt Rósi, a a leány szívéhez mindig közelebb kerül. Igy mikor sebet kapott Rósi a lábán egy tövistől, és a falusi orvos csak elrontja a bajt, Égfi élete veszélyeztetésével is átúszik egy vad, megáradt folyón más orvosért — Gögösi még lóháton sem mert átmenni!

Marsfi hazajön a háborúból, mint tábornok. Megszereti Égfit, katonának verbuválja és megteszi zászlótartónak. A harcban fogoly lesz, de kiváltják és mint kapitány érkezik vissza a generálissal Rósihoz. Elkiséri a családot Pestre is, mint a generális adjutansa. Az atya észreveszi a fiatalok egymáshoz való vonzódását, szivesen látja, Gögösit elejti. Égfi azonban Pesten «egy titkos helyre» jár, ezért Rósi nagyon búsul. A generális is véget akar vetni a gyanúnak és felszólítja adjutansát a döntésre, aki örömmel válaszol: megkéri Rósit. De alighogy újra visszatér külső útjáról, szomorúan jelenti be, hogy a leányt nem veheti el, s csak azt kéri a generálistól, hogy tartsa el majd az ő anyját. A nemesszivü katona fölkeresi a beteg asszonyt, akiről kiderül, hogy valamikori kedvese volt a generálisnak, született is töle egy

fia, ő azonban könnyelműen elhagyta. Ez az eltűnt fiú persze senki más, mint Égfi. Ez a fölfödözés Égfit még inkább elszomorítja, mert így ő a generális fia és Rósi bátyja, nem veheti el tehát Rósit. De ekkor a generális kijelenti, hogy Rósi nem az ő leánya, hanem árva leány, akit egy tűzvész alkalmával mentett meg. Égfi ebben az elbeszélésben ráismer az öreg Bölcsi történetére, aki épen Pesten van a pénzekkel. Rósi tehát Bölcsi leánya — s megtartják boldogan a kettős lakodalmat.

E kevés lélektannal, de annál több meglepő fordulattal elbeszélt mese színhelyéül «a zagorai hegyeket» választja Verseghy, Horvátországban, Varasd körül. Érdekes még az is, hogy a szereplő főszemélyeknek pontos kronologiáját is megadja; így Égfi 1772-ben születik, Rósi 1781-ben. Égfi a grófhoz 1787-ben kerül, s 1792-ben távozik tőle mint II. éves jurista. 1800-ban történik vele a dunai baleset és 1801-ben (ez alighanem tévedés) nősül.

Ez V. irodalmi hagyatékában a legnagyobb töredék. Semmi sincs benne, ami írójának valamiképen is disszonáns lelkét elárulná; azért nem csalódunk, ha az 1800 évek első évtizedéből származtatjuk. Mintha pacifista V. írta volna; van ugyan benne katonáról, háborúról szó, de ez mintha inkább csak díszlet, a levegőből vett néhány díszítő ecsetvonás volna — lelkének ehhez semmi köze. Nagy érték a verses regényben a mindennapi életnek rajza, s az egyszerű, szürke emberek szerepeltetése. Van érzéke a köznapi miliő s a kisebb intelligenciájú emberek lelki világa iránt, bár személyei jellemzésében van bizonyos egyoldalú túlzás. Az író felfogása mindvégig nemes, komoly, tiszta. Stílusa meglepően gazdag, verselése általában pompás; kár, hogy csak töredékben maradt meg a polgári életnek ez az eposza.

Égfi Ferencz.

Bajnokot énekelek; nem mint a régi poéták,
ajtatos Énéást, vagy epével tellyes Achillest,
sem lator erkölcsü Sándort; hanem a' ki eszével
végre megalktatván szívét, meggyőzte veszélyes
ösztöneit, meredekre csaló képzésivel eggyütt.
Ő ugyan a' harczban járatlan nemzetek ellen,
kik dúzs nyájaikot fejvén, köz örömmel aratván
ért veteménnyeiket, 's idegen földekre vitetvén
áruikot, gyönyörű honnyokban csendesen éltek,
nem vezetett fene gyilkosokot, hogy az emberi nemnek
érdemesebb részét méltatlan igába tiporván,
marha merészséggel keresett és bajnoki szívvel
rendre kitürt veszedelmek utánn, többféle csoportbúl
rettenetes de nem állhatatos birodalmat emellyen.
Ámde talált rögös úttyaiban sok félre vezérlő
vélekedést lárvái alatt a' tiszta igaznak;
lelt nevezettye alatt az igaz virtusnak üdőtlen
ösztönöket, mellyeknek az ész rabszolga bilincsben
szolgál; lelt sok irigy bajtárst, sok csalfa barátot,
számtalan árúlót, ál szenteket, ostoba csürhét,
emberi formákban veszedelmes marha-csudákot;
's mind ezekenn nagy vészek utánn a' partra kitörvén,
emberi voltának főbb méltóságihoz illő
's e' siralom-völgyben legigazb örömekre verődött.
Olly nehezen jut az emberi szív e' durva világban

szent nyugodalmához! melly legfőbb kincse nemünknek,
's mellyre az állhatatos buzgás több érdem előttem,
mint ragyogó szerzése az olly nagy várasi testnek,
melly iszonyú remegések utánn elvégre leomlott.
Bár amaz elmésebb ifiak, kik az oskola pornak
fellegi köztt a' régi görög vagy római népnek
tetteit olvasván, 's ragyogó hívságaik által
jégre vezettetvén, nagy gondolatokra hevülnek;
csalfa szabadságát a hajdani durva üdőknek
mint legkellemetesb kincset nagy tüzzel ajánlván,
machiavellizmust, rablánczokot, elme-igákot,
despota czélt, fortélyt, 's tudgy' Isten, mit nem akarnak
sejteni kormányzó testünknek minden erében;
's orvosságaikot nem kértt buzgással ajanlyák
sem nyavalyás, sem tébolyodott, sem béna hazánknak
vagy kik avas példái szerint sok régi betyárnak,
kik mivel a' szomszéd országokot öszve tiporták,
vagy szép honnyaikot pártos harczokba keverték,
mint nagy honszeretők héros ragyogásra jutottak,
mind csak híresedést, hadi vagy polgári dücsöket,
tiszteletet, ragyogást 's több illy csemegéket ügyelnek;
bár ezen elmésebb ifiak jobb útnak eredvén,
emberiebb és állhatatosb örömökre korábban
vágyni akarnának, mellyekkel az emberi szívnek
kedveskedni szokott a' csendes házi szövetség.
Músa! beszéld nekik el, mint tört át Égli Ferenczem
e' sükeresb jókhoz, megvetvén minden üdötlen
kéjjeit a' hidegen ragyogó sokféle dücsöknek,
's eggy nemes erkölcsü érzékeny szüzzel az álnok
hívnek táboribúl gyönyörü Édenben vonódván.
A' születő hajnal látszott pirosodni az égenn,
's a' felüdülendő napnak hirdetni arannyát;
mozgani kezdettek földünknek az éjjeli mélyből
lassankint viradó tetejénn a számtalan élök;
's lelke az álombúl felocsódott reggeli szélnek
fodrosodó színénn lebegett a' szőke Dunának:
ammint Bölcsi Mihály ösz tisztartója honunkban
eggy falunak, melly Marsfi Tamást ösmerte urának,
agg feleségének felkelvén oldala mellül,
költeni ment röst vaczkaibúl a' házi cselédet,
's innen az Istenhez felküldvén régi szokásból
reggeli hálaját, a' víz'partyára vetődött.
Könybe borúltt szemmel nézgetvén gyenge folyását
a' Duna' gyöngyeinek, 's mély gondolatokba merülvén
sok keserüség köztt elfolytt éltének utólsó
napjairúl: «melly kellemetes, melly csendes az élet,
úgymond, partyai köztt a' szükebb házi magánynak,
hol megelégedvén az igaz szükséget előző
's izzadozásokkal keresett polgári kevéssel,
's hü feleségünknek, jó gyermekeinknek ölében
boldogsági között a' józanságnak örülvén,
háborodás nélkül, mint e' morzsányi habocskák,
végső céllyaihoz görgünk mennybéli valónknak.
Nincsenek itt vészek. Nem dúllyák a' sok irígyek
Számiel'*) ostrominál dühösebb sziszegéseik által
bölcs folyamattyaibúl zavaros habzásra eszünköt;
a' barom indúlat meg nem bódíttya tüzével
vágyakodásaiban mértékletes állati részét

emberi voltunknak: valamint a földi odúknak
réseiből kiütő kén-láng a' tiszta folyókot;
sem jövevény szemetek nem késztetik árjaik által
a' nemes erkölcsöt mellyünkből félre vonódni:
mint mikor a' hegyrül a' zápor síkra rohanván,
's öszve szövetkezvén sok gázzal, mocskos iszappal,
partya közül a' régi Dunát vápákba szakasztya;
's a' mi nagyobb, a' háborodott hatalomnak erétlen
mennyközi a magosan ragyogó bérczekre szeretvén
rontani, nem keresik járatlan völgybe vonódott
's négy alacsony fal közti nevető polgári fejünköt.»
Illyen gondolatok fogták el Bölcsi Mihálynak
háladatos mellyét, ammint a' vízre tekintvén,
jó tova eggy valakit meg-lát fél-kézzel evezni,
fáradtt lábaival habokat rugdosni koronkint,
's eggy darab ágashoz kapcsolva, feléje lefolyni.
Mint mikor útunkban sziszegő kígyóra tapodván,
megriadunk, 's a' csalfa veszélyt réműlve közöllyük
állati ösztönből melly védelmére valónknak
kül segedelmet kér: úgy ő riadásra fakadván,
mintha saját vesztét látná, kikiálttya cselédgyét,
eggy nyugovó sajkába szökik, 's a' mélyre sietvén,
kész veszedelmébül kisegíti magához az úszót.
Öszveszaladt azalatt a' háznak népe; utánna
sürgenek eggy komponn, beveszik szorgalmas urokkal
a' halavány jövevényt, 's a' parthoz vissza eveznek.
Eggy ifiú ember volt a' boldogtalan. Ammint
rettenetes szorgalma fogyott, tágúltak az élet'
oltalmára felszült inak is, még végre kijutván
Bölcsinek útmutató karján a' partra, elájult.
A' nemes érzésü gazdasszony szinte kilépvén
még hajadon fővel házából, láttya lerogyni
a' beteget, meg vissza sürög, 's életre segítő
illatos ecztekkel felfegyverkezve kiomlik,
órra'tövét megmossa velek, megdörgöli gyorsan
vak szemeit, szívének erét horzsollya helyenkint,
's több apolások utánn érzékenységre idézi.
Majd azutánn a' jó öregek házokba vezérlik
karjaikonn, vizes öltözetét versengve lebontyák,
's végre lefektetvén, kérik, hogy nézze tulajdon
birtokinak jószágaikot, 's kívánnyon akármit;
a' mi vagyonnyokból kitelik, megszerzik örömmel.
Még ezeket mondgyák, a plébánossal az orvos
érkezik egyszersmind, kiknek hü emberek által
hírt vitetett a' gazda, mihelyt a' partra kilépett;
's öszve segítgetvén papi szorgalmával az eggyik,
életet éllesztő mesterségével az orvos,
addig apolgattyák, még könnyebbedni nem érzik.
Akkor az orvosnak kérdésire néma jelekkel
megmagyarázza baját azutánn, tágulni mutattya
fojtogatott mellyét, 's csak ugyan szózatra fakadván,
könybe borúlt szemmel háláit kezdi zokogni.
Híre futott azalatt házonkint a' nagy esetnek,
's Marsfi Tamás Úrnak dúzs kastéllyába behatván,
felszöktette selyem vaczkából Rósi Kisasszonyt.
Ő maga Óbester lévén a' Franczia ellen
szolgált messze hazájától, 's hogy Rósi azonban
gondviselés nélkül ne legyen, melléje fogadta

Férgesinét, egy élemetes de nem éppen elaggott
özvegyet, egy elesett Kapitánynak hajdani párját.
Bécsben sok palotát lakván még lyánka korában,
's a' *toalét* mellett nagy mesterségeket üzvén,
tudta egész titkát a' városi bonta világnak,
tudta szögét és tudta lyukát amaz oskolakönyvnek,
mellybül legragyogóbb Elméink élni tanúlnak.
Csalfa mosolygással, szabad *air*rel, czifra szavakkal,
módos előzéssel megnyervén úri kegyelmét
a' nemesebb népnek, más részrül durva szavával
's büszke szemöldökivel tova rémítette magától
mindazokot, kiket öseinek polgári sorából
fel nem emelt a' sors; még képmutatásai által
tiszteletet szerzett szívének az ostoba pórnál.
Margita lyányának szintilly erkölcsei voltak;
csak hogy még ifiú tévén, lánczára szerette
válogatás nélkül csupa édelgésnek okáért
a' sok férfiakat füzgetni, kik addig imádták,
még selyem erszények kifogyott a drága teménybül;
és hogy az olly hüssel, kit tán titkába beszentelt,
bájos inasságát a' próbálatlan örömben,
jóllehet a' rebegő hírek mást mondtak iránta.
tíz tavaszú *czeverécske* gyanánt el tudta hitetni.
Ámde azért hogy karjai köztt a' mocskos örömnek
Margita bajnoknénk gond nélkül élte világát,
jó neve a' csevegő nyelvben nem lelte veszéllyét:
mert soha hüssitül el' nem vált hegyke haraggal,
's hogyha talán ollykor hevesebb indúlati által
messze ragadtatván módgyától furcsa eszének,
rejtekibül kitalált eggy vagy két szikra lövődnni,
melly rút titkainak fel kezdte födözni homállyát,
Férgesiné, fő tisztye szerint eggy cára mamának,
mindent helyre hozott elmés fortéllyai által.
Innen esett, hogy Marsfi Tamás jó lyánnak itélvén
Margitot, alkalmas nevelőnek vérszemes annyát,
gondviselések alá kívánta letenni leányát.

Rósi tehát hallván szép tettét Bölcsi Mihálynak
a' szobalyánkától, felvonnya sietve ruháit,
felveri Férgesinét Margit lyányával az ágybúl,
's a' miket Őrzsétül hallott, elejekbe terítvén,
kéri leánytársát, szaporán öltözne fel ő is,
hogy vele a kifogott embert megnézni mehessen.
«A kifogott embert?» nevetéssel kérdi viszontag
Margita. «Oly sürün vonnyák a' partra naponkint
a botor embereket, kik tán a' vízbe lebuknak,
mint a rossz halakot, még sem mozdúlok az ágybúl.»
Ezzel az ágyba ledül. Szemeit keseredve bocsátlya
Rósi reá, kit Férgesiné kérlelni akarván,
«volna tehát» úgymond «Kincsemnek kedve lemenni
Bölcsihez? Én szeretem, hogy az illy jámbornak ügyetlen
sorsánn szánakodik. Nincs szebb, mint érzeni másnak
bújjait. Ámde magát még is, mint úri leányzót,
minden ügyetlenhez mindgyárt elvetni nem illik,
főkép hogyha legény vagy pór. Sok jónak elállya
útlyait a kiszabott *etikét*, melly minden esetben,
sans contredit! souverain törvénnye az úri világnak.»
«Ahha! bomollyon meg jövevény etikétetek, úgymond
Rósi hevességgel. Hol az emberségnek előnkbe

nyög szava, ott *etikét* törvényt nem szabhat, akármit
mondgyon az úri világ. Még élek, mondtam ezerszer,
's mondom is itt ismét magyarán, soha édes atyámnak
fő szava'járását ki nem engedem ütni fejemből:
A Nagyok e' földönn Istennek képei, úgymond;
gondviselője pedig minden féregnek az Isten;
's mink ne legyünk nyomorúltt embertársunknak atyái?
Őrzsike jőjjsze velem!» S ezt mondván, Bölcsihez indúlt.
Helyre leány volt ő mindenben. Termete karcsú,
's mint amaz ép gyertyány, súgár volt. Szöke hajának
fürtyei rend nélkül patyolat vállára lebegvén,
a' ragyogó napnak rajzolták bájos arannyát,
melly nagy zápor utánn a tiszta pataknak ezüstyénn
lengedezik. Sem drága kövek, sem hindusi gyöngyök,
sem más ily piperék nem függtek rajta, kivévén
gála naponn, mikor a' buta nép a' páva negédet
emberi kelleminél formánknak többre bécsülvén,
gazdagsági előtt szeret arczra borúlni urának.
A nemes érzésnek látszott kiragyogni szemébül
kék tüze, kellemesen megmértékelve tejével
a' kegyes erkölcsnek: könyhullajtásait értem
a' könyörű szívnek. Meg nem sejthette kerékded
képét bel vonatás nélkül, sem tiszta szavának
szívlebegés nélkül nem hallgathatta folyását,
a' ki az embernek két fő díszére kijutván,
tiszta barátságban képes szomszédival élni,
kiknek lelkeiket szavaikban láttya lebegni,
's minden eszes rendben gyönyörű szépségeket érez;
a' mire nem láttyuk termettnek az állati párát.
Ő maga ártatlan lévén nem nézte egyébnek
a' gonosz erkölcsüt, hanem indúlattyai által
eggy korig elragadott vagy tán neveletlen eszétül
úttyaibúl tiltottra kicsaltt gyarlónak: az önnkint
rosszra törő embert lehetetlenségnek itélte.
Ember társa iránt illy vélekedésnek eredvén,
a' gonoszok könnyen játszhattak volna eszével.
Ámde tanitásit szemesebb attyának előre
még mint gyenge leány nevedék szívébe fogadván,
's útmutató vezetése szerint e' józan öregnek
Szállani a' rosztúl 's a jót gyakorolni tanulván,
a' nemes erkölcsben hihetetlen erőre verődött,
's tisztyeibül nem hagyta magát útfélre kicsalni.
Asszonyi kormánnyát a' háznak azóta viselvén,
hogy kétszer hetedik keletét végezte korának,
szüntelen ott forgott, hol sürgeni tudta cselédgyét
a' kiszabott fontosb munkákban, 's angyali szívvel
már ezeket kegyesen biztatván, már meg amannak
módokat a' súlynak könnyítésére mutatván,
újdon erőt látszott fáradtt kezeikbe lehellni.
A' mi üdőt e' tisztye hagyott, varrásra kötésre
szánta; csak estve felé vervén mulatásnak okáért
forte-piánóját, mellyhez szép tiszta szavával
énekeket zengett. Ez volt mindennapi rendgye.
Ámde hogy elméjét gyarapítani el ne mulassa,
's a' nemes érzésben szívét meghűlni ne haggya,
reggel az errevaló könyvekbül a' köz Atyának
alkotmannyairúl tartott leczkéket eszének,
mellyeket olly kegyesen százféle javunkra teremtett;

estve pedig szívének adott erkölcsre hevítő
étkeket érzékeny munkákból, mellyek az embert
kellemetes köntösbe takartt intéseik által
szívreható esetecskékben tisztyére taníttyák.
Ájtatos és még sem szentecske, az édes örömnek
kedvellője de nem hebehurgya, szelidke de még sem
tűztelen, érzékeny szívű és még sem esengő
lévén, állhatatos szívvel zavaratlan örömmel
járta közép úttyát a' jónak, mellyet az erkölcs,
hogyha igaz, sem imígy sem amúgy csavarogni nem enged.
Arra pedig mint legnemesebb tisztyére vigyázott,
hogy palotája körül ne legyen boldogtalan ember,
a' ki lehetséges segedelmet tölle ne venne.
Még azok is, kik tán botlásaik által okozták
bújjaikat, 's kiket a' tetetés, a' lelki kevélység,
a' sanyarú buzgás vagy más efféle keménység
súllyok alatt elhagyni szokott, veszedelmes ügyökben
nem csak gondviselőt, hanem istenes útra vezérlő
emberi angyalt is szoktak volt benne találni.
Bölcsi felé menvén, falujának temploma mellé
érkezik ő már most, 's megláttya sietni belölle
a' papot a' néppel, melly a' szentséget imádó
hálaadások közlt betegekhez szokta követni.
A pap utánn a' falka közé behat ő is azonnal,
's Bölcsihez eljutván, még mások térgyre borúlnak
's a' betegért a' pitvar előtt esedeznek az égnek,
a' szoba' padgyának közepénn térgyére leomlik,
Égfi Ferencz az Urat már készen várta magához,
büneit a' papnak meggyónván reggel azonnal
hogy veszedelmébül kivérödvén, szóllani kezdett.
Most hát vánkosirúl, ősz gazdájának előre
kért segedelmével, noha ezt nem vélte az orvos
mindenkép jónak, felemelvén még is erőtlen
testét, ájtatosan befogadgya magához az Istent.
Majd azutánn a' nép a' háztúl megmeg eloszlik;
Rósi pedig rá tűzi kezét a gazda' kezére,
's lassú szózattal: «melly szörnyen irigylem az Úrnak,
úgymond, e gyönyörű tettét! Ma megírom Atyámnak,
hogy szomorú jelenési között a' marczona harcznak,
undorodásaitúl jó szíve örömre hevüllyön.
Lássa szegény, hogy mink az Eget kérlellyük azonban
itthon az emberiebb virtusnak versenyi által,
még ő rettenetes vészek közlt védi hazánkot,
's bizzon az Istenben, hogy Ez érdemeinkre tekíntvén,
a' veszedelmekbül hozzánk meg vissza segíti.»
Szép szeme itt, violácska gyanánt, melly egybe tolódó
gyöngyeit illatozó levelénn nem győzi viselni
a' bő harmatnak, könyeit görgésnek ereszti;
mellye szorúl, a' felhabozó zokogások elállván
életadó hivatallyainak minduntalan úttyát;
's rengedező ajakinn félszeg szózattya elájúl.
Attya iránt sok rettenetes képekkel ijesztvén
szívét a' szeretet, melly meg nem szünhet epedni,
még veszedelmekben képzelheti forgani tárgyát,
sírva fakadt gyakran, 's hogy meggyőzhesse keservét,
térgyre borúlt, remegő kezeit felemelte az égre,
's bús zokogások közlt attyáért addig esengett,
még jó vége iránt hadi pállyájának az árvák'

Gondviselőjében keresett bizodalma felélledt.
Most is az Istennek titkos buzgással ajánlván
gyászos ügyét, 's könyeit kitörülvén végre szeméből,
kérdezi a' gazdát: vallyon jót váre az orvos
gyógyúlása iránt betegének? 's édes örömmel
hallgatván ez iránt a' jó hírt, attya' nevében
a' jövevényre való költséget azonnal ajánlya.
«A mi talán, úgymond, házánál nincsen az Úrnak,
küldgyön azért hozzám, 's betegét szenvedni ne haggya,
hogyha egyébképen megkönnyebbítheti sorsát.»
Égfi Ferencz az alatt, ki legyen? megkérdi azoktúl
titkon, kik medicinákkal mellette forognak;
most pedig ágyához kegyesen közelíteni látván,
mozgani kezd 's fel akarja magát könyökével emelni.
Ámde amaz komoran kérvén, hogy fekve maradgyon,
's angyali orczáját vídító kegyre derítvén,
«bús esetét, úgymond, szívből sajnálom az Úrnak.
Érezé könnyülést a' gyógyításra magában?»
«Nagyságodnak igen köszönöm szorgalmait, úgymond
a' beteg erre. Hiszen csupa embersége azoknak,
kik kisegítettek tehetős apolásaik által
kész veszedelmemből, elegendő volna, elállott
szívdobogásaimot megmeg mozgásra idézni:
's a' mit ezen jó lelkek imint nagy pontra emeltek,
arra kegyes koronát tesz most eggy angyali jóság.»
«Mind kötelességünk! viszonollya ezekre pirúlva
Rósi. Csak azt kérem: legyen olly bizodalma mihozzánk,
kik nyavalyájában szívből szolgálni ügyekszünk,
mint testvéreihez. Rendellyen, kérjen akármit,
a' mit jónak ítél könnyebbségére. Szokásink
majdnem erősebbek mint a' természet: ezektül
hirtelen elválván, nehezebben szedgyük erönköt
öszve; azért ki ne térjen az Úr a' hajdani rendbül,
mellyet házánál tartott illyféle bajában.
A' mi pedig fontosb ennél is az illyen esetben,
az: hogy az embernek szívét ne gyötörje titokban
semmi teher, gond, bú vagy akármellyféle szorongás.
Hasztalan ott minden segedelme az orvos italnak,
hol beteg éltünknek gyökerét e' féreg emészti.
Hogyha tehát szívénn valamelly súlyocska feküdne,
szóllyon az Úr. Kívánna talán hírt adni magárúl
véreinek vagy kedvesinek? Ha szülője az Úrnak
bús esetét meghallya nehogy, 's nem tudgya, mi vége
lett veszedelmének? mint fogja siratni szegényke
vízbe veszett vérét, ki talán istápja, reménnye,
mindene volt!» — Szava itt e' jó léleknek elállott;
mert betegünk lappangva növő érzékeny örömmel
szinte beszürcsölvén elejétül fogva beszédgyét,
végre hogy annyának bánattyát festeni hallya,
Rósi' kezét buzgón remegő ajakára szorítván,
«Ah! ha ezen szűz kéz, úgymond, megtenni akarná,
a' mire most az enyim képes nem volna, ha mindgyárt
volna is annyi erőm, hogy hírt írhassak ügyemrűl,
melly köteles volnék végső pihenésemig érte!
Mert csak az illyen kéz tudhatná gyenge vonással
festeni úgy ügyemet, hogy az asszonyi szívnek erőtlen
szálakbúl épüllt szövevénnyét meg ne repessze.»
«Megteszem én örömest e' kis szolgálatot, úgymond

Rósi viszont, 's fogadom, hogy tellyes erömmel ügyekszek
Kiméllése iránt a' gyengébb asszonyi szívnek
a' kiszabott nyomtúl el nem távozni, ha máskint
gyenge fejem képes helyesen kifejezni szavakkal,
a' miket érzékeny szívem rajzolni parancsol.
A' mi tehát levelembe való a' gyászos esetbül.
mondgya elömbe az Úr halkkal, hogy meg ne romollyon.»
Ezzel az ágy mellett eggy kész karszékre leülvén,
kéri az állókat: vennének székeket ök is.
Égfi tehát látván a' környülötte ülöknek
félkomor orczáinn a' néma figyelmet ocsódni,
«móta megért, úgymond, kis eszem, söt móta magamrúl
emlékezni tudok, szomorú sorsomnak epesztő
mostohaságával kellett küzködnöm örökké.
Hogyha talán ollykor mutatott is csalfa szerencsém
bús habozásim köztt óhajtott deszka-darabkát,
mellybe kapaszkodván a' zöld szárazra kiússzak,
már mikor a' partnál voltam, véletlen erővel
szirtbe csapott, remegő kezeimbül messze ütötte
gyámolomot, s a vészek alá meg vissza hagyított.
Durva fejességét el akarván végre kerülni,
minden tölle jövő jórúl egyszerre lemondtam,
's hogy keserü sorsát megkönnyebbítsem anyámnak,
(mert magamért soha sem mozdúltam volna helyembül,
bár melly vékony ügyet mért volna ki mostoha sorsom,)
Bécsi baráttyánál, kit még czeverécske korában
ösmert, hogy nagy atyám' házát mint oskola-gyermek
lakta, csak éppen iméut kalmár comptoirba szegődtem.
Ez megörül, 's megajándékozván ötven arannyal,
megmeg Pestre leküld tűstént nyavalyáska szülömért,
Hadd legyen itt köztünk, úgymond. Gyámollya tanáccsal
asszonyomot, kiben édes öcsét fog szíve találni,
s' ossza fel a' háznak kormánnyát véle, ha tetszik.
Lyányaimot mulatáska gyanánt oktassa koronkint
asszonyi munkákban, 's így vélünk csendesen élvén,
várja ki napjainak végét zavaratlan örömben,
mellyel az ártatlan szívnek kideríteni képes
bármelly fergeteges bújját a' tiszta barátság.»
«Szíves ajánlását gazdámnak sírva köszönvén,
Pesti hajóra ülök még az nap Váfri Elekkel,
kit vallása miatt, hogy Jósef sirba hanyatlott,
szép hivatallyából kivetett a' mostoha fátum.
Estve felé tegnap majd fél mérttföldnyire innen,
habzavaró küzdési miatt a' durva szeleknek,
eggy kies erdőnél kikötünk. Eggy hajdani viskó
látszik fái közül a' vízre kacsongani, mellyben
csősz lakik. A helység, hihető, hogy háta megett van.
Hányt ugyan a' terhes felhöknek harczra gomolygó
tábora egymásnak kormos seregére csavargó
tűznyilakot; dörgöttek erős remegési az égnek;
zúgtak az ingadozó tölgyfák, 's a szőke Dunának
habjai a' magosabb parthoz nagy zajjal ütődtek:
ámde az égi csaták sebesen más félre vonódván,
allig esett eggykét essö-csöppecske tanyánkra,
jóllehet a' zuhogó zápor nem messze szakadt le.
Én vacsorára tejet kívánok házi kenyérrel
friss feleségétül a' csősznek; Váfri borából
eggy poharat megiszok sok kinájára; nyugodni

elmegyek eggy fa alá, hol azonnal mélyen elalszok,
négy alacsony kerekü keskeny talyigára feküdvén,
Nem tudom én, azutánn magam elmozdúltame innen
szertelen álmomban, vagy más hurczolt el? Eszemnek,
mondhatom, a' megivott tán fél messzelyke nem ártott;
hogy pedig álmomban soha fel nem keltem az ágybúl
móta tudom magamot, nekem olly hiedelmes igazság,
mint hogy ezen bús fátumomat most fekve beszéllem.
Hogyha viszont más volt, ki talán a' vízbe hagyított;
azt legalább látom, nem volt szándéka rabolni.
A' mi zsebemben volt, eggy szálig mindenem itt van:
pénzeim, írásim, kendőim, késeim, órám.»
«Bár hogy esett azalatt szörnyü veszedelmem, elég az
hozzá, hogy szomorú álmombúl észre ocsódván,
habjai közt leltem magamot gomolyogni Dunánknak.
Úszni túdok, 's az volt e' mellett ritka szerencsém,
hogy veszedelmemtül, noha nagy volt, meg nem ijedtem.
Híg tetejére tehát a' viznek vissza ügyekszek,
öszve szedem kibukásom utánn kis eszemmel erőmöt,
's bátor szertelenül vontak meg vissza ruháim,
még is az Istenben bízván, elkezdek evezni.
Ámde setét lévén, a' part szemeimbe nem ötlött,
's hasztalan úszásom mármár fárasztani kezdett,
ammint bal kezemet jó vastag fába ütöttem.
Megkapom ezt tösént, 's hogy megkíméllyem erőmöt,
még felhajnalodik, magamot vele víznek eresztem.
Végre viradt. Mely rettenetes volt bennem az első
gerjedelem, magamot közepénn a' széles özönnek
habzani szemlélvén! Kedvem csökkenni, reményem
sinleni, vékony erőm egyszerre hanyatlani kezdett.
Akkor sorsa jutott romlékony anyámnak eszembe,
hogyha segéd nélkül maradand e durva világonn,
's mint mikor a' mármár sinlő tüz száraz avarhoz
jutván, újra felél, 's lehelései által az égnek
váltig apoltatván, az egész környékre kiterjed:
úgy fogyadékony erőm ismét pözsgésre ocsódván,
szét sietett forró habozással minden erembe;
kedvre derült szívem; hajnallott újra reményem;
's nyirkosodó inaim megmeg munkára feszültek.
Így azutánn, ammint lehetett, a' partnak aránnyát
vévén, 's hogy ne talán az erőbül újra kifoggyak,
útcsavarásim köztt sokszor reszketve pihenvén,
a Duna' méllyeitül lassacskán félre szakadtam.»
«Melly gyarló szövevény, óh Istenem, emberi voltunk!
Még a' kellemetesb indúlat is édes örömmel
hirtelen elfogván szívünköt, szinte azonkép
önti belénk a' durva halált, mint gyilkos epéje
a' komor érzésnek. Mennél messzebbre verődtem
a' Duna' méllyeitül, veszedelmemet annyival inkább
fogyni tapasztalván, megtágította egészen
szívemet a' nagy öröm; képzésem előre ragadta
szüntelenül eszemet; vérem buzdúlni remegni
tagjaim, elcsábúlt szemeim tévelygeni kezdtek;
s még evező kezem is tisztyét buzgóbban akarván
végzeni, 's éppen azért az ohajtott partnak' aránnyát
károsan elvétvén, csak tékozlotta erőmöt.
Ah! ezen Úr nélkül, 's ezt mondván, hálakönyek köztt
a gazdára mutat, bizonyos volt volna halálom.»

«Mind ezeket jó volna talán szorgalmas anyámmal
közleni, 's minthogy egésségét sinlődni gyanítom
nagy nyavalyája utánn még most is, jónak itélném,
innen pénzeimet, ha lehetne, felosztani véle.
Ah! ha tovább huzódna talán itt talpra-kelésem,
ő azalatt könnyen végső inségbe kerülne.
Váfri, tudom, megijeszti szegényt, házába vitetvén,
majd ha hajónk haza ér, ládámot tiszta ruhámmal,
ámde ha Nagyságod' levelét olvassa utánna,
azt legalább epedései között láthattya, hogy élek.
A neve: Égfi Julis kapitányné» 's ezzel az útszát
Rósinak a házzal megmondván, mellybe helyette
írandó levelét igazítsa, szelíden esengő
szókkal kéri megint: kiméllye meg asszonyi szívét.
Rósi tehát felkel 's azzal biztattva viszontag
a' beteget, hogy ezen szempillantásban adandó
híre szülőjének Váfrit meg fogja előzni.
Bölcsivel elmenvén azutánn a' házi *bureau*ba,
még maga ír, addig pénzt assignáltat amavval
attya' baráttyánál Pestenn az ügyetlen anyának.
Égfi Ferencz azalatt érzékeny örömre hevülvén,
's háladatosságát ezen úri személyhez erősen
buzgani érezvén: «melly boldog népe az ollyan
pór falunak, hol imilly jó lélek uralkodik, úgymond.
Mint amaz Istenség, ki világait onnan az égből
gondviselő szemmel vizsgálván, 's ennek amannak
inségét ne talán szemlélvén, gazda kezéből
önnkint és bőven lebocsáttya reájok az áldást:
úgy ő kis faluját mindennapi gonddal apolván,
itt eggy kárba esett gazdának nyújtja segédgyét,
ott eggy búba merült özvegynek törli szemébül
a' keserü könyeket; meg amott eggy gondos anyának.
kit súlyos nyavalyák hosszas beteg-ágyba vetettek
életet ád, könnyíti baját, táplállya cselédgyét;
's a' faluban nincsen vajudó, kit fel ne segítsen.
Én, Uraim!» — 's ezeket mondván, megfogja kezénél
a' mellette ülő Plébánost, Bölcsi nejére
tűzi könyes szemeit, 's ez utánn megnézi az orvost; —
«több gonosz embernek voltam már tárgya. Irígyen
fúttak ezek köveket ragyogóbb szándékaim ellen;
jó nevemet mások csak azért, hogy puszta szavakra
agyszüleménnyeknek nem akartam hajtani térgyet,
gondosan öszve szedett ürügyekkel porba sziszegték,
úttyaimot meg azok, kik tán ösmerni közelről
a' letiportt hírűt méltatlanságnak itélik,
gyorsan elállották vak buzgóságaik által.
Másokat is láttam sokakot, kik józan eszekhez
istenes erkölcsöt kapcsolván 's emberi szívet,
kénytelenek voltak vagy örök rejtekbe vonódni
a' gonoszok' dühödési elől, vagy harcznak eredvén
bajnok módra velek, 's rút árúlásai által
csalfa baráttyoknak, hóhér kezeikbe kerülvén,
lelkeiket kinzásik alatt nyöszörögve kiadni.
Illy jelenések közt gyülölni akartam az embert
mint gonosz alkotmányt, ki csak ártani, rontani termett.
Ámde ma, sok buzgásom utánn, egyszerre kibékélt
véle megint szívem, kit, látom, az isteni Jóság
nem dühös állatnak, hanem önn képére teremtett,

hogy könyörű szívvel gyámolván minden esetben
társait, és töllök maga is szívbéli segédet
vévén, e nemesebb frigynek szentséges ölében
a' barom állatnak mindég egyféle ügyébül
váltig emelkedgyen diszére az isteni Észnek.
A' heves indúlat, tévelygés, lábbal enyelgő
képzés a' mi nemes czéllyától messze szakasztya.
Haggyuk, Uram!» — 's e' szívreható igékre fakadván,
mellye felé vongattya kezét a' lelki atyának;
«Haggyuk, Uram! nagy eszű bölcsekre az isteni létnek,
a' hit titkainak 's más vallásbéli szereknek
oskola próbáit, 's vigyük azt csak végbe szerényen,
hogy kegyes emberiség, könyörülés, istenes erkölcs
jusson üdővel ama' terjedt hatalomra közöttünk,
mellyet az álnokság, tetetés otromba keménység,
nagyra törő vad gőg s több ily embertelen ösztön
a ravasz állathoz látszik lealázni nemünköt;
nem látunk, fogadom közttünk olly csintalan elmét,
melly a Gondviselést nyilván ostromlani merje.
Nincsenek Atheusok, kik az emberi észnek erőtlen
fegyvereivel szavokat helyesen bizonyítani tudnák!
Ah! nem az ész, nem az ész, a szív viszi nyelveket arra,
hogy valamerre vetik szemeket, mind tömve találván
hangya gyanánt pözsgő gonoszokkal az emberi nemnek
lakjait, a köz Atyát, ki kegyes türéssel apollya
e mord szörnyeteket, botorul meg merje tagadni.
Még mikor egymáshoz szítván a' hajdani népek,
mint rokonyok laktak juhaikkal az ősi mezőköt,
dallani nem győzték jóvoltait a' köz Atyának,
kit nemesebb szívek csillaggal tellyes egébül
alkotmányainak seregenn országlani érzett,
's dajka segéd nélkül kelt terjedt köztük az erkölcs.
Ámde mihelyt egymást idegennek nézni, erősebb
frígyesek a' gyengébb szomszédra rohanni, tulajdon
honnyokat a' gőgös lázítók öszve zavarni,
's a ravaszabb csürhék a' jámbort, özvegyet, árvát
gyötreni büntelenül, öldökleni, fosztani kezdték:
ahhoz az érzékeny szívek keseredve tekintvén
a magas égre, hogy illy rendetlenségeket elnéz,
s vékony eszek titkos szándékait a' köz Atyának
mellyek az illy kétes kormánnyal végbe vitetnek,
át soha nem látván, titkon tusakodni magokban
léte iránt, azutánn kétkedve beszélleni mertek;
's bár hogy apolgassák intéseik által azóta
lelki vezérlőink, csak fogy csak sinlik az erkölcs.
A' mire fontos okok nem tudnák bírni eszünköt,
minthogy nem gyakoroltt, a rosszat feddeni késő
mennyei kormányrúl, azt szívünk érzi azonnal,
hogyha keservi között jámbor lelkekre akadhat,
kik mint szembetünő képmássai a' köz Atyának,
öldöklői alól megmeg lábára emelvén,
még ezen életben nemes erkölcsének örülni,
's holta utánn türtt kínnyaiért bért várni taníttyák».
A Pap ezen szókból, mellyek csak halkkal eredtek
gyenge nyavalygónkból, könnyen kitanúlta iránta,
hogy sok rút bajokonn kellett átesnie, mellyek
a' nemes érzésü szívet keserítik, emésztik,
's több iszonyú habzások utánn olly messze ragadgyák,

hogy valamint azelőtt buzgó szeretettel apolta,
úgy azutánn szörnyü monstrumnak nézze az embert:
bátor az olly kő szív, melly csak botozásokot érez,
lelki szorongását eggy illy érzékeny Igaznak
vagy hihetetlennek vagy kényességnek itéllye.
Szíve tehát szánásra hevül a' lelki atyának,
's a' beteget szent repteiben kisérni akarván:
«vesse az Úr, úgymond mennybéli atyánkba reménnyét,
's higgye, hogy ő, mint pontos — igaz bírója nemünknek,
sem jutalom nélkül a' jót nem haggya örökké,
sem sanyarú feddés nélkül a' rosszat. Ezeknek
türi ugyan, láttyuk, seregét, elnézi sokáig
vad dühödéseiket, sőt minthogy ritka gonosz van
a' kiben eggy vagy két jó erkölcsöcske ne volna,
már ezen az életben lefizetgeti nékik akármelly
lengeteg érdemeket múlékony földi javakkal:
ámde korán, későn, végtére lesujtva reájok
mennyköveit csak ugyan, 's fejeket szétzúzza örökre.»
«Négy fia volt egyszer, mondgyák egy jámbor atyának:
eggyike jó, a' többi gonosz. Zabolátlan örömmel
vittek ezek minden gazságot végbe; nevették
istenes attyoknak feddéseit; öccsököt, úgymint
otthon-ülőt, szentest, árúlót, ostoba mamlaszt,
mérgesen üldöztek, attyok láttára tiporták
lábok alá, rabszolga gyanánt munkákra igázták,
's ammint csak lehetett mintegy versengve gyötörték.
Már az egész környék teli volt e' marczona czéhnek
pajkosságaival. Hányták a számtalan átkot
rájok az édes atyák, kiknek gonosz útra vezették
ártatlan maradékaikot, kúcsolva emelték
a' sok anyák kezeket bosszúért a' nagy egekre,
kiknek lyányaikot vagy csábításaik által,
vagy vad erőszakkal tiltott örömekre ragadták;
sírva panaszkodtak rablásaik ellen az árvák,
kiknek pénzeiket vagy csalfa processusok által,
vagy más színek alatt lator erszényekbe kaparták;
's a sok adósságot több gazdag földes uraknál,
kiknek arannyaikot dobzódásokra kicsalták,
senyves búba merültt attyok nem győzte fizetni.
Ő ugyan azt epedései között feltette magában
sokszor, hogy könyörü szívét elzárja előllük,
's tékozlásaikot kevesebb sommákra szorítván,
úttyait éktelenebb pajkosságiknak elállya:
ámde kegyességgel hamarább megnyerni remélvén
szíveiket, kinyitotta megint számokra vagyonnyát.
Sokszor imitt vagy amott iszonyú gazságaik ellen
csúnya panaszt hallván, kezeit felemelte reájok
szörnyű ostorival, hogy végre kiöntse haragját:
's íme! az ártatlan testvér elejébe borúlván,
kérte könyes szemmel, még egyszer szánnya meg ököt,
's várja meg azt, hogy szívreható intései által
jóra hevítetvén, tisztyekhez térjenek önnkint.
Várta de hasztalanúl: sőt látta, hogy annyival inkább
megkonokúl szívek, mennél kegyesebben apollya.
Végre tehát bús napjainak végéhez elérvén,
legvagyonosb szomszédi közül eggy napra magához
többeket öszvehivat, 's elejekbe teríteti végső
szándékát örökösse iránt szép ősi javának

's minden egyéb kereseltyeinek Jegyzéseim, úgymond,
mellyeket e' könyvben kezeimmel tettem üdönkint,
megbizonyíthattyák nyilván, hogy három üdösebb
gyermekem a' jus-részt régen kifacsarta kezemből.
Ők hát a' magokét éltemben előre kivévén,
's a mi nagyobb és ösmeretesb, rút életek által
670. szívemet e javakért mindeddig szörnyen epesztvén,
holtom utánn az örökségből ne reméllyenek osztályt.
Öccsök az eggy örökös, kinek ők hóhérjai voltak.
A' mit akart, meglett. Pört indítottak azonnal
a' sok creditorok, 's a' megcsaltt özvegyek, árvák
ellenek; a' gonoszok töllök mind félre vonódtak,
fényes sorsaikot porságra hanyatlani látván;
's így az igazságnak mélló végzései ellen
semmi segítséget nem lelvén, tenkre jutottak.
Végre, mivel gonosz életeket folytatni akarták
680. még is, erőszakkal kezdettek azokra rohanni,
eggy vadony erdőből, kiket úttyaik arra vezettek,
's innen az őröktül sanyarú tömlöczbe vitetvén,
hajdani fényekből az akasztó fára kerültek.
Pontos igazságát e' jó atya öszve csatolván
a' könyörü szívvel, ne reméllyüke annyival inkább,
hogy kegyes egyszersmind 's igaz is mennybéli Teremtőnk,
's hogy gonoszabb fiait, kiket eggykorig irgalom által
jóra vezetni akar, szörnyen megfeddi üdővel?»
Rajzolatit hallván a' buzgó lelki atyának
690. Égfi Ferencz az egekre tekint, egymásba csatollya
domborodó mellyénn kezeit, 's így önti ki szívét:
«Mennyei Ész! hiszem én, hogy vagy: noha képzeni méltán,
mint Te vagy olly tárgynak nem tudgya tulajdonit elmém.
Érzem az erkölcsnek vonzásait élni valómban;
ösztönöz eggy bizonyos rend-kéj, hogy fékbe szorítsam
állati kénnyeimet; bel erőm a józan igazra
vágyakodik, 's önnkint nyomozom, mint czélomot, a' jót.
Ah! de mikor törvényed utánn indúltam örömmel,
innen az aggasztó nyavalyák, s' a' gyászos esetnek
700. súllyai, búk, károk, gondok versengve gyötörték
szívemet, a' testnek nemesebb szerszámit emésztvén;
's onnan az ellenség, bajtársom, irígyem,
csalfa kelepczéket rakván útamba, vagy ádáz
duzmadozások köztt szerető mellyemre rohanván,
a' sanyarú sorsnak bús örvénnyébe taszított.
És ez elég, hogy színed előtt arczomra borúlván,
higgyelek Istenség! mint annak lelki jutalmát,
a' kinek itt méltó örömet nem szülhet az erkölcs.»
Erre lecsendesedett. Szent gondolatokba merültek
710. véle, kik ágya körül állottanak. A szoba templom,
szíveik oltárok lettek. Kiki mélyen imádta
titkait a' rajtunk országló mennyeiÉsznek.
Rósi ezenközben levelével elérkezik ismét,
s Égfinek átadván: «Szaporán olvassa el, úgymond,
's írjon az Úr maga is néhány szócskákot utánna:
mert ha kezét írásom alatt nem láttya szülője,
félek igen, ne talán nem elég hitelesnek itéllye.
Mint anya én legalább várnám ezt illyen esetben.
Bölcsi, ha ezt megtette az Úr, elküldi azonnal.
720. Én azalatt haza térek ugyan, de ha még ma üdőcskét
lelhetek estve felé ismét, ellátok az Úrhoz.»

Nedvesedő szemeit felemelvén Égfi, kezére
tűz eggy háladatos csókot, 's «nem képesek, úgymond,
bármelly válogatott szavaim kifejezni, mit érzek,
's Nagyságodnak ezen gondgyát melly nagyra böcsülöm.
Óh! ha egyéb okaid már nincsenek Istenem! arra,
hogy kisegíts nyavalyás ágyambúl, nyujtsd ki csak addig
életemet, még drága kegyét ezen úri személynek
meghálálni tudom valahogy szolgálatim által.»
Rósi fejét kegyesen meghajtván Égfi' szavára,
a' jelen állóktúl búcsút vesz, 's vissza ügyekszik
a' szobalyánkával házához. Szíve az illyen
látogatások utánn nagy örömre derülni szokott volt
mindég; szinte mikint a' nap harmatra feloldván
a' magosan lebegő párákot, az éjnek ölébül
sokkal kellemetesb ragyogással látszik ocsódni:
ámde ma eggy különös vídámság fogta el édes
fojtogatásokkal mellyét, már öszve szorítván
kellemesen szívét, már meg szárnyára eresztvén,
's víg könyeit szem-csillagibúl képére sutúlván.
Ösmeri festésem nélkül e' drága jutalmat,
a' ki rokony szívvel gyámolgat minden ügyetlent:
a' ki pedig büszkén, hidegen, csupa dücsnek okáért
nyújtya segítségét, 's másokhoz szítani szívét
's mostoha esteikenn vélek bánkodni nem érzi,
annak az illy örömet hihetössé nem teszi tollam.
Így haza érkezvén, Margitnál láttya mulatni
Szurkosit, eggy ifiú férfit, kinek ösi ülése
szinte határos volt falujával Marsfi Tamásnak.
Attya' halála utánn csak nem rég vette kezébe
nem kis birtokinak kormánnyát, mellyeket eddig
meg sem látogatott, üdejét szorgalmival eggyütt
csak hivatallyának szentelvén. Uri nemének
régi dücsöségét nem vélvén arra elégnek,
hogy magosabbra törő szívének töltse negédgyét,
báttyainak temetése utánn feltette magában,
hogy hivatalt kérvén, 's ha talán csupa érdemek által
kívántt czéllyaihoz nem jut, fortélyos eszével
addig iparkodván, még minden gátokot áttör,
eggy vagyonos lyánkát megkínál végre kezével,
a' ki repülését pénzekkel czélre segítse.
Vágyakodási közül a' nyugtalan emberi szívnek
ő csak az eggy ragyogásra törő vak gögöt ítélvén
olly nemes érzésnek, melly a' polgári sorokbúl
rangra emeltt úrnak külső qualitasihoz illik;
minden egyéb vágyást, érzést, indúlatos ösztönt,
mint alacsony szereket, ki akart gyomlálni magábúl:
's minthogy ezen munkát, bármelly könnyűnek itéllyék
a' hidegen termett vagy már a' vészes üdökönn
általesett nevelők, csak még sem lelte rövidnek,
a' hideg orczának gyorsan gyakorolta vonásit,
hogy velek a' szívnek legalább elfödgye csünését.
Így azt hitte talán maga is végtére, hogy ádáz
habjait elrejtvén indúlattyának, ez által
a' dühös ösztönt is töstént megfojtya magában:
mint sima orczáját látván a csalfa vízeknek,
csendesnek hiszik a' tengert, kik rajta hajóznak,
bármely rettenes habokot forgasson az allyánn,
a földbül kiütő lángokkal harczra hevűlvén.

Nem szeretett senkit. Kész volt gyülölni magát is,
's annyival inkább mást, ha talán úttyába vetödött
nagyra törésének: de azért mosolyogva beszéllett
még is, mint azelött, ellenségével, akármelly
gát-emelésének folyamattyát titkon elözvén.
A szerelem neki puszta barom szüksége: az asszony
gépelye rendetlen kéjjének: 's fényre vezérlő
plánuminak csupa eszköze volt a' házi szövetség.
Jussainak látván bármelly otromba nyomását,
nem mutatott haragot: társát törvényre idézvén,
hogyha egyébképen meg nem szőhette veszéllyét;
a' magosabb rangút kérlelvén; házi cselédgyét
gúnyos enyelgéssel harmincz páczára itélvén.
Irgalom a' pórhoz nem volt öbenne: de látván,
hogy felemeltt markát el nem mellőzheti, nyújtott
annyi segitséget mint más könyörületes ember,
hogy ne talán a' várasi nép fösvénynek itéllye;
's hogy rövid ígékkel mindent megmondgyak iránta:
emberi érzéstül olly mentt volt minden esetben,
mint amaz arkangyal, kit az égbül gögje lesujtott,
's olly teli volt nagy plánumival feje, szíve viszontag,
hogy valamint kész volt letiporni miattok az embert,
úgy fene szívében csupa vásznak nézte az Istent,
hogyha elállották mennybéli szabásai úttyát.
Férgesinét most Marsfi Tamás' lyányára vigyázni
tudván, 's már azelött Margittal sokszor enyelgvén,
szép levelével amazt megszóllította Budárúl:
írja meg a' háznak státussát, Rósi' személlyét,
's férjhez adása iránt szándékát Marsfi Tamásnak.
Férgesiné mindenre felelt, kéretlen ajánlván
úri baráttyának segedelmét, hogyha talántán
Rósi kisasszonynak szívéhez jutni akarna.
Szurkosi átlátván töstént ezen egybekelésnek
szembetünő hasznát, szolgálattyába fogadta
Férgesinét, hü gondgyainak dúzs hasznot igérvén;
's Marsfinak egyszersmind a' nagy táborba könyörgő
eggy levelet küldött: engedgyen néki hatalmat,
Rósinak illendő útonn megnyerni szerelmét.
Marsfi, szabadságát vévén, falujára kirándúlt
többször, 's Rósi körül mint hüs udvarlani kezdett.
Istenes erkölcsét, jó szívét, 's a' mi ezeknél
még veszedelmesb volt eggy lyányban, messze belátó
józan eszét könnyen kitanúlván, ő is azonnal
a' nemes erkölcsü férjfit játszotta előtte,
's képmutatásával már olly vastagra nevelte
szüz szemeinn a hályogokat, hogy igaznak itélvén
lelki rokonyságát a' gyenge leányka, böcsülni
férjfi talentumait 's vizitáit ohajtani kezdte.
Most hát Bölcsi Mihály' házában szíve kínyilván,
Szurkosinak töstént elmondta beszédes örömmel,
a' mi eszébe jutott esetébül Égfi Ferenczuek.
Égfi' nevét hallván: «én, úgymond Szurkosi, ötet
ösmerem eggy keveset. Szeme kék, haja szőke, az órra
nem hegyes, orczájánn gyönyörüen egyítve fejérrel
a' piros...» — «Ah! most ő halaványi, viszonollya ezekre
Rósi; de helyre legény! ugyan az lessz, a' kit az Úr mond.
Termete is szép szál, a' mennyire észre vehettem.»
Margita elkezdvén e' mondására kaczagni,

«csak lel az irgalmas lyánkának szíve jutalmat,
úgymond, itt vagy amott. Mink köszívüek örökké
itthon ülünk, 's a' sültt verebet, hogy szánkba repüllyön,
hasztalanúl várjuk, mint a' röst róka ebédgyét.
Ő pedig útszánkint kikutatván a' sok ügyetlent,
a' könyörülésnek végét nem láttya napestig.
Én, ha neked volnék, Égfit házamba hozatván,
addig apolgatnám, még felgyógyúlna bajából,
's végre segédemnek megvenném rajta jutalmát,
több szeretőimhez friss rósa-kötélre akasztván,
hogy szép győzedelem-hintómot vonni segítse.»
Rósi ezen mocskos nyájasságokra pirúlni,
bal magyarázásánn szent irgalmának epedni,
's Margitnak sanyarú leczkéket mondani kezdett,
mellyeket enyhítő szókkal megelőzni akarván
Férgesiné: «hisz ezért nem kellene Margitot, úgymond,
szidnia Kincsemnek; mert ő nem mondgya tulajdon
gondolatit sans doute. Ő azt terjeszti elönkbe
jó szívből a' mit Kincsemről mások itélnek,
kik ha Kisasszonykát látnak járkálni legényhez,
nem könnyen hiszik azt, hogy zsoltárt mondanak eggyütt.»
Erre szemöldökeit felrántván, róka nyögés köztt
megrázgattya fejét, 's vállát fül-tőig emelvén:
«mind igaz, a' mit mond Kapitányné Asszonyom, ugymond
Szurkosi; ámde azért hogy mások rosszra csavarják
szinte legistenesebb tettünköt, drága nyomából
a' nemes erkölcsnek nem kell ám félre vonódnunk.
Úgy is ezer szív köztt allig lelhetni csak eggyet,
melly hivatallyainak hajiandó volna kijárni
akkor is ösvénnyét, mikor ettül el nem ijesztik
a' sziszegő vászok. Hát hogyha elégnek itéllyük,
arra hogy erkölcsös tettünköt félbe szakasszuk,
hallani eggy vagy két rossz nyelvnek gyáva szidalmát,
mit lehet a' gyarló embernek várni nemétül?
még kevesebb jámbort látunk e' csalfa világonn,
's a' hit az erkölccsel nem lessz más, puszta regénél.
Én magam elvezetem Nagyságodot Égfi Ferenczhez
estve felé, hogy tetteinek részesse lehessek
csak legalább így is, mellyekkel az emberi nemnek
súllyait enyhítvén, könyeit kérlelve törülvén,
laurusokot készít szép szíve magának az égben.»
Így ógatta ügyét mindenkor az ostromok ellen
Szurkosi, Férgesinét megkérvén titkon előre,
hogy mikor ő ott van, dorgálására keressen
ollyas okot mindég, mellyet czáfolni lehessen.
Rósi tehát látván, hogy pártyát fogja, naponkint
jobban szítogatott hozzá, 's mivel attya' szavából
tudta elégképen: mit kell cselekednie, mit nem?
Szurkosit attya utánn legjobb embernek itélte.
Most pedig azt hallván, hogy kész vele Égfi Ferenczhez
menni, nagyon megörült, 's mivel arrúl, a' mit ohajtunk,
gyenge reményünköt bizonyosbnak tenni szerettyük,
kérte, hogy a' mit igért, megtartani el ne mulassa.
Szurkosi, hogy vele megy, még egyszer örömmel igérte:
mást bizonyos lévén, hogy az annya is eljön utánna
Rósihoz új kocsijánn négy új paripával ebédre,
tudta hogy ezt nem haggya magát, a' házi kisasszony,
's így az igért vezetés vízzé fog válni magától.

Annya elérkezvén, fenn szóval kezdte csudálni
Szurkosi Rósi előtt jelenését: az meg elértvén
könnyen az ámulást, «meglepni akartalak, úgymond,
Rósi leányomnál, 's megfosztani, hogyha lehetne,
szívének valamelly részétül. Jól tudod úgy is,
hogy neked e' kincset már régtül fogva írígylem.»
Rósi heves csókkal békélt e' szókra kezéhez,
's drága kegyességét nagy tüzzel kezdte köszönni:
ámde amaz megölelte hamar, 's eggy udvari csókkal
több hitelességet sietett igéinek adni.
Illy alacsony lelkü játékokot üztek üdönkint
Rósinak ártatlan szívébül e' fene rókák,
hogy nagy örökségét rabló kezeikbe kerítsék.
A' nagy ebéd 's a' sok csevegés végtére megölvén
a' napot, alkonyodott; 's ingerlésére fiának,
Szurkosiné kocsiját az egész gyülésnek ajánlván:
«jöjjetek el hozzánk, úgymond; meg vissza hozatlak
holnap, holnap után, vagy két hét múlva, ha tetszik.
Öszve tolódnak majd több jó szomszédok is: eggy kis
tánczot adok csak kedvetekért és eggy kis ebédet.»
Férgesiné töstént rá állott; Margita tapsolt;
Rósi pedig megrázta fejét, 's keseredve tekintvén
Szurkosinéra, ímígy szólott: «én nagyra böcsülöm
Nagyságodnak ajánlását; de nem engedi szívem,
hogy még édes atyám környül van véve veszéllyel,
én részese legyek bármelly ártatlan örömnek.»
«Égfi Ferencz, nem atyád van eszedben, mondgya kaczagva
Margita. Ő nállad nélkül kiverödhetik ismét
a nyavalyás ágybúl, 's ellenben, mentse meg Isten!
itt hagyhattya fogát, bátor mellette maradsz is.
Jőjjsze velünk, 's beteg angyalodat tánczold ki fejedbül.»
Rósinak orczájánn a' bosszút habzani látván
Szurkosi: «én úgymond, Rósimnak nagyra böcsülném
akkor is erkölcsét, ha magát amaz istenes okbúl,
hogy beteg embernek vagy más inségbe merülttnek
nyújtsa segítségét, megvonná minden örömtül.
Ámde tudom szíves szorgalmait attya urárúl,
s tisztelem a' végzést, mellyel feltette magában,
hogy senová sem meggy, még ő ki nem állya veszéllyét.»
Férgesiné maga is most egyszer szentnek itélte
Rósi tökéllését, 's ammint már öszve beszéllett
Szurkosival, lyányát megszólította, hogy éllyen
a kegyes Asszonynak szívességével. El is ment.
A' nap elalkonyodott 's a' hold kezdette világát
hínteni már akkor földünkre, hogy útnak eredtek,
Szurkosi lóhátonn andalgván a' kocsi mellett,
melly csak lassan ment a kellemes éjjeli hüsben.
Rósi tehát, hogy nem mehetett maga Bölcsi Mihályhoz,
Őrzsét kérte reá, hogy nézze meg Égfi Ferenczet.
Ez nagy óhajtással várgatván szinte napestig
Rósit, az asszonnyal majdnem csak rólla beszéllett
szüntelen, a' ki nemes szívét nem győzte dicsérni;
's végre hogy estveledett, el látván tünni reményét,
búnak eredt. Illy búba merül a' gerlicze sokszor
estve felé, mikor a' szükség elkésteti párját.
Őrzse bedobbanván, felvídúlt képe azonnal,
's Rósi követségét hallván, érzékeny örömmel
illy szózatra fakadt: «mondgy, kérlek néki nevemmel

Húgom! ezer hálát. Mond, hogy könnyülök azóta...
Nincs már semmi bajom, csak hogy Nagysága... Valóban
jól érzem magamot, 's köszönöm hogy még ma leküldött...
hogy rám gondgya vagyon. Mond, kéretem, el ne felejtsen.»
A' követ elmenvén, a' gazdasszonyra kacsongat,
orczavonásaibúl minteggy kitanúlni akarván:
vette-e nyelvének hebegő buzgásait észre?
látta-e orczáját a' tett kérdésre pirúlni?
nézi-e szívragadó örömét csillogni szemében?
's a' nemes érzésü öreget mosolyogni szelíden,
's vizsga tekinteteit némán viszonolni találván,
el nem tűri tovább, 's ismét ezen úri személynek
angyali diszeirül mély discursusba merülvén,
megteszi a vallást, hogy még soha semmi leánynak
látására erősb lázúlást szíve nem érzett.
Ez volt tárgya beszédgyeknek, még el nem emelték
kedves ülésérül a' szendergések az Asszonyt,
ez nyavalyásunknak, még el nem lepte az álom,
fantaziája, ez álmaiban tündéres alakja.
Örzse pedig haza érkezvén, szárnyára bocsáttya
nyelvét, 's kellemetes bővitésekkel akarván
festeni a dolgot: «melly jó, hogy még ma leküldött,
drága Kisasszonykám, úgymond» — «Tán, kérdi viszontag
Rósi hamar halavány orczával, rosszra hanyatlik
dolga? talán meghal?» — «Nem hal, viszonollya ezekre
Örzse; de orvosság volt, láttam, néki szegénynek,
mert nekem is vannak szemeim, hogy még ma lementem
úri személlye helyett hozzá. Csókollya ezerszer
szép kezeit. Már érzi magát könnyülni azóta,
hogy-hogy-hogy medicinát vett. Azt mondgya, nem érzi
semmi baját, csak hogy Nagyságod még ma leküldött,
's kéri nagyon szépen, hogy holnap is el ne felejtse.
Oh! ha lefesthetném örömét e' drága legénynek,
hallván, a' mit üzent Nagyságod néki. Szemébül
szinte kiolvastam, mit akart meg vissza üzenni.»
Illyeneket csevegett vocsoráig Rósi fülébe,
tízszer elöl kezdvén mondásait Égfi Ferenczneк,
's Rósinak új és új kérdéseit ige-özönnel
úgy megelégitvén, mint a' bölcs oskola-mester,
a' ki az észhaladó tárgyat magyarázni akarja,
mindazokét, kik széke alatt logyikázni tanúlnak.
Étel utánn levelét attyához végre ohajtván
hajtani, Rósi leül, 's valamint a' százszor elüzött
őszi legyecske megint orczánkra repülni ügyekszik,
úgy sok harcza utánn megmeg levelére lebegni
látván Égfi Ferencz képét, végtére az írást
elteszi, 's Örzsével papolásba ereszkedik ismét
eggy idegen tárgyrúl, melly a' nyavalyásra vezesse.
Örzse kapott mindgyárt a horgonn, 's újjra kirakta
rhetoricájának piperéivel öszve dagasztott
áruit a' kedves tárgyrúl. Nem mentek aludni
még szoba-órájok nem kezdte petyegni az éjfélt.

Második szakasz.

Más nap templom utánn lesietvén Bölcsi Mihályhoz
Rósi, az asszonynak karjánn bemegy Égfi Ferenczhez,
s' ott leli a gazdát. Meglátván ülni az ágyban

a' beteget, megörül; megörül, hogy láttya magánál
jó akarónéját amaz is. Majd szóba eredvén,
szinte hogy álmok iránt egymást tudakozni akarják,
érkezik a' Pappal mély szóba merülve az orvos.
Pörleni látszott ez, 's a' Pap kérlelni deákul.
Üdvözlése utánn a' kit gyülésnek, Ürömfi
(ez neve Mársfi Tamás Ur orvossának) az ágyhoz
furja sietve magát, betegét tudakozza deákul
több symtóma iránt, 's valahányszor hallya viszontag
várakozása szerént valamely kérdésére felelni
integet a' Papnak. Pulsussát végre tapintván,
«még az erő, ugymond, nem akar megtérni: de most már
a' nyavalyának igaz kutforrására belátván,
végbe viszem könnyen még ezt is. Semmi veszélyben
nincsen az Ur többé, 's eggy két hét mulva, igérem
ellenségeinek truccczára felélled egészen.
Ezt vegye most be az Ur mindgyárt! A Papra tekintvén
«végső próba gyanánt, ugymond végtére, hogy ugy van
a' dolog, ammint és még tegnap mondtam az Urnak.»
Néma komorsággal nézték mindnyájan Ürömfit,
mig ezen orvos italt elkészítette, beadta;
nézték a' Papot is némellykor, néha meg egymást
a' különös jelenésnek okát lappangva keresvén
ábrázattyaikon: de az orvos végre leülvén,
's Rósival eggykét szót váltván már attya urárul
már az egésségrül, már a' szép nyári üdörül,
Égfi felé fordul, 's vele is többféle dologrúl
szólván, Váfri felül azt kérdi: baráttya-e, vagy sem?
Égfi ezen kérdésre magát kétkedni mutatván:
«ösmerem és szeretem, de azért nem biztosom, úgymond.
Összetalálkozván a' kávéházban azonnal
hogy hivatallyából kiesett, csacsogásba eredtünk.
Ő panaszolta baját, és én sajnáltam. Azóta
hogy ha talán meglát, megszóllit. Bécsben az utszánn
szinte hogy a' kalmárt házában hagytam örömmel
's a' Duna partya felé a' pesti hajóhoz eredtem
nézni: ha eggyikben lehetne-e mennem anyámért?
megragad ámúló vigsággal, 's kérdeni kezdi
ott létemnek okát. Az üdőt drágának itélvén
csak rövid igékkel minteggy vonakodva feleltem,
hogy hivatalt kértem, 's megnyervén, a' mit akartam
vissza megyek; 's ezzel megváltam tőlle sietve.
Estve felé, hogy már holmimmal pesti hajómhoz
érkezek, ott látom. Kérdésire meg nem akartam
mondani a' hivatalt: ne talán kinevessenek otthon,
's lázokot indítván választott státusom ellen,
Bécsi lakasárúl lebeszéljék édes anyámot,
kik magyar embertül méltatlanságnak itélik,
jobb példája szerint sok ezer külföldi nemesnek
bótba temetni magát vagy mesterségeket üzni.
Erre nagyon láttam, hogy bús ránczokra vonódott
homloka, érzettem szívét hidegedni azonnal
's biztos enyelgését szöges igécskékkel együlni:
ámde hogy én hozzá vígan folytattam előbbi
szívességeimet, megtért a' régire ő is».
«Képmutatás, csupa képmutatás! viszonolja Ürömfi
nagy hevesen. Nem tért igazán, csak térni tetette
vissza magát a' régire. Ő eggy szívtelen ördög:

Néki köszönnye az Ur veszedelmét, néki magának!
Öneki eggy föur, ki, mivel pápista hitünkhöz
megtért, embere lett, azt mondta: hogy elnyeri még is
a' kívántt hivatalt, ha csak el nem csapja kezérül
eggy ifiú, kinek erre talán több jussai vannak;
ámde nevét meg nem mondotta. Kitetszik
amit imént mondtam, leveléből Váfri Eleknek,
mellyet ezen hóhér e skartétára előre
concipiált 's amaz erdőben véletlen elejtett,
mellyben az Ur olly mélyen aludt. Olvassa el, itt van.»
A beteg átnézvén szaporán: «ez az ő keze, ugymond;
Ámde hiszen...» — «Kérem! viszonollya előzve az orvos;
Minthogy az úr vele a' hivatalt nem akarta közölni,
mellyhez igen bölcsen kalmárnál jutni ohajtott,
ő az urat, látom, szintannak nézte, ki uttyát
drága ravaszsággal keresett pócczára elállja.
Ezt pedig ő egyszer hihetősnek tenni találván,
kész volt ártatlan vérét lecsapolni az Urnak.
Ösmerem én ötet hirérül. Helyre akarván
hozni az elvesztett hivatalt, feltette magában:
hogy, ha egyébképen nem juthat semmire, megtér.
Nossza tehát kegyes embernek, babonátlan eszűnek
jó nevelésűnek 's vídámnak lenni kitudván
eggy papot, aki Budánn mulatott volt akkor üdőben,
hozzá sompolyodik, 's panaszolván mostoha sorsát
kéri, hogy addiglan, míg alkalmatlan ügyének
tán jobb vége szakad, házánál türje meg ollykor,
mert én legböcsösebb s legszebb mulatásnak itélem,
bármicsodás tárgyrúl nyiltt ésszel szóllani, ugymond.
Erre szabadságot nyervén, úgy tudta takarni
a' Pap előtt fene lelkének százféle fekéllyét,
úgy kegyes érzésü szívét menyitni amannak,
úgy megalázni magát, hogy amaz kedvébe fogadván,
tiszta baráttyának 's nem rossz embernek itélte.
Váfri csak ezt várván, illy szókkal meglepi egyszer
a' Papot: Édes Uram! módgyát nem látom egyébkép,
hogy hivatalt nyerjek, Calvinust kell kicserélnem.
Én pápista leszek. Nekem ez, tudhattya felőllem
könnyen az Ur, mind eggy: hanem az nem férne begyembe
még is hogy tetetés nélkül megnyissam akármelly
papnak titkaimot, vagy hogy vele serio bánnyak,
's carricatúra gyanánt munkánkot meg ne nevessem.
Én az urat bölcsnek 's hozzám egyenesnek itélem
Játszuk el a' külsőt eggyütt: szívünkbe ki lát be?
A' Pap elirtódzik, s valamint kinek oldala mellett
a' mennykő lecsapott, szófáján szerte meredvén,
gondolatoknak ered. Maga igy rajzolta ezeknek
rettenetes képét nagy rémüléssel előttem,
hogy vele szóllottam: Látott tán nyári üdőben
többször az ur olly fergeteget, mikor öszve repülvén
ellenesen sivó szelekenn a' fellegek, ugymond,
eggy iszonyú chaost kezdnek formálni felettünk,
mellyből száz helyekenn kilövődnek 's meg megenyésznek
a' gyors villanatok, mig tompán közbe morogja
háborodásit az ég: úgy lettek 's tüntek agyamban
a' sok gondolatok. Nem akarván lenni goromba
hozzá, házamnál toleráltam néha beszédgyét,
mellyel az Egyháznak látszott turkálni szokásit:

mert mit ereszkedgyek színekrül pörbe szemetlen
antagonistával? 's igy hogyha mosolygani látott
gyáva itéleteinn, nagy eszére mosolygani gondolt.
Ez lehetett bal itéletinek forrássa irántam.
Annyira nem véltem mégis terjedni hitetlen
vakságát, hogy az illy dolgokkal játszani merjen.
Most egyszerre tehát gonoszabbnak néztem ezerszer
a' gonosz ördögnél, 's képesnek, hogyha kimondom,
mennyire útálám megtérésének előmbe
terjesztett iszonyú módgyát, azt mondani rólam:
hogy lebeszéllettem, noha pap, pápista hitünkről,
vagy hogy ajánlását bagatella dolognak itélvén,
tévelygéseiből nem akartam az útra vezetni.
Mindezek olly szaporán támadtak vészes eszemben
's olly iszonyú habozást, olly nagy félelmet okoztak
bennem, hogy magamot nem tudtam semmire venni.
Csak hogy üdöt nyerjek, 's hogy serio tenni mutassak
egyszersmind magamot megtérésével, imillyen
szókra fakadt nyelvem: szivbül szolgálok az úrnak;
ámde hogy a' hitnek, mellyhez tér, józan okát is
adni az úr legalább naggyábul tuggya, javaslom:
hogy közösen nyomozó ésszel pápista hitünkből
szedgyük elő a' cikkelyeket, mikre úgy is üdönkint
öszve jövünk. Nem terhelem én mély oskola szókkal
józan eszét. Legyen eggy vezetönk mindenben az Irás.
Váfri meg állapodott a' papnak furcsa tanácsánn:
ez pedig át látván eggy két hét mulva egészen,
hogy szerecsenyt mosogat, feltette magában azonnal,
lelki tanítását hosszabbítgatni eladdig
mig amaz a' háztul unalombúl elmarad önnkint.
Két hetet eltöltött vele igy. Végével ezeknek
Váfri fejét rázván: nem tetszik az énnekem, úgy mond,
hogy nagyon elkések megtérésemmel. Az őszneb
csillog az erdőknek bogainn már lomja. Maholnap
vége Diétánknak 's a' püspökök, a' kik az ollyan
embereket, mint én, jobb sorsra segíteni szoktak,
mind haza indulnak. Tán csak jó volna sietnünk.
Ámde szavát a' Pap tréfának vette csodálván,
hogy noha szép hivatalt vár, ammint tudta szavábúl,
megtérése utánn, ezen eggyel meg nem elégszik,
még is, oszlopolást koldulván a' pap uraktúl,
céllyát oktalanúl alacsonynak akarja mutatni,
Váfri tehát másnap, mire nem veszi áh! az aranynak
csillapodás nélkül dühödő éhsége az embert!
eggy okos és jámbor Püspöktül vissza sietvén,
a' Paphoz berohan 's nagy örömmel, nossza utánnam
ugymond, jöjjön az úr szaporán! A Püspök akarja
látni tanitómot, megtérítőmöt, atyámot.
A'val elámulván, nem akart indúlni szavára
míg amaz elmondván, hogy megtisztelte valóban
s oszlopolásáért megszóllította merészen
e' kegyes buzgó fő pásztort, újra sietni
kérte, mivel a' vele a' nevezett Ur szóllani kíván.
A' pap elérkezvén házához lelki fiával,
's úri kegyességét látván nevekedni magához
mennél ösmeretesb lett nálla beszédgyei által
végre imígy szóllott hozzá, nem rossznak ítélvén,
Váfrit szinte saját törébe keríteni: Nékem,

Méltóságos Uram! levelem jött édesanyámtól
estve felé tegnap, ('s igaz is volt) melyre sietnem
kell mulatás nélkül hozzá. Jobb kézbe nem eshet
Váfri, kinek módom nincs végbe szakasztani dolgát
mintsem hogy ha szegényt Méltóságodnak ajánlom.
Bölcs káplányi közül rendellyen néki helyettem
kérem más vezetőt, ki nemes céljáre segítse.
Szívesen átvévén e' gondot az érdemes urnak
buzgó szíve, halott színü lett Váfri azonnal,
's hogy haza indulván, maga volt a' pappal az utszánn
káromlásra fakadt, szörnyü szitkokkal igérvén,
hogy bosszú nélkül ezt el nem fogja viselni.
'S megtartotta szavát. Fellázította csalárdul
ellene a' papokot költött rágalmai által,
hogy hite nincs, hogy társainak csúfollya tudatlan
mythologiáját, 's hogy feslettsége sem Istent
nem néz, csak szabados kedvét tölthesse, sem embert.
Így e' józan eszü 's érzékeny lelki atyának
olly iszonyú bajokot, csúf öldökléseket, ádáz
szégyeneket szerzett, hogy félre vonódnia kellett.
Én ezeket tudván, 's meghallám tegnap az Urtól
Váfri nevét, töstént azt kezdtem főzni magamban,
hogy ki az Istennel nem fél úgy játszani, mint ő'
képes az embert is morzsányi haszonnak okáért
ölni, 's ebédem utánn könnyücske kocsimba beülvén,
szint' oda rándultam, hol az Úr a' vízbe vetődött.
Üdvözlésem utánn a' csősz elkezdi azonnal,
mert velem ösmeretes, gondgyát a' Pesti hajónak
eggy eltévelyedett úrrúl rajzolni. Csak allig
hajnalodott, ugymond, mikor útnak akartak eredni,
's öszve kiálltották azokat, kik szerte feküdtek
a' gyöpökönn, a' vig révészek, végre hibázott
eggy úr. Megnevezik, kurjongnak, szerte szaladván
tücske gyanánt keresik csak nincs! Hogy morgani kezdtek
némelly útas urak, hihető, végtére megunván
a' sok várakozást, csakugyan mélyebbre vonódtak.
«Én azutánn dolgozni megyek, 's taligámot akarván...

Közli: HORVÁTH KONSTANTIN.

KISFALUDY SÁNDOR LEVELEI HECKENASTHOZ.

Kisfaludy Sándor első munkái — a *Himfy szerelmei*nek és a *Regék*nek első, legnépszerűbb sorozata — Péteri Takáts József támogatásával, az Egyetemi Nyomda (Királyi Magyar Universitás') betüivel jelentek meg. A költő kitartott e nyomda mellett, melynek vezetőjéhez, Sághy Ferenchez. szíves barátság füzte, a harmincas évekig. Ekkor *Munkái I—VIII. kötet Pesten 1833—1838.* mint «Wigand Ottó tulajdona» látnak napvilágot, Döbrentei *Conversations-Lexicon*ának híres kiadója azonban ez időtájt (1832) már Lipcsébe költözött; pesti vállalatait sógora, Heckenast Gusztáv vette át; Kisfaludy tehát most vele tárgyal és 1835 július 14. kötött szerződésük szerint[1] eladja néki: 1. négy új regéjét *(A szentmihályhegyi*

[1] *Kisfaludy Sándor minden munkái.* (1893) VIII. 696. l.

remetét, *Miczbánt*, *Sziqligetet* és *Frangyepán Erzsébetet*) 400 frtért; 2. (mivel Heckenast könyvkereskedő is volt,) átadja néki első regéinek, a *Hunyady*nak, a *Magyar játékszín*nek és *Gyula' szerelmé*nek még meglévő példányait darabonkint 1 frtért (10% rabattal), ami körülbelül 2200 frtot jelent. Ez utóbbi összeget Heckenastnak 1835 augusztus 26-tól kezdve két éven belül, minden pesti vásárkor, tehát nyolc egyenlő, 275 frtos részletben kell megfizetnie. Átadja néki továbbá ezután készülő minden munkájának tulajdonjogát ugyanolyan honorariumért, amilyet bármily más kiadó fizetne érte. Az új *Regék*ért kikötött 400 frt átvételét mindjárt nyugtázza is, 1835 november 12-én pedig meg is köszöni a belőlük néki juttatott két tiszteletpéldányt.[1] A szerződésben költönk, mivel a *Gyula szerelmé*ből már csak 27 példányt adott át — jellemző, milyen népszerű volt regeköltészete még ez időben is, kivált a nők körében — kötelezte magát, hogy ez utóbbit átdolgozza: most idézett levelében még nem tudja, mikor készül el az átdolgozással. A *Somlai vérszüret*et már átadta, de kéri Heckenasto', hogy még ne nyomassa ki, mert ez csak része egy nagyobb költeménynek, s a címe is megváltozik.

Ettől kezdve Kisfaludy Sándor levelei, amelyek, íme, munkái keletkezésének vagy átdolgozásának időpontját is jelzik, nincsenek meg; de, úgy látszik, a *Gyula szerelme* átdolgozásán kívül nincs is témájuk: az itt hiányzó levelekben legföljebb ezt küldi meg s talán ellenőrzi a *Hunyady János* új, s az *Eredeti magyar játékszín* kiadását. Ennek a föltevésnek igazára vall, hogy az 1837 június 10-én kötött új szerződés[2] voltaképen ott folytatja, ahol a másfél év előtti fentidézett levele elhagyta: eladja Heckenastnak *A somlai vérszüret*, *Eseghvár* és *Balassa Bálint* c. új regéit; a kísérő levélben jelzi ez utóbbi kéziratának elküldését is.

Tovább folytatja és kiegészíti az eddigieket az a két levél, amelyet az Orsz. Széchenyi Könyvtár Irodalmi Leveleiből alább közlünk. Heckenast az 1838. évre egy *Emlény* c. könyvet tervez. Ennek számára kért egy új regét Kisfaludytól, s így készült 1838 végén a *Viola és Pipacs*, amely az *Emlény*ben meg is jelent. A második levél összefügg a június 10-ikivel: emebben még a cenzúrától félti a *Balassa Bálint*ot, a november 2-ikiben már örül, hogy Reseta jóvoltából a cenzúrán átment a rege. Jellemző, hogy az egyébként gyönge munkának milyen jelentőséget tulajdonít: egyfelől fél, hogy a hazafias közhangulat ferde irányokba téved tőle, másfelől a kormánytól tart. Az első levélben még az 1835-i, fentemlített szerződéséből járó, utolsó 275 frt kifizetését — csak ezt a pontosságot — kéri új regéjének tiszteletdíjául.

Végül még egy mozzanatra utalok a fentiekből. Élete végén munkáinak nagy népszerűsége lejárt. Heinlein István cikke szerint[3] most egy állítólag néki tett, de *Tomor Miklós* álnévvel maga fogalmazta ajánlattal akarja kéziratban maradt munkáit 4000 forintért (!) Heckenastra erőltetni: az

[1] EPhK. 1907. 447. l.
[2] Id. kiad, VIII. 699. l.
[3] *Kisfaludy Sándor hátrahagyott munkáiról*. Akadémiai Értesítő, 1912. 100. l.

ajánlatot megmagyarázza az 1835-iki szerződés idéztük pontja, hogy ezután kerülő munkáiért Heckenast annyit köteles fizetni, amennyit *más* kiadó ajánl. Nem kapta meg értük: az *Insurrectio története*, a *Hattyudal*, a *Bánk* stb. kéziratban maradtak. Bajzáék uralomrajutása, Jósika föllépte és népszerűsége után Kisfaludy Sándor Heckenastnak már nem volt üzlet.

1.

Lieber Heckenast! Sümegh, den 25. Sept. 1837.

Obschon die harten Schläge, so die Landwirthe jetzt allgemein trafen, durch den wieder eingetretenen Viehfall, der schon im vorigen Jahre die Hälfte unseres Viehstandes hinraffte, das Mass wesentlicher Missgeschicke bis zum Überströmen füllten; so war ich — vielleicht um (wie Shakespeare es irgendwo sagt) mit dem Elend zu spielen und Kurzweil zu treiben, oder vielleicht um das Schicksal zum Kampf zu fördern, gewiss aber meistens durch meinen starken Willen, Ihren Wunsch zu erfüllen, gesteigert — doch im Stande für Ihr Taschenbuch *Emlény* meinen zwar ungewissen Versprechen gemäss, ein *Rege* zu schreiben, und sollte es auch der allerletze seyn.

Dieses Gedicht, in zwey Gesängen, betitelt: *Viola és Pipacs, vagy Hamis Barát* enthält im 1-sten Gesang 25—im 2-ten Gesang 42 Strophen, jede Strophe zu 8 Versen. Die Versart ist gerade so, wie jene in *Gyula' Szerelme*. Ich benachrichtige Sie hievon bei Zeiten darum, damit Sie sich darnach zu richten wissen; und damit der Druck Ihres Taschenbuches durch das Warten nicht aufgehalten werde.

Wenn Sie die Sammlung der übrigen Beiträge schon beisammen haben, so können Sie den Druck auf alle Fälle veranstalten. Herr von Sághy wird schon wissen, wie viel Seiten mein Gedicht im Taschenbuch einnehmen kann, und wird sich darnach richten. Das Gedicht wird nach genauester Berechnung, samt dem Titel, 19 Blätter, oder 38 Seiten füllen, zwey Strophen für eine Seite, und bey Anfang des Gesanges eine Strophe gerechnet. Des Gedichtes können Sie binnen 14 Täge, wenn ich nicht erkranke (denn in dieser Gegend gibt es jetzt mehr kranke als gesunde Menschen) ganz versichert seyn; sowie auch des Umstandes, dass die Censur dawider nichts einzuwenden haben wird. Nur unsere in der künftigen Woche abzuhaltende Restauration hindert mich das Gedicht, womit ich erst gestern fertig wurde, abzuschreiben; da ich übermorgen schon abreise.

Ich verlange für dieses Gedicht von Ihnen nichts, als die Gefälligkeit, dass Sie die bewussten, noch rückständigen 275 fl. Conv. Münze noch vor Ablauf des künftigen Monats October, dem Herrn von Sághy zu erlegen die Güte haben möchten: weil der Königl. Fiscus mich in einem gewissen Prozesse convinziert hat, und diese Summe meinerseits dem Fiscus bis zum 1-ten 9-ber erlegt werden muss; widrigen Falls ich einer Execution ausgesetzt würde.

Da ich aber jetzt gar keine Gelegenheit weiss, wodurch ich Ihnen mein Manuscript zustellen könnte, so frage ich Sie: ob es Ihnen nicht ungelegen wäre, wenn ich Ihnen das Gedicht, welches in der Abschrift $2^1/_2$ Bögen in Octave ausmachen dürfte, mittels der Post, gegen Recepisse zuschicken würde? — Ich weiss jetzt keine sicherere und schnellere Gelegenheit!

Ich las in der Allgemeinen Zeitung schon oft die Anzeige von Herlossons berühmten Roman, *der Ungar*. Wenn Sie dieses Werk (in 3 Bänden, um den herabgesetzten Preis von 3 f. 36 xr C. M.) in Ihrer Buchhandlung führen, und es gelesen zu werden verdient, so bitte ich Sie mir ein gebundenes Exemplar davon bei Gelegenheit schicken zu wollen. —

Übrigens bin ich mit aller Hochachtung, wie immer, Ihr ergebenster

Kisfaludy.

2.

Sümegh den 2. 9-ber 1837.

Lieber Heckenast!

Es freute mich recht sehr, dass Sie mein Rege: *Viola és Pipacs*, für Ihr *Emlény* noch zur rechten Zeit erhalten haben. Es freut mich auch, dass ich mein Gedicht *Balassa Bálint* durch H. von Reseta vom Censur-Tode gerettet, im Druck der Zukunft überliefert weiss. Nur wünsche ich, dass das patriotische Gefühl, welches dadurch, wie ich glaube, erregt werden soll, in den Lesern keine falsche Richtung, bei der Regierung keine falsche Deutung nehmen möge. Auf alle Fälle wird es gut seyn, wenn dieses Werk, so bald als möglich, in Ihre auswärtige Niederlagen verschickt wird, denn wir leben in einer bittern Zeit, wo man eine Fliege für einen Elephanten ansieht.

Übergeber dieses Schreibens ist Herr v. Édeskúti. Haben Sie die Güte, die Exemplare, so Sie mir ja überschicken die Gefälligkeit haben wollen, diesem Herrn, versiegelt, überzugeben. Von meinem Rege bitte ich noch um zwey Exemplare, deren Preis H. v. Édeskúti Ihnen erlegen soll. Ich will diese meinen Vettern und Freunden, den berühmten Landtags-Ablegaten, den Gebrüdern Anton und Franz von *Deák* verehren. Ausser dem bitte ich Sie mir ein Protocoll-Buch, von beiläufig 4 Büchern ordinärem, aber gutem Schreibpapier, steif eingebunden, im Format eines halben Bogens (nicht grosser Gattung) auch durch H. v. Édeskúti überschicken, die Freundschaft haben zu wollen. Ihr Buchbinder wird solche vermutlich schon fertig haben. Den Betrag dafür wird H. v. Édeskúti erlegen.

Ich wünsche Ihnen viel Glück zu Ihren Unternehmungen, und bin mit aller Hochachtung

Ihr ergebenster

Kisfaludy.

Közli: Gálos Rezső.

XVI. SZÁZADI MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI VONATKOZÁSÚ ÚJABB LEVELEK A ZSÉLYI LEVÉLTÁRBÓL.

Történelmi irányú kutatásaimmal kapcsolatban a gróf Zichy-család zsélyi nemzetségi levéltárából már több irodalmi vonatkozású levelet közölhettem. Az alábbiak részint egyes magyar írók életének egy-egy mozzanatát ismertetik meg, részint a magyar múlt szellemi életéhez szolgáltatnak adalékot. Több levélnek irodalmi szempontból érdektelen részeit elhagytam.

1.

Pádua, 1501. ápr. 10.

Várday Ferenc páduai magyar deák Váradi Péter kalocsai érsek európai hírnevéről.

.....«Etiam rogo dominationem, ut dignetur me commendare illi excellentissimo ac reverendissimo domino archiepiscopo Colocensi: Cui omnem benevolentiam ac animi tranquilitatem erga nostram familiam perspexi: Cuius etiam fama propter singularem doctrinam ac ingenii eleganciam eloquencieque omnipotentem vim nedum totam Italiam invasit, sed etiam omnes alȳas orbis partes, ad quas latina litteratura pervenit: Huic igitur me ad omnia sua servicia expositum esse meo nomine tua dominacio refferat ac plurimum commendatum faciat. Vale mihi care parens; ad vota tua. Date Patavii decimo die mensis aprilis anno domini Millesimo quingentesimo primo.

(Várday Ferencnek atyjához, V. Miklóshoz 1501-ben írt leveléből. Eredetije a lvt. Missilesei közt.)

2.

Pozsony, 1508. nov. 6.

Várday Ferenc örömmel ujságolja, hogy János öccse More prépostot Velencében verssel üvvözölte.

«.....Preterea de Italia habui litteras, quibus scripserunt Joannem filium frui optima valetudine et dat pro etate sua diligentissime operam litteris, quem sollicitare neque ipse cesso. Quinquaginta floreni eidem denuo sunt dati, et fuit Venecȳs apud dominum prepositum More. Coram eo etiam oracionem in carminibus protullit, que carmina idem dominus prepositus ad me brevi perferet; aliud ab eo Johanne non expeto. Nisi ut valeat et frugi homo sit. Cetera non deerunt sibi, que sunt bona externa, et ut doctus evadat...»

(Várday Ferenc fehérvári örkanonoknak és kir. titkárnak Pozsonyban 1508-ban nov. 6-án atyjához, Várday Miklóshoz írt leveléből.)

3.

Várday Ferencnek sajátkezüleg írt jóskönyvét, mely az 1500-as évekből származhatott és latinul készült, a Magyar Könyvszemlében fogjuk ismertetni.

(Eredetije a levéltár kéziratai között.)

4.

Róma, 1523. aug. 18.

Brodarich, Mohács történetírója, Lázói János magyar humanista haláláról és a török ellen indítandó nemzetközi mozgalomról.

Reverendissime et Colendissime Pater. Humilem Commendationem. Hodie sepelivimus d. Joannem archidiaconum vestre do. Rev.me penitenciarium. Eius archidiaconatus ne ad manus alienas perveniret, et ne inde

successus temporis maiora aliqua incommoda et molestias vestra Rev.ma d habere possit, ago nunc apud Pontificem, ut Emericus de Kalna, bonus servitor unacum fratribus vestre dominationis Rev.me, adipiscatur. Nam nisi hanc viam tenerem, nescio cui conferretur, penitus extraneo et alieno, ut fieri consuevit. Qua tamen in re nescio quid adhuc sequetur. Supplicatur do. vestre Rev.me, dignetur ipsam personam eius habere commendatam. Scio fratres eius ad unum omnes et ipsum concordasse optimum servitorem vestre Rev.me do. Sit contenta vestra do. Rev.ma, ut suis pocius bene fiat, quam alienis. Vestra do. Rev.ma scit bene, quid de talibus beneficiis fieri solet et quibus involutus talia soleant implicari. Nova nunc alia non sunt. Nam de consideratione inter omnes pene tocius christianitatis principes v. huius mera fide interpublicata, credo iam vestram do. audiisse. Eam credo ego rebus nostris fore procul dubio salutarem. Hec raptissime. Me rursus in gratiam vestre do. Rev.me et hoc negocium humiliter commendo. Ex urbe XVIII Augusti 1523 eiusdem v. Rev.me do.

servitor deditissimus
S. Brodaryth orator

Kívül: Rev.mo domino meo, domino fratri episcopo Transilvaniensi etc., domino observandissimo.

(Eredetije papiron f. 4 n. 1726. alatt.)

5.

Róma, 1523. nov. 16.

Brodarich kir. követ a meghalt Lázói János thelegdi főesperes, magyar gyóntató, és püspöke Várday Ferenc erdélyi püspök közti per megszüntetéséről, a püspök által a római magyar pálosoknak fizetendő összegről, a pápa választásról stb.

Rev.me Domine, Domine mihi Colendissisme. Iam binas dedi litteras ad D. vestram Rev.mam de ea re, de qua d. Emericum literatum, servitorem suum, ad me miserat; quibus, ut se res habuisset, habunde perscripsi. Nunc autem et authoritate Rev.mi Domini Cardinalis de Medices, P(rotec)toris regni Hungarie, qui se antequam Conclave ingrederetur, huic negotio ..... fuerat, et mea maxima diligentia ac labore, ad hunc finem tandem ....., ad quem me nunquam sperassem, deducturum. Conventio igitur inter me ..... bani pridem mortui executores ita facta est, ut ipsi litem d. Vestre .... amplius ne faciant sub pena dupli eius summe, quam Dominationem V. Rmam solu(ere) constitutum est; cuius rei obligationem manu sua scriptam is, cuius maxime interest, executor mihi dedit. Rursum, ut D. V. Rev.ma per totum hoc tempus, usque ad finem Martii, sexaginta flor. in auro huc mittat, non executoribus, ipsi enim neque unum obulum sibi dari ex ÿs petunt, sed Coenobio fratrum Hungarorum de Celio Monte, in quo ille sepultus est, ut sit elemosina pro anima eius; quod si per illud tempus D. V. Rev.ma pecuniam illam non miserit, ut liceat illis rursus deintegro contra D. V. R.m procedere ac litigare. Quapropter D. V. Rev.ma consideret rogo diligenter, quid agendum sit. Mihi profecto hoc negotium eo modo confectum videtur; ut id neque comodius, neque melius confici posse, aut potuisse unquam existimem. Reputet D. tua Rev.ma, si litem de integro

moverint (quemadmodum eos omnino moturos existimo, nisi pactum servetur), quante impense sint faciende, profecto vel ad unam missionem huc, illos LX. flor. expendet D. Vestra Rev^ma, ut omittam si illi causam obtinuerint (ut confidatur) quantum persolvere D. V. Rev. necesse facturum est. Ego certe (loquar enim ut deditus servitor D. V. Rev.) equum esse et neque inutile existimarem, si D. V. Rev.^ma non solum istam paucam pecuniam illis pauperibus fratribus mitteret, verumetiam si quid aliud est rerum vel illius plebani, cuius ipse executor fuisse dicitur apud D. V. Rev.^mam, quod integra conscientia teneri non possit, eam quoque ad usos pios, et bona opera impenderet. Expectassem Pontificis electionem, ut cum eo quoque agerem. Ceterum quoniam res ita nobis successit, ut neque Pontifex eam commodius expedire potuisset, non putabam mihi diutius expectandum, ne impensis inanibus per servitorem suum D. V. Rev. gravaretur, presertim quod iam is sibi impensis deficere querebatur. Nam quia ..... ^na litem extingui Pontificis authoritate sperabat, contra voluntatem ex ..... non modo difficile, verumetiam impossibile videtur, alioqui iniqu ..... de ducentis quoque florenis et nuper scripsi, et nunc idem scribo; de illis ..... Dominus Johannes archidiaconus pie memorie testamento D. tuam Rev.^man so.. debere scripsit; etiam si ego (qui minimus sum inter ceteros huius testamenti executores) subticere vellem, tamen alii nullo modo tacebunt, neque cessabunt, quousque illa summa reddatur. Proinde de illis quoque curam habeat D. V. R., ut quamprimum mittantur, ne aliquod negotium gravius inde (quod nollem) D. V. Rev^me oriatur. — Emericus literatus servitor D. V. R., cum diutius hic mansisset, quam eum D. V. R. mansurum existimabat, adeo omnia expenderat, ut ei ad iter nihil reliquum esset, quare, cum discedere vellett, rogavit me, ut flor. sedecim mutuo darem; quos D. V. R. quamprimum remissura esset. Ego quidem ei dare non potui; quum ipse quoque non parva angustia rei pecuniarie laboro. Ceterum volens declarare, me in omnibus quibus possum servitorem D. V. Rev. esse curavi, ut ab alio illos sexdecim flor. mutuo habere posset, atque ipse pro iis fideiussor factus sum ea condicione, ut nisi d. V. R. ad prestitutum terminum mitteret, ipse mea pecunia solvere deberem, idcirco rogo D. Vram R., ut hanc quoque pecuniam, quamprimum remittat, ne ego dum morem gerere D. V. R. curo, ipse in aliquod damnum rerum mearum incurram, sed et de hoc et de aliis omnibus latius D. V̄re R^me Emericus servitor eiusdem narrabit, cui fidem D. V. R. habere dignetur. Opto eandem felicissime valere. Rome XVI. Novembris Anno MDXXIII.

Rev^me et colēn^me dn̄e. Hec propter occupationes manu aliena mihi scribende fuerunt, ignoscat igitur queso. v. R^ma Do. De hȳs autem curam geram, ne rursus novas habeat curas. Res uti v̄re do. vider ... ducta est ad bonum portum.

Illum Ioannem ... rum commendo rursus v. do. Rev.^me dignetur me face ..... quid nam sit ei sperandum de quo et per hunc ip ..... um.

Nova alia ..... Pontificem nondum habemus. Neque scio quando habituri s... Galli adhuc sunt sub Mediolano. Rex Galliae Lug..ni, Caesar in Regno Navare in Galliam veniens cum ingenti exercitu. Ego tot contencionum nullum spero finem.

D. Emericum Kalnaÿ in facto archidiaconatus Thilegdiensis V. do. R. commendo. Egō quod feci magis feci ut v. do. Rev^ma liberetur ab omni molestia, quam ob d. Kalnaÿ qui tamen et ipse meretur certius, omne bonum, tum ob mores probatissimos ac doctrinam non vulgarem, tum ob singularem fidem ac servitutem, qua est v. d. R. adictissimus, eum igitur totam in suam gratiam v. do. R. recipere obsecro dignetur et me in eo in quo alias habuit numero semper habere.

Do. vestra Rev.^ma bene ac prudenter fecit, quod miserit hunc ipsum servitorem suum. Nam si non venisset et presertim si iste vacaturas iudiciorum non abstitissent, tales procul dubio processus in hac causa facti fuissent, ut non actioni ulli, sed soli solutioni nobis locus fuisset relictus. Nihil aliud rescribat, quam ut sententia ferretur sicut latius poterit hec idem E. referre.

Eiusdem v. R^me do. perpetuus servitor et capellanus
S. Brodarÿch
orator

Kívül: Rev^mo domino meo, dn̄o Francisco de Warda ep̄o. Transilvano, domino observandissimo.

(Eredetije rongált állapotban f. 4. n. 1727. alatt.)

6.

Buda, 1524. máj. 2.

Balbi Jeromos, a híres humanista értesíti Várday Ferenc erdélyi püspököt, hogy Imre öccse egyike Ferdinánd udvara legkiválóbbjainak.

Rev.^me Domine et frater honorande. Accepi nuper Rev.^mae D. V. litteras, quibus suum mihi fratrem commendat, quem etiam hactenus quibuscunque in rebus potui, summo semper studio fovi, idque tum Rev.^mae D. Vestrae causa, tum illius, qui ÿs est moribus praeditus, ut sibi omnium facile germanorum, quibus cum versatus est: animos, atque benevolentiam compararit. Arbitrorque iam per longum annorum decursum neminem illius ordinis ex hoc regno egressum, qui tantum gratiae, ac amoris apud exteros fuerit adeptus: id quod non perscribo captandi causa, aut ut eo mihi nomine Rev^mam D. V. arctius devinciam, sed ut et testimonium veritati reddam, et eadem summa laeticia perfruatur ex eo fratre, qui omnibus morum, virtutumque laudibus est egregie insignitus. Ego vero, quicquid tum apud Ser^mum Ferdinandum, apud quoscumque se occasio obtulerit, opera, studio, autoritateque, quantulacunque efficere ac praestare potero, in id semper conferam, ut me et fratris eius amantissimum, et Rev^mae D. V. deditissimum evidentissimis argumentis experiatur: Quam semper felicissime agere spero, et opto. Ex Buda die secunda Maÿ M D. XXIIII.

E. Rev^mae D. Vestrae Hieronymus episcopus Gurcensis Imperii princeps.

Kívül: Rev^mo Domino, D. Francisco de Varda episcopo Transilvaniensi domino et fratri honorando.

(Eredetije a lvt. Missilesei között.)

7.

Pozsony, 1550. febr. 25.

Bornemyza Pál veszprémi püspök Bornemisza Abstemius Pétert szivesen maga mellé venné deáknak.

«....filium Pauli literati Abstemium, de quo dominacio vestra E. coram mecum egit, libenter penes me habere velim, quia scriba tali indigeo....»

(A püspöknek komájához, Kisvárday Mihályhoz intézett leveléből, melynek eredetije a lvt. missilesei között.)

8.

Csenger, 1569. szept. 8.

Meliusz Juhász Péter mint a Chaholÿ Ferenc és Melÿth György közti békéltető birák egyike.

Compositio inter egregios Franciscum Chaholÿ
et Georgium Melÿth in Chenger
Octava Septembris Aº 1569.

Gratia et pax omnibus has visuris. Notum facimus omnibus quibus expedit universis, Quod cum mandatum in primis Dei, de dilectione proximi et concordia fratrum attendissemus, finemque nostrae salutis, hoc ipsum iuste ab omnibus requirere, ut concordes sint omnes electi, beati etiam illi a domino pronunciantur, qui pacifici sunt, maledicti autem, qui sunt discordiae authores.

Mandato quoque magnifici domini Jacobi Ramÿngery Sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis partium regni cis Thybiscanarum ac Zathmariensis capitanei supremi singulariter admoniti fuissemus.

Nos Franciscus Pesthy, Demetrius Forgolani, Ioannes Gÿarman, Petrus Melius, ad septimum diem Septembris Chengerinum convenientes, uno et eodem spiritu et mente causam et litem inter egregios et nobiles dominos Franciscum Chaholÿ et Georgium Melÿth, ex possessione, ex parte possessionis, quae iure haereditario Georgÿ Chaholÿ caecinati, et fratrum eius uterinorum fuit, et per executionem iuris ad egregium Dominum Franciscum Chaholÿ devolutae erant, sic composuimus:..... ..... Actum in Chenger die octava Septembris Anno domini Millesimo sexagesimo nono.

(A csaholyi birtokok felosztását tartalmazó levél eleje és vége. Az eredeti a lvt. f. 10. n. 137. alatt.)

9.

Meliusz Juhász Péternél kölcsön-könyvek.

«az harom könÿwetis hattam wala, hogÿ ala kÿlgÿed az kÿth az predikathortwl meg hoztal wala. Eggieth sem kÿldettel ala. En nem Thwdom mÿ legÿen az oka»

(Melÿth Ferencnek Diósgyörött 1572 nov. 29-én Nagy György alsóci szolgájához írt leveléből, melynek eredetije a lvt. missilesei között.)

10.

Draskiutz magyar fordító 1573 előtt.

«Towabba jdes fÿam kerlek, hogÿ az Melÿtth pal könÿweÿtth hozasd ala onnet Bartpharul walakiwel, mertt Melÿth Peternek ninchÿen mÿbeol tanulnÿ ..... cicero wolt wergilius wolt catechÿsmus wolt terencius woltt, egieb sok zamtalan jrott könÿwekÿs woltanak, aztán nÿomtatot könÿÿwekis woltanak de en felÿth sem tudtam megh nevezni ..... oztan egÿ magÿar könÿwis wolt Irinÿ Vincze könyve wolt az kit Draskiuttz magiarul fordittott.....

(Melÿth Györgynek Ezekéröl 1573 jun. 18-án kelt és fiához Istvánhoz írt leveléből, melynek eredetije a lvt. missilesei között.)

11.

1577. október 8.

Thelegdÿ Miklós magyar munkájáról.

«Thelegdÿ Mÿklós, eszterghamÿ praeposth, chinahlt magiarwl egÿ postilath, kÿnek megh walthassara kvnÿw nyomtathothwl ewmagha nem elegh hanem theob wraÿnknak barathinknak kell megh ssegheÿthenÿ. Kerem kegdeth: hogÿ kēgd. legien sseghÿcheghel, lathwan a' Iambornak hazaÿahoz es nemzethÿhez walo jo igÿekezetÿth...»

(A tinini püspöknek Nyitrán 1577. okt. 8-án kelt és Kisvárdai Wardaÿ Mihály kir. tanácsos, pohárnokmesterhez írt leveléből, melynek eredetije a lvt. missilesei között.)

12.

Várda, 1592. jan. 9.

Brutus, aki a magyarországi historiákat csodaszépen írja, Erdélybe megy.

Egregie domine, amice observandissime. Salutem et mea parata servitia. Noha k. ennekem haza iuteben sem irt, sem izenth, en megh tartom az zomzed baratsagnak regulaiath. Hala legien az io Istennek hogi k. w̃ zent fels. bekevel hozta haza. es ez uj eztendeoben, az utana valokbanis lassa minden iokkal es zerenchekell megh. Mikor Isten zembe iutat kēgdel beuviben zolliunk egiebekrul. Mostan chiak ezen kerem k. Az Lengiel kjral Historicussa kj volt Brutus az kj az Magiar orzagi historiakat iria mostis chuda zepen, es chiazartulis nagi fizetese vagion rea. mostan Erdelbe megien k. ne hagia valami gazdasagal legien nekj, megh zolgalom k. Isten soka eltesse k. Irtam Vardaban 9. Ian. Anno 92̄.

(E. D. Vestrae)
uti frater
N. Zokolj.

Kívül: Egregio domino Ioanni Kerekÿ etc., domino amico uti fratri observandissimo.

(Zokoly Miklósnak levele Kereky Jánoshoz. A levél eredetije a lvt. missilesei között.)

Közli: Lukcsics Pál.

FELSŐVADÁSZI RÁKÓCZI ZSIGMOND EPITAPHIUMA 1603-BÓL.

Az egri káptalanban 1603 júl. 5-én olvasták fel annak a Rákóczi Zsigmondnak a végrendeletét (Zsélyi lvt. f. 12 et. A. n. 707.), akinek epitaphiumát a Gróf Zichy-család zsélyi nemzetségi levéltárából az alábbiakban közlöm. A kézirat második nejének, Thelegdi Borbálának révén került Kisvárdára. Thelegdi Borbála nénjének, Katának, a híres és vitézlő Zokolyi Miklós nejének, rokoni kapcsolatai révén közeli atyafiságban volt Várday Katalinnal, bedegei Nyáry Pál feleségével. Rákóczi Zsigmond 26-éves korában halt meg. Halálozásának évéből kell származnia az alábbi sírfeliratnak; szerzőjét ugyan nem ismerjük, de nyilván a Rákóczi-család valamelyik pártfogoltja volt.

Két szövegben, latinban és magyarban, maradt fenn. A latinnak versmértéke a hexameter, s címe: *Epitaphium spectabilis et magnifici domini domini Sigismundi Rakoczi de felso vadasz etc. quod vexillo adscriptum est;* a magyar a latin szöveg mellé van írva cím és megjegyzés nélkül. Azt azonban nem állapíthattuk meg, hogy a temetési menet elején vitt zászlóra a latin, avagy az alábbi magyar szöveg íratott-e. Az utóbbi így hangzik:

Siralmas teste Sigmondnak
Ez kő alat Rakoczinak
Fekszik: Attyanak ki vala
Jo hírrel tündöklő fia
Szük peldaia kegyessegnek
Szeretőie tísztessegnek
Keresztyen relligionnak
Defensora vallasunknak.
Az urak között hiresnek
Meltan mondatot neuesnek
Es sokan iffjui woltat
Bőtsültek mint Patriarchat.
Huszon hat esztendőt szamlalt
Hogy meg kostolta az halalt
Es szerenczetlen szerenczen
Czak keszték monadi(!)ninczen.
Mikeppen Christusnak êlt volt
Ismet Christusnak is megh holt
Hát most Christusnak meny egben
Hosiannat mond örömben.
Tanullyatok ti emberek
Menyorszagot keressétek.
Mert ez vilagi minden io
Csak el vész mint az téli ho.

Közli: LUKCSICS PÁL.

MADÁCH LEVELE HAYNALD LAJOSHOZ.

Kalocsa halhatatlan nevü bíboros-érsekének, Haynald Lajosnak, gazdag és értékes levelestárát a kalocsai főszékesegyházi könyvtár őrzi. Az irodalmi levelek csoportjában van egy levél Madách Imre tollából is. A levél keltezése: Balassagyarmat, 1846. nov. 18.

Haynald akkor érseki titkár volt Esztergomban Kopácsy József hercegprímás oldalán. Madáchnak hozzáintézett levele bizonyság rá, hogy Madáchot barátság fűzte Szécsény nagy szülöttéhez, Haynald Lajoshoz.

A levél szövege:

B. Gyarmath
1846:11, 18án

Különösen Tisztelt
Fő-Tisztelendő Titoknok Úr!

Ugyan csak ma bátorkodtam Prímás Ő Herczegségének egy levelemmel alkalmatlankodni, mellyben Szecsődy János megyénkbeli rendsz. biztosnak

alázatos folyamodását, nagybecsü pártfogásába ajánlom. Ajánlom pedig mint személyes becsületessége, mint érdemeinél fogva, Ő Herczegségének igen jól ismért határtalan kegyességébe és pártfogásába, hiszem hogy nem pártolok méltatlant, annál fogva is sikert kivánva csekély szózatomnak; miután Főtisztelendő Úrnak szerencsés vóltam tapasztalni irántam szives baráti hajlamát; 's igen jól ismérem az illyen dolgokbani hatalmas pártfogásának befolyását; mint ugyis megyénk fiát igen kérem Fő-tisztelendő Titoknok urat, méltóztassék kegyesen e kérelem sikerbe menetelét részéről szinte becses pártolásával elömozdítani. — Egyébb iránt kérésemet ujitva, nagybecsü szivességébe zárt megkülömböztet [!] tisztelettel maradtam

Főtisztelendő titoknok Úrnak

alázatos szolgája
Madách Imre

Az összehajtott levélpapír másik levelének külső oldalán a címzés:

18/11

Fö-tisztelendö

Hajnald Lajos Urnak
Primás ő Herczegsége titoknokának e. a. t.
Megkülömböztetett tisztelettel

Esztergamban
Az érseki lakban.

franco.

A keltezésnél a posta hosszú alakú bélyegzője: B. Gyarmath. A levél zárópecsétje ollóval kivágva.

Az esztergomi primási levéltárban esetleg még a Kopácsy hercegprímáshoz intézett levélnek is nyomára lehetne akadni.

Közli: TIMÁR KÁLMÁN.

GYULAI PÁL LEVELE HAYNALD ÉRSEKHEZ.

A nagynevü Haynald Lajos kalocsai érseknek levelestárában van Gyulai Pálnak is egy levele. Ajánló levél, melyet egyik tanítványának, Harsányi Ferenc bölcsészethallgatónak érdekében irt. Harsányi később a sümegi reáliskolánál működött mint tanár. Szinnyei írói névtára is említi Harsány névvel.

A levél mint embert jellemzi Gyulait. Nemcsak tanít, de jószívüsége arra ösztönzi, hogy tanítványainak anyagi ügyeit is felkarolja.

A levelet a Magyar Tudományos Akadémia levélpapírjára irta Gyulai A kalocsai főszékesegyházi könyvtárban őrzött levél így szól:

Nagyméltóságu Érsek Ur!

Bocsásson meg Nagyméltóságod, hogy alkalmatlankodni merészlek; mentsen ki az, hogy nem a magam érdekében teszem.

Levelem átadója egy erdélyi kath. ifju, Harsányi Ferencz, kit nekem Erdélyből ajánlottak s kinek erdekében [így!] mindent megtettem, hogy leczkét vagy házi tanítóságot szerezzek számára, mely mellett vegezhesse [így!] egyetemi tanulmányait. Fáradozásaim sikeretlenek voltak; csak a jövő hónap vége fele remélhet biztosabban egy pár leczkét.

Minden költségéből kifogyva, kért, hogy ajánljam Nagyméltóságodnak, ki, mint egykor erdélyi püspök, részvéttel lesz sorsa iránt.

Ha valamivel segélné Nagyméltóságod, csak annyival, a mennyivel egy hónapig fentarthatja magát Pesten, egy becsületes és jó igyekezetü ifjuval tenne jót.

Mély tisztelettel

Pest Oct. 10. 870

alázatos szolgája
Gyulai Pál

A levél élén Haynald jelzése:

Gyulay Pál. Oct. 1870.

Közli: TIMÁR KÁLMÁN.

HISTÓRIÁS ÉNEK A PÁLFFY-CSALÁD HŐSEIRŐL (1734).

A sárospataki könyvtár rendezetlen kéziratai között találtam e *Pármai veszedelem* című költeményt 1734-ből. A Pálffy-család három hőséről szól: III. Ferencről (Nagy Iván IV. táblájáu), III. Károlyról s Miklósról (mindketten Nagy Iván III. táblájáu). A lengyel királyválasztással kapcsolatban III. Károly király háborúba keveredik az Olaszországba törö franciákkal (Pálffy Lipót ekkor egymaga egész ezredet szerel fel). De a háború szerencsétlenül kezdödött: 1734 jún. 29-én elvesztette a pármai csatát. Erről szól a következö elbeszélö vers:

1734

Pármai veszedelem

Midön Ezer hét száz száma szerint lenne
és még azon felöl harmincz négyet tenne
az Esztendö s idö illyen képen menne
lássad az szerencse mit okoza benne ?
Éppen midön a Nap Rákban lépet volna,
Hó szám szerint penig Szent Jakabnak szolna
Szent Peter Pál napján arról ki gondolna
Hogy Mars Mihelyiben illyeket koholna
Volt sok Ellensége Hatodik Károlynak
Ellene volt Hada Erös Spanyiolnak
Franczia Sabaudus készült a Tyrolnak
Bavarust is talán mondhatni majd ollynak.
Olasz orszagában egygyik Hada vala
Masik Philipszburgnál, hogy romlot a Fala
A mellé szalot volt, azt segiti vala
Mert Franczia szájja nagyon arra nyulla
Az olasz orszagi Hadakat Mersire
biszta ugy mint koros gondolt Jo Vitézre
Állitvan hogy megyen ez mindenütt készre
azonban az dolgát fordita bal részre.
Mert midön Pármánál, aki jó Erösség
sanczban fekött volna nagy számu Elenség
Az honnet ki verni volt lehetettlenség
Mégis ostromlásnak vitte vak merösség

Fölséges Urunknak jelös vitéz Népét
Uri Embereknek válogatott szépét
Oda viszi, veszti, koporsókat épét.
Sok özvegynek gyászban öltözteti Képét
Maga is ell essik ugyan a többivel
Szánt szándokkal szerzett ömaga Vesztivel
Másoknak okozot kéntelen Estivel
Patak képen follyó sokaknak Vérivel
Szánya meg az Isten leginkább azokat
É(ö)smeretes Heros[1] nagy Meltóságokatt
Kik nagy Vitéz modon Viselték magokat
S mind halálig híven szolgálták Urokat
Pálfi Ferencz Károlly Elenség — ólommal
meg lövetik midön mégyen az ostrommal
De életben marad kivalt oltalommal
Ha gyógyul is, késün, nehéz fájdalommal
Palfi Miklos téged talált nagyob Veszély
Nem nézi a glyóbis ki micsoda személy
Egyedöl akarja, hogy te továb ne êl(j)
Kiért sok nagy Háznak szomorúsága mél'.
Sirat édes Társod, siratnak Magzatid
bánkodnak sok részrül utánad Rokonyid
Igazán szerető Te egytestvér Vérid
Veled Vitezkedő Vigyázó Barátid.
Zokog nem keveset szivben az Apád
Es annak Nevire keresztelt Fiacskad
Társod, L(e)ányod, Húgod, Nényéd és a Bátyád
Nagy szenyes Hazokkal vegyes Familiad
Pál Napja ez okért ellfelejthetetlen
Mikor három Pálfi lövetik szertelen
Keteje sebessül harmadik hírtelen
le fordul azonnal meg halni kintelen
M(i)ért te merges Fegyver így ell mergesedtel
az elübi virrel meg nem elegedtél
János fiaiban már ketött meg ettel
illy kedves Parokat Társoktul ell szedtél
Keröl[d] mar azokat kik most sebbe vannak
vagy még csak azután akik fegyvert vonnak
hasonló Pállyában az kik futni fognak
És a Pálfi vérnek felelni kivánnak.
Teremtő Istenem Te pedig éltessed
Örögh János Urat olly sokka vezessed
Attyai voltoddal mind addig szeressed
János Unukaját véle neveltessed.
Nevekedvén adgyad, maga Nagy Attyának
követője legyen annak nyomdokának
Olly híve lehessen koronás Urának
olly mélto oszlopja a romlot Hazának
Károlly Ur Te benned szép Termet, Méltosság
Bátor szív Nagy Erő hadi szép okosság
Vitézség Vigvazás, Tözben állandóság
szoval merő Marsban szorult Katonaság
Teged nagyra vigyen, annyira emeljen
a szerencse pedig szüntelen neveilyen
nagyobrul nagyobra Isten is segéllyen
miglen kivanságod mindenben bétellyen.

[1] Talán tollhiba. *hires* helyett. *Szerk.*

Ujult Nyoszoládbul nevelhess Fiakot
Kik is követhessék vitéz Pálfiakot
Kikbül várhassanak Palatinusokat
Hadi szükségre is generalisokat.
Igy a ki szivessen kiványa ezeket
fejezi munkáját és füszfa verseket
Világra nem adgya, tudvan benneteket
Méltán sem irhattya hires Neveteket.
Canicularesben ezt csak mulatságbúl
Midön pihenni jutt mezei munkábúl
Irta Próbálatlan pennaval tréfábul
senki ne is vélye Elme futtatásbul.
De midön Hazánkban tündöklő Méltósság
találtatik benne az Hazafiusság
az Instantziákhoz kész Nagy Patrónusság
Igye fogyotakhoz szelid tiszta Jósság
Adot kedvet hozzá Nemzeti Hazája
szeretetti, kivel tele minden szája
Sok dicséretekkel miként ő hozzája
Volt és én hozzám is egykor gratziája
Hogy az dícséretett mind öszve nem szedtem
És eképpen edgyött Versekbe nem vettem
Vékony tehetségbül ezeket én tettem
De ezt is jó Vegbül bizony cselekettem.

E.

A szerző kritikai érzékét bizonyítja, hogy művét a 22—23. versszakban ‚füzfa versek' közé sorolta, s nem volt szándéka vele a világ elé lépni. Bizony a *Pármai veszedelem* még ‚füzfa vers'-számba is alig megy el s a nyomda festéket a maga korában nem érdemelte meg. Hogy most mégis a világ elé kerül verse, annak az a magyarázata, hogy egyetlen magyar irodalmi emléke a pármai csatának.

GULYÁS JÓZSEF.

KÖNYVISMERTETÉS.

Dézsi Lajos: XVI. századbeli magyar költők művei. (Régi Magyar Költők Tára. VIII. kötet.) Budapest, M. T. Akadémia, 1930. N. 8-r. 503. l.

A R. M. K. Tára VIII. kötete az 1566—77. években megjelent magyar verses dolgozatoknak azt a részét foglalja magában, amely újabban. VIII. vagy a közelmultban nem jelent meg nyomtatásban, vagy természeténél fogva nem illenék inkább egy későbbi kötetbe. A közölt anyag tehát nem ismeretlen; a kötetnek főcélja: hogy a többé-kevésbbé nehezen hozzáférhető szövegeket könnyen hozzáférhetőkké tegye a tanulmányozók számára.

A könyv nagyrészét elbeszélő művek töltik meg; lírai darab összesen 21 van benne: a Hartyáni Imre 51., István deák 57., Ludovicus 51., Tesini 30. psalmusa, továbbá a Tseh-féle *Tudjuk, Uram Isten* kezdetű temetési ének, amelyek először mind az 1566-iki Váradi énekeskönyvben láttak napvilágot; aztán ugyancsak az 1566-iki Váradinak 10 névtelen éneke, jelesül *Az utolsó ítéletről* c. Dies irae-parafrázis, a *Senki ne bizzék jó szerencséjében, Istenünkhöz fohászkodván, Legyen nagy vígasságunk, Én Istenem benned bíztam, Hallgasd meg Úristen, Atya Úr Isten, Hajtsd meg Úristen kegyes füleidet, Úristen, híveidről* és *Dícsérlek téged mennybeli Isten* kezdetű darabok; végül Dóci Ilona ismert verses *Könyörgése* 1567-ből, Ujlaki Péter 3. psalmusa Szegedi Gergely 1569-iki énekes könyvéből, Palatics György 1570-ben, a budai Csonkatoronyban írt rabéneke a Huszár Gál 1574-iki *Énekes könyvéből*, továbbá ugyanattól egy másik rabének az 1579-iki debreceni énekeskönyvnek s végre Zeleméri László II. psalmusa Huszár Gál 1574-iki gyüjteményének anyagából.

A közölt epikai verses művek száma 15. Van közöttük három bibliai elbeszélés: az első egy névtelen szerző éneke a zsidó nép megszámlálásáról, a második Bornemisza Miklóstól *Eleázár papnak és családjának martiriuma* (1568), a harmadik Sztárai Miklós munkája a *Vízözönről* (1576); aztán öt történelmi ének, név szerint a Nikolsburgi Névtelen (1568) és Temesvári István deák históriája: a kenyérmezei ütközet története; Temesvári János deák versezete a tatárjárásról (1571), egy névtelentől a *Vitéz Túri György halála* (1571) és Csanádi Demetertől *János király élete* (1571); végül egy csomó széphistória: Hunyadi Ferenc (1569) és a Lévai Névtelen dolgozata Trója ostromáról; a Bankó leányának vidám kalandja (1570), Enyedi György *Gisquardusa* (1574), Szegedi Veres Gáspár *Titus és Gisippusa*, Szakmári Fabricius Istvántól (1577) tizenhat Parthenius-féle rövid történet és a Névtelentől írt Fortunatus-elbeszélés. Végre a folyóbeszédben készült alkotások közül a kötetben olvasható a *Salamon és Markalf* tréfabeszédeinek «rövid könyve».

A kiadó nagy gondot fordított a közölt szövegek hűségére és pontosságára az esetleges variánsokra; ezen kívül a kötet végére iktatott jegyzetekben pontosan összefoglalja a kinyomatott darabok bibliografiáját s azokat az adatokat, amelyek azoknak szerzőiről, keletkezéséről, forrásairól, hazai és külföldi rokonságáról, de néhol hatásairól is, az irodalomban részint már

előbb, részint saját kutatásai révén fölmerültek. A művek esztetikai értékeléséről kevés szó esik, s akárhány cikk egyáltalán nem juttat bennünket új eredményekhez; de ez nem is fontos; fő, hogy az értékesebb adatok mind együtt vannak, az olvasót kimerítően tájékoztatják a kérdések állásáról és a kutatónak mindent kezébe szolgáltatnak, ami a tovább haladáshoz szükséges.

Jó lélekkel állítható, hogy ebben a tekintetben a VIII. kötet alig hagy kívánni valót. Legfeljebb azt lehetne hibáztatni, hogy nem mindig számol be világosan arról, hogy ezt vagy azt, erről vagy arról a műről vagy szerzőről ki, hol írta meg legelőször; hogy a különféle észrevételek és megállapítások közül mi a mások, mi a kiadó fáradságának eredménye; mi az, ami már másutt is, teszem a Toldy *Költészettörténet*ében vagy Pintér Jenő nagy munkájában megtalálható; mi az, aminek forrása után másutt hiába minden kutatás, mivel a dolog itt jelenik meg először.

A hozzáértők rengeteg ilyen új apróságot fognak találni Dézsi jegyzeteiben, de a nagyobb és fontosabb kérdések között is van több, amelyben a kötet jelentékeny haladásról tanuskodik.

Így mindjárt fölötte érdekes az első jegyzet Huszár Gál énekeskönyvszerkesztő működéséről. Huszár ebbeli munkásságáról már eddig is elégszer volt szó az irodalomban, de *Isteni dícséretek és psalmusok* c. 1560-ban megjelent munkája elkallódott, 1574-ben Komjátiban kinyomtatott gyüjteményének, *A keresztyéni gyülekezetekben való isteni dícséretek és imádságok* c. munkának pedig csupán első fele, a graduális rész volt ismeretes. Nemrég végre előkerült a második fele is, amely a prédikáció után való dícséreteket, a psalmusokból való dícséreteket és a temetési énekeket tartalmazza, tehát valóságos népi énekeskönyv és alapjában az első ismert magyar cantionale, amelyet a szerkesztő utólag csatolt graduáljához. (440. l.)

Dézsi összetette a gyüjteményt Bornemisza nagy énekeskönyvével és kisült, hogy anyagát Bornemisza Péter teljes egészében bevette a maga gyüjteményébe (438. l.), még csak az énekek hibás sorrendjén sem változtatott; mindössze megtoldotta két darabbal: Valkai Kelemen *Csak tereád Úr Isten* kezdetü és a maga «gyermecskék rengetésére» szerzett versével.

Az egyes lírai darabokhoz fűződő jegyzetek kevés új eredményt tartalmaznak. A Hartyáni-féle zsoltár-parafrázisról el van mondva, hogy Szilády a Balassa Bálint íródeákjáénak és Balassa-utánzatnak tartotta; de a két Hartyáni azonossága semmivel sem bizonyítható, viszont az éneket koránál fogva nem lehet Balassa-utánzatnak tekinteni. (441. l.) Még vékonyabbak és csupa negatívumot tartalmaznak a következők. Az 57. «psalmus» szerzőjének, István deáknak Temesváry István deákkal való azonosítása nem egyéb puszta feltevésnél. Valaminthogy azt sem lehet biztosan állítani, hogy az 51. psalmus parafrázisának írójában ama Ludovicus Szegedinust kell tisztelnünk, akinek zsoltárfordításáról Sylvester János 1547-ben Nádasdyhoz írt levelében épen nem a leghízelgőbben nyilatkozott. (442—443. l.) A 30. psalmus Tesini-jében Kálmán Farkas Tessényi Imre cenki pap nevét gyanította — de itt sem lehet tovább menni a puszta gyanításnál; hasonlóképen a *Tudjuk Uram Isten* Tseh jéről sem lehet tudni semmit. (443. l.) A *Dícsérlek tégedet* kezdetü éneket valószínüleg Dóczi Ilona rendelte versekbe, azonban, hogy ki volt az illető, teljességgel ismeretlen. (449. l.) Ugyanígy vagyunk Ujlaki

Péterrel (460. l.), Zeleméri Lászlóval (473. l.); Palatics György legalább annyit feljegyzett magáról, hogy a budai Csonkatoronyban raboskodott. Némelyek szerint ő készítette azt az arab betükkel írt kódexet is, amely a Divinyi Mehmed *Madzsar türki*jét fenntartotta. (463—464. l.)

Nem a kiadó tudásán vagy gondosságán, hanem a feljegyzések hiányán mult, hogy az olvasónak meg kell elégednie efféle fogyatékos dolgokkal.

Az új kötet jegyzeteinek fő-fő ereje a pontos, mindenre kiterjedő bibliografiában, az ediciók, kéziratok lelkiismeretes felsorolásában és ismertetésében nyilatkozik. Ebben a részben valóban kifogástalan. De adatokat a semmiből nem lehet kicsiholni; ebben a tekintetben akárhányszor kénytelen a már Toldytól elért eredményekkel és a vers-szerzők elejtett nyilatkozataival beérni.

Íme a közölt epikai adalékok rövid szemléje. A zsidó népszámlálásról írt ének forrását nagyjában («Ex II. Sam. 24.») már az 1592-iki és későbbi kiadások megjelölik. (Pontosabban: II. Sam. 2—4., 10—17.) Eleázár és a két Makkabeus-testvér mártíromságát idegen szerzők egész sora, nálunk már Sztárai Mihály feldolgozta. Bornemisza Miklós — a nevén kívül semmit se tudunk róla — a Makkabeusok II. könyvének 6—7. fejezetét vallja forrásának, de nagyon szabadon bánik vele, el-eltér a folyásától, megtüzdeli kínzásokkal és beszédekkel s végre neveket szúr belé a Makkab. IV. könyvéből. Sztárai Miklós Balázsfalván, a «Küküllő mentében» verselte meg a vízözönt. Utolsó sora: «Kiből dícsértessék az egy Isten»; ebből, valamint abból, hogy az unitárius Bogáti Fazekas Miklós a Dávid Ferenc fiával és Kornis Mihályéval együtt jegyezte fel halála évét, következtetni lehet, hogy unitárius volt. Forrását szintén maga jelöli meg: a Genesis VI—IX. részében. (Pontosabban: VI, 5—IX, 15.)

A kenyérmezei csata megéneklőiről már Toldyból tudva van, hogy Bonfini volt a forrásuk. Ugyancsak már Toldy szerint Bonfini után írta meg a tatárjárást Temesvári János deák, akiről kiderül, hogy 1575-től 1584-ig Belső-Szolnokmegye főjegyzője, 1584-től Dézs városának jegyzője, aztán városi esküdt, majd főbíró volt és végül valószínüleg prókátorkodott. (469. l.) Nincs új adat a Túri György halálának megírójáról; Csanádi Demeterről sem hallunk többet, mint amennyit annak idején már Toldy Ferenc kiolvasott munkájából.

Ellenben tartalmas új cikk az a jegyzet, amely a 455—459. lapokon Hunyadi Ferencről és ennek Trója veszedelméről szóló munkájáról olvasható. A hosszú históriát Toldy még Dálnoki Jánosnak tulajdonította. Hunyadit mint költőt Szabó Károly fedezte föl: ő jött rá, hogy neve a história VI. részének versfőibe be van foglalva: *S.* (Scripsit) *Franciscus Hunyadinus*. Egyébiránt Hunyadi addig is ismert nevü író s Báthori Istvánnak, később Báthory Zsigmondnak orvosa volt. Forrását maga megmondja: «Sok Cronikákból írák ezt versekbe». Egyes helyei meglepő egyezéseket mutatnak a Trója-mondák egyes középkori feldolgozásaival; «ennek magyarázatát», Dézsi szerint, «a mindenik által használt, ma már talán ismeretlen latin forrásban találhatjuk meg».

A Lévai névtelenről közölt jegyzetben új a Király György dolgozatának említése és az a következtetés, hogy a névtelen és Huszti Péter egyazon

forrást használtak. (462. l.) A *Bankó leánya* fordítója és forrása továbbra is homályban marad; mindössze a mondának egyes változataira és alkotórészeire sikerült rámutatni. Ezekkel részben még Szilády Áron, részben Pável Ágoston és Szegedi Rezső kutatásai ismertették meg az irodalmat (465–468. l.)

Értékes és hosszabb fejtegetés járul Enyedi György *Gisquardusról és Gismundáról* szóló széphistóriájához. A cikk két részből áll: az első Enyedi életét és működését tárgyalja, jórészt a Jakab Elek által készített életrajz alapján; a második a Gisquardus-históriáról szól. Az elbeszélés, mint már Toldy megállapította, Boccacciónak Beroaldus-féle verses feldolgozásán alapszik, de, mint Dézsi tüzetes összevetéséből látható, sok tárgyi eltéréssel és rengeteg moralizálással. Aztán az is kiderül, hogy a tárgyi eltérések «nagyobb része lélektanilag megokolt, az előadás élénkítésére szolgál s így költőiségét emeli»; továbbá, hogy «Enyedi az érzelmek festését is megkísérti». (477. l.) Ezenkívül a cikket bőséges adatok egészítik ki a Gismunda-történetnek külföldi feldolgozásairól és irodalmi hatásáról. (475—477. l.)

De, hiába, «non, si bene nunc, et olim sic erit». Szegedi Veres Gáspár életéből megint nem tudunk többet, mint tudtunk Toldy korában. Ugyancsak Toldy említette már, hogy versezete «a *Decameron* egyik legszebb darabja után készült»; a VIII. kötet csupán annyit adhat hozzá, hogy Veres Gáspár valószínűleg a Beroaldus-féle prózai fordítást használta forrásul és Boccaccio a mesét Petrus Alphonsusból merítette. Egyebekben viszont kárpótolja az olvasót a történet külföldi feldolgozásainak felsorolásával és a magyar s deák szöveg tüzetes összevetésével. (488—489. l.)

A Szakmári Fabricius életéről újból nem merül fel ismeretlen adat; a róla szóló cikkben a novum mindössze Partheniosnak és munkájának rövid ismertetése és annak a megemlítése, hogy Fabricius a Περὶ ἐρωτικῶν παθημάτων-ból az 1—10., 13—17. és 31. történetet ültette át «erkölcsjavító» munkájában. De a sikamlós, gyatrán és értelmetlenül fordított históriák nem is érdemelnek bővebb fejtegetést. Ellenben ismét igen szép és értékes az a két szakasz, amely a verses Fortunátus-históriát, továbbá a Salamon és Markalf dialogusait tárgyalja. A kötet tüzetesen ismerteti a *Fortunátus* tartalmát, hogy annak az ismert Fortunátus-népkönyvtől való eltéréseit feltüntesse. Rámutat, hogy a verses mű nem lehet későbbi eredetű a XVI. század második felénél, mivel szerzője ismeri a Telamon királyfi históriáját (megj. 1578.) és már említve van Gallen János 1583-iki leltárában. Toldy Heltainak tulajdonította, de tévesen, mivel Heltai gyengébb verselő a história írójánál. A mű kétségtelenül német írott szövegből van fordítva, mivel erre világos utalások vannak benne. «Forrása valamely német népkönyv volt, melyet (a magyar fordító) versbe szedett, de önállóságát kelleténél jobban megtartva» és tudományát fitogtatva. Az eredeti szöveggel való összehasonlításához azonban csakis úgy lehetne biztos alapra szert tenni, ha az összes német szerkezetek megvizsgálásával meg lehetne állapítani, hogy melyiknez áll legközelebb. (469. l.)

A Markalf-jegyzet először a história keletkezéséről szóló nézeteket s a monda idegen feldolgozásait ismerteti és a kérdésről szóló főbb külföldi munkák felsorolásával zárul. Közbül össze van állítva a magyar *Markalf*

bibliografiája. A munka költének ideje továbbra is homályban marad és a fordító személyét sem sikerül meghatározni; de legalább a forrására rá lehet mutatni abban a *Dialogus Salomonis et Marcalphi* vagy *Collationes* c. deák szövegben, amely 1473-ban jelent meg először nyomtatásban, s egyes részletekben a magyar fordítás és az eredeti viszonyára is. Aztán csak helyeselni lehet, hogy a cikk nem feledkezik meg a magyar Markalf-hagyományról és a «rövid könyv» nyelvi és irodalmi hatásairól.

Ismétlem, a kötetben minden együtt van, aminek mai tudásunk szerint együtt kell lennie. A R. M. K. T. VIII. kötete ritka lelkiismeretesség és pontosság, a legapróbb adatokra is kiterjedő nagy tudás és minden légvártól szigorúan óvakodó gondolkodás tiszteletre méltó terméke. A nagyközönség bajosan fog érte lelkesedni, de akik a XVI. század irodalmi próbálkozásaival komolyan foglalkoznak, mint értékes segédeszközt meg fogják becsülni.

HORVÁTH CYRILL.

Esterházy Miklós nádor iratai. — I. Kormányzattörténeti iratok. — Az 1642. évi meghiúsult országgyülés időszaka. — Szerk.: Hajnal István. — Esterházy Pál herceg kiadása. Bpest, 1930. XCVIII + 453. l.

E kötet voltaképen nem tartozik az irodalomtörténet tárgyköréhez, de megindulása egy monumentális tervü sorozatnak, amelyről tudomást kell nekünk is vennünk. Esterházy Pál herceg családja megalapítójának, Esterházy Miklósnak, a XVII. század nagyemlékü nádorának országos jelentőségü iratait bocsájtja e kiadványban a nyilvánosság elé. A budapesti és bécsi levéltárak anyaga a hercegi levéltárban őrzött nádori iratokkal együttesen először ad összefüggő képet a Habsburg-uralom, a török, az erdélyi kérdés, a vallásviszályok változatainak kormányzati ügymenetéről, belső hátteréről. A nemzeti, a vallásos érzés, az élet-halál harc a pogánnyal szemben — irodalmunk, költészetünk alapmotivumai akkoriban — a politika hangján szólalnak meg itten; de épen az iratváltások, az akciók összefüggő bemutatása azt az e korra nézve aránylag ritka alkalmat hozza meg nekünk, hogy a számítóan irányított események mögött a szereplőknek, vezetőknek és vezetetteknek, érzelmi világáig, túlfütött indulatáig érhetünk el. A korabeli irodalom lelki motivumai — a tettek mértékével kifejezve és értékelve.

A kötetet bevezető összefoglalás — Hajnal István kitünő történeti tanulmánya a nádor személyének éles beállításával — az események kapcsolatainak helyreállításával végeredményben e lelki indítóokok megismerésére törekszik; a sorozat folytatólagos kötetei bizonyára nagyszerü arányokban s változatokban mutatják majd be előttünk a kor emberének belső életét. Ezért méltó az irodalomtörténet figyelmére is e kiadvány, nem is számítva azt, hogy a közölt iratoktól érdekes adatokat is remélhet céljaira, különösen Pázmány Pétert, a nádor politikai ellenfelét illetőleg; a magyar nyelvü levelezések közlése pedig, a nyelvtörténet szempontjai mellett, a magyar stilusfejlődés vizsgálatára ad új összehasonlító anyagot.

Esterházy Pál herceg kezdeményezését, nemes koncepcióját, áldozatkészségét, a többi tudományággal együttesen, mi is örömmel és hálával üdvözöljük.

KEREKES EMIL.

Katona emlékkönyv. A költő halálának százados fordulóján kiadja a kecskeméti Katona József Kör. Szerkesztette *Hajnóczy Iván dr.* Kecskemét, 1930. 8-r. 131 l. 1 mümelléklet.

A legnagyobb magyar tragédiaköltő emléke még most, halálának századik évfordulóján sem lobogott fel igazán. Mintha a közöny, a meg nem értés fátuma még most is fölötte lebegne, és nem volna ebben a nemzetben életerő, hogy országos lelkesedéssel üzze el azt. Ma sem ismerjük eléggé Katonát. Ezen a hiányon akar segíteni a kecskeméti Katona József Kör, a Katonára vonatkozó, «nem eléggé ismert» irodalmi anyag «föltárásával». Az emlékkönyv tehát három új cikken kívül részben még meg nem jelent Katona-kéziratokat közöl, részben már régebben megjelent, nehezen hozzáférhető, s valóban «alapvető» dolgozatokat.

Csányi János munkája (Társalkodó, 1840) ad először jellemzést Katonáról irodalmunkban. Csányi «hivatalbeli társa» és barátja volt a költőnek, jól ismerhette. A kis életrajzi vázlat, jellemrajz és Katona munkásságának egészen rövid ismertetése tévedései ellenére is hasznos olvasmány azoknak, akik a költő lelkéhez közelebb akarnak férkőzni. A második ilyen régibb dolgozat Sebeshelyi Gábor (Gyurmán Adolf) bírálata (Életképek, 1845). Egész kis értekezéssé tágul ez az alapos kritika. Az általános tájékoztatás után sorba veszi a tragédia főbb szereplőit, mesteri módon jellemzi valamennyit; mindenütt feltünik Gyurmánnak egy-egy érdekes, sőt mélyreható megjegyzése — ma is örömmel olvashatja minden szakember e 85 éves munkát.

Az új cikkek közül Hajnóczy Iván dr. kis ismertetése *Katona-emlékek Kecskeméten* beszámol a többé-kevésbbé hiteles «tárgyi» emlékekről. A «kéziratos» emlékeket négy csoportban sorolja fel (I. A Miletz-féle gyüjtemény, II. A Hornyik-féle gyüjtemény, III. A Geday-féle iratok, IV. A városi levéltár saját anyaga.). A negyedik csoport kéziratos emlékből kapunk itt most nyomtatásban kettőt. Az egyik *Katona József vadásznaplója* — vagy amint ő maga mondja: *A' | Vacsi Vadászi Társaság' | csötörtökölhetetlen | Protocolluma..... Hihetetlen Forrásokból | öszve szedte a Társaság Notáriussa. | 1824-ben.....* A napló 1829. évvel zárul, hozzácsatlakozik azonban mintegy függelékül *A Vadászi Esküvés Formája* (meszlős Poharat vévén). Különös humorral jellemzi itt Katona a társaság tagjait; köztük saját magát is. A tréfás, kedélyes hangú napló a költő kecskeméti hivatalnokéletéhez ad érdekes adalékot. A másik *Katona 1822. évi felirat-tervezete* Koháry Ferenc herceghez, Kecskemét földesurához. A szegénysorsú, a városi magistratustól szenvedő jobbágynép bajaira kér orvoslást a hercegtől, annak *hív jobbágyi* nevében. Szép bizonysága Katona emberszerető, nemes lelkének

Katona József költői öntudatossága c. új dolgozat szerzője, Marton Sándor, azzal kezdi, hogy nem szakértőknek ír — pedig munkája a tudománynak is tesz szolgálatot azzal, hogy rámutat, bár jórészt csak feltevés alakjában, Katona egy-két mintájára, mestereire, s tanulmányainak eredeti, egyéni felfogásával való harmonikus összeforrasztására. Érdekesen fejtegeti vagy legalább is nyitja meg újra Bánk tragikumának problémáját, új megvilágításra adva alkalmat. (Elfogadja Gyulainak «legjobban alátámasztott» elméletét, de a saját módosításával.) Ez a kérdés szinte szétfeszíti

dolgozatát; egyébként is annyi problémát tömött bele, hogy megoldásuk egy íven, már a hely szűke miatt is: szinte lehetetlen. Az értekezés azonban így is az emlékkönyv legszebb része.

Dr. Bartucz Lajos *Katona József földi maradványainak exhumálásáról* ír, de semmi újat nem állapít meg számunkra; amit mond, az az irodalomtörténet eddigi adatait nem módosítja.

Már az előszó jelzi, hogy teljességre törekvő Katona-bibliografiát is kapunk. Hajnóczy Iván dr. *Katona életének és műveinek bibliografiája* címmel közli az összeállítást. De már gondolkodóba ejt a cím alatt levő megjegyzés: «A városi könyvtár jegyzéke alapján», hármas csoportosítása pedig (I. *Bánk bán végleges szövegének kiadásai.* II. *Bánk bán fordításai* III. *Egyéb.)* arra a megállapításra is feljogosít, hogy ez az összeállítás rendszertelen, vagy ami azzal adaequat: nem tudományos. A kitűzött célját, a teljességet is csak megközelítette az összeállító, mert hiányzik néhány adat. Egyet-kettőt meg is említhetünk: Heinrich Gusztáv dr.: *Grillparzer Bánk-bán tragoediája.* Figy. (III.) 1877: 379. l.; — U. az: *Bánk bán a német költészetben.* 1879 — Ism. Dukay Vilmos Havi Szle., 1879: 344—348. l. — Figy. (V.) 1879 398. l.; — Gombocz Zoltán: *Bánk bán egy ismeretlen francia földolgozása.* Bp. Szle., (XCIX.) 1899: 460—466. l.; — Heinrich Gusztáv: *A Bánk bán regény.* Bp. Szle., (CVI.) 1901: 283—287. l.; — Kropf Lajos: *Bánk bán az angol irodalomban.* Bp. Szle., (CXVIII.) 1904: 70—81. l. — stb. Ez a hiány nem jelentős baj, rendszertelensége azonban már hiba. Rendszertelensége abban van, hogy nem választja külön — pedig ezt már Szinnyei is meg tette — a költő műveinek szorosabb értelemben vett bibliografiáját, a róla, életéről és műveiről szóló munkáktól, dolgozatoktól, adatoktól (repertorium). Ezt a két csoportot azután többszörösen alcsoportokra kellett volna osztania. Az elrendezésnek ez a gondolata nem új, Császár Elemér már 1911-ben[1] ajánlotta, Gulyás Pál pedig 1917-ben[2] jórészt meg is valósította, sőt a *Magyar életrajzi lexikon*át is ilyen módon készíti. Hajnóczy Katona-irodalma így is nagy érték, de nehezen kezelhető: ez a hibája.

A tartalmas emlékkönyv utolsó cikke a már elhunyt Liszka Bélának Hajnóczytól kiegészített dolgozata: *A kecskeméti színház és színészet multja.* Egyes részletek már jelentek meg belőle régebben, itt a kezdettől egészen napjainkig kapjuk Kecskemét színi ügyeinek történetét. Majdnem krónikaszerű előadásban nagy tömeg adathoz jutnak ebből a terjedelmes dolgozatból a színház- és színészettörténet iránt érdeklődők.

Íme egész sor értékes munka került elénk ebben az emlékkönyvben, dícséretére válik ez elsősorban a szerkesztőnek, de a kecskeméti Katona József Kört is elismerés illeti azért, hogy a mai nehéz anyagi viszonyok közepett jóformán egyedül hozott áldozatot az országban nagy költő emlékének.

HEGEDÜS ZOLTÁN.

---

[1] Akad. Ért. 1911: 282—283. l. jegyzet.
[2] *Egy negyedszázad Arany János-irodalma.* Irodt. 1917: 134—157. l.

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM

1929. második fele.

(Első közlemény.)

A jelen repertoriumban feldolgozott hírlapok és folyóiratok teljes jegyzékét és a használt rövidítések jelzését l. folyóiratunk 113. lapján. Az ott felsoroltakon kívül:

AT. = A Tenger.
DE. = Dunántúli Estilap.
DUH. = Deutsch-Ungarische Heimatsblätter
EISz. = Erdélyi Irodalmi Szemle.
ETF. = Erdélyi Tudományos Füzetek.
FN. = Földünk és Népünk.
IR. = Irodalmi Revü.
K—a Sz. = Kálvinista Szemle.
K—i Sz. = Közgazdasági Szemle.
MN. = A mai nap.
MPSz. = Magyar Psychológiai Szemle.
NL. = Néptanítók Lapja.
NUH. = Nők Ujságja, a Háztartás.
R. = A Reggel.
RH. = Reggeli Hirlap.
SzN. = Szegedi Napló.
TK. = Természettudományi Közlöny.
T—ny. = Társadalomtudomány.
V—s. = Vetés.

I. Általános rész.

Áldorfai Benedek. A művészet irodalmisága. Vp. 388—390. l.

Alszeghy Zsolt. Katolikus irodalom. NU. 256. sz.

Ambrus Zoltán. Háborús irodalom. PN. 250. sz.

(A. S.) Aurora-Kör. MV. 17. sz.

(B.) A magyar könyv válsága. III. Sz—k. 390—400. l.

Babits Mihály. Élet és irodalom. (Tanulmányok.) — Ism. B. Gy.: AE. 287. sz. — Ignotus Pál. EK. 294. sz. — (H. L.): PH. 282. sz. — Kárpáti Aurél. PN. 293. sz. — (dkl.): M—g. 288. sz. — NU. 286. sz.

Balogh Jenő. Adatok az Akadémia történetéhez és jövő munkaterveink. AÉ. 223—235. l.

Balogh József. Az őrlő dal a «Moretum» ban. MNy. 291—292. l.

Bánhegyi Jób. A magyar irodalom története. II. rész: Kisfaludy Károlytól napjainkig. (Szent István könyvek.) 311 l. — Ism. L. 463. l. — Bittenbinder Miklós. EPhK. 250—251. l. — A. Zs.: É. 491—492. l. — Szunyogh X. Ferenc. O. S. B.: MK. 539—540. l. — (—ő.): UN. 245. sz. — —tt.: PL. 261. esti sz.

Bányai László. B. Néhány szó a történelmi regényről. P. 525. l.

Bárány Ferenc. Az igazságos kritika. MCs. 88. l.

Bárdos Artur. A beszélő film és a színház. Ny. II. 244—250. l.

Bárdos Artur. A robogó kritikus. T. 29. sz.

Bárdos Artur. Irodalmi Színház. T. 21. sz.

Bárdos Artur. Kritika a közönségről. MH. 256. sz.

Bárdos Artur. Színházi válság. MH. 233. sz.

Benyovszky Károly. A pozsonyi magyar színészet története 1867-ig. Pozsony. (1928.) 287 l. — Ism. Gálos Rezső. IK. 484—487. l.

Berzeviczy Albert. Egységes magyar irodalom. BSz. 213. k. 466—469. l. — Ism. I—t. 207. l.

Berzeviczy Albert. Shakespeare-fordításainkról. BSz. 214. k. 296—298. l. — Ism. I—t. 208. l.

Bittenbinder Miklós. A világháborús élmény és irodalom. DSz. 447—457. l.

Blédy Géza. A magyar nyelv és irodalom a kolozsvári egyetemen EISz. 338—343. l.

Borbély Andor. Magyar irodalom. U. 179. sz.

Brachfeld Olivér. Magyar irodalomtörtenet — kínai nyelven. L. 346—347., 388. l.

Császár Elemér. Magyar tudományos hét Boroszlóban. UN. 155. sz.

Császár Elemér. A boroszlói magyar tudományos hét. BSz. 245. k. 125—148. l.

Császár Elemér. A középkori magyar vers ritmusa. IK. 271—300. l. Önállóan is: IF. 35. sz. 76 l. — Ism. (—ö.): UN. 286. sz. — NU. 280. sz.

Császár Elemér. Irodalmunk nemzeti jelleme. BSz. 617. sz. 25—40. l. Önállóan is: IF. 33. sz. 20 l. — Ism. Kárpáti Győző. KSz. 746—747. l. — —i.: PL. 226. esti sz.

Csathó Kálmán. Színpad és irodalom. UI. 76—80. l.

Csengery János. Az új Ilias. Sz—m. 322—326. l.

Csüry Bálint. A Székely Nemzeti Múzeum régi kéziratairól. Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50. éves jubileumára. 95—101. l.

Dézsi Lajos. Magyar irodalmi hatás Shakespeare költészetében. I—t. 235—242. l.

Dóczy Jenő. Lehet-e egy művész jó kritikus? M. 197. sz.

Domokos Pál Péter. A csiki énekeskönyvek. Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. 102—112. l.

Dömötör Sándor. Cigányadomáink. E. 82—106. l.

Drescher, Paul. Die Ungarische Übersetzungsliteratur. 1920—1928. UJ. 436—449. l.

Eckhardt Sándor. Középkori természetszemlélet a magyar költészetben. EPhK. 81—99. l.

Ego. Könyvek útja Pesten és vidéken. L. 377—379. l.

Elek Oszkár. Bethlen Gábor és egy francia költő I—t. 245—246. l.

Elek Oszkár. Napoleon a magyar irodalomban. L. 264—267. l.

Erdélyi Lajos. A régi magyar irodalom történetéhez a nyelvjárások alapján. I. (Klny.) — Ism. Ns.: I—t. 264—264. l. — Ez kaosz!

Fábián István. A kritika válsága. N. II. 601—608. l.

Farkas Gyula. A reformáció korának irodalma. DSz. 458—468. l.

Farkas Gyula. Irodalmunk kétféle nemzeti érzése. MSz. VII. 33—40. l. — Ism. K. B. O.: N. II. 719. l.

Farkas Gyula. Románosromántos-romantikus. M—a. 172—199. l. És önállóan is: Minerva-könyvtár. XXII. 30. l. — Ism. Sz.: EISz. 359. l.

Ferenczi Miklós. Az erdélyi magyar irodalom bibliografiája 1928. év, pótlásokkal az 1919—1928. évekről. EISz. 400—432. l.

(Figyelő.) Az irodalom és a művészet élete a régi Pesten. AE. 186. sz.

Fischer Vilmos. A Kisfaludy-Társaság története a szabadságharcig. (1928.) 72. l. — Ism. Kerekes Emil. IK. 482. l. — Eckhardt Sándor. N II. 390. l.

Fóti, I. Ludwig. Maitres conteurs hongrois. — Ism. PL. 168. esti sz.

Földi Mihály. Magyar író napjai. Ny. II. 407—412., 444—450., 685—691. l.

Galamb Sándor. Színházi levél. N. II. 638; 795—796. l.

Gárdonyi Albert. A budai színészet kezdetei. H. 7—8. sz.

Gáspár Jenő. Színház. KK. 43., 48., 50., 51. sz.

Gedeon Jolán. Divatos pesti írók. Sz—m. 402—403. l.

Gorkij Maxim. Túlhaladott-e a szépirodalom? T. 21. sz.

Gulyás Pál. A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században. I. füzet. 2°. 120. l., 32. mell.

Gyalui Farkas. A magyar színészet székely napjai. Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára.

Gyalui Farkas. Az első erdélyi színházigazgató és színésznő. BH. vasárnapja. X. 6.: 3—4. l.

Gyalui Farkas. Laborfalvi Róza és Jászai Mari a kolozsvári színpadon. 8OU. 296. sz.

Gyomai Imre: Csász. és kir. magyar költőnők francia antológiája. K. 569—570. l.

György Lajos. A Genovéva-legenda és népkönyv története. (IF. 34. sz.) 33 l. — Ism. Rajka László. EISz. 361—362. l. —tt.: PL. 226 esti sz.

György Lajos. Anekdóták forrásai. I—t. 98—100. l. — Ism. DUH. 174. l.

György Lajos. A weinsbergi asszonyok mondájának régi magyar változatai. EISz. 347—348. l.

György Lajos. Egy régi híres könyvreklám. EISz. 1—2. sz. — ism. I—t. 209. l.

György Lajos. La vie intellectuelle des Hongrois de Transylvanie. (1919—1925.) Paris. (1928.) 25 l. — Ism. O. L.: EPhK. 244—245. l.

György Lajos. Petrarca két anekdótája irodalmunkban. EISz. 448—349. l.

György Lajos. Poggio- és Arlotto-elemek a magyar anekdóta-irodalomban. BSz. 56—90. l. — Ism. Kárpáti Győző. KSz. 944. l. — I—t. 208. l.

Halász Gábor. Az újabb regényről. N. II. 244—254. l.

Hankiss János. A fordítás nyomorúsága. DSz. 333—336. l.

Haraszti Zoltán. Shakespeare in Hungary, Boston.

Házi Jenő, vitéz. A soproni virágének. MNy. 88—91. l. (Facsimile.)

Hegedüs Loránt. A rím természetrajza. PH. 169. sz.

Hegedüs Loránt. Az elsodort irodalom. PH. 175., 181. sz.

Hevesi Sándor. A magyar irodalom nagy alakjai. PH. 234. sz.

Hevesi Sándor. Az angol Nemzeti Színház és A magyar Shakespeare. PN. 240. sz.

Hevesi Sándor. Bánk bántól a Hídig. BH. 240. sz.

Hevesi Sándor. Shakespeare Magyarország londoni nagykövete. Ny. II. 589—592. l.

Horváth János. A középkori magyar vers ritmusa. Berlin. (1928.) 159 l. — Ism. Kristóf György. EISz. 364. l.

Ignotus. Regénytárgy. Ny. II. 67—69. l.

Ignotus, Hugo. Lebensromane. PL. 262. reggeli sz.

Jakabffy Elemér. A nemzettragédiák és a dal. P. 553—555. l.

Jakubovich Emil és *Pais Dezső*. Ó-magyar olvasókönyv. (Tudományos Gyüjtemény 30.) Pécs. XLI., (3), 305., (3) l. — Ism. Eckhard Sándor. N. II., 866. l.

Jenei Ferenc. A világi irodalmi műfajok kéziratos énekeskönyveinkben. 41 l.

Jóság. Antológia. Lakatos Péter Pál, Sükösd Ferenc, Vajda János, Forgács Antal, Radnóti Glatter Miklós, Dán György, Wagner György, Kalmár Magda és Fekete Alfréd versei. 125 l. — Ism. L. 459. l. — (T. K.): N—a. 171. sz.

Juhász Andor. A világirodalom élettörténete. (1917.) 467 l. — Ism. Gál János. OKTK. 80—82. l.

Juhász Kálmán. A Gellért-legenda. EISz. 305—319. l.

Kádár Imre. A negyedik marosvécsi találkozó. EH. 557—559. l. — V. ö. *l. e.* MH. 175. sz. és P. 374—375. l.

Kádár Imre. Zsurnalizmus, provincializmus, kritikahiány. EH. 754—755. l.

Kádár Jolán, Pukánszkyné. Az Országos Széchenyi-könyvtár színészettörténeti forrásanyaga. MK—e. 28—40. l. — Ism. DUH. 175. l.

Kádár Jolán, Pukánszkyné. Die Anfänge der ungar. Schauspielkunst und das deutsche Theater in Ungarn. DUH. 113—118. l.

Kastner Jenő. Együgyű lelkek tüköre. (Egy középkori legenda életrajza.) M—a. 245—285. l.

Keleti Márton. Világnézet és irodalom. Sz—s. 390—391. l.

Kerecsényi Dezső. Az irodalomtörténet margójára. Fejedelmek órája. PSz. 619—622. l.

Kerecsényi Dezső Régi magyar nyelvtanok. PSz. 543—546. l.

Keresztúry Dezső. A nemzeti klasszicizmus essay-irodalma. (1928.) 25 l. — Ism. Kerekes Emil. IK. 484. l. — Eckhardt Sándor. N. II. 390. l.

Kéky Lajos. A magyar irodalom története. 111. l. — Ism. UJ. 459. l.

Kéve. (Vajdasági Költők Anthologiája.) Egybegyüjtötte: Csuka Zoltán. — Ism. Fejér Endre. BH. vasárnapja. IX. 15.: 21—22. l.

Király Ilona. Szent Márton magyar király legendája. A magyar bencések árpádkori francia kapcsolatai. A Berta-monda magyar vonatkozásai. 96. l. — Ism. Kerekes Emil. IK. 364—365. l. — Eckhardt Sándor. N. II. 312—313. l.

Kodolányi János. Fiatal magyar költők seregszemléje. K. 910—914. l.

Kolba Gyula. Az erdélyi magyar színészet sorsa. NU. 294. sz.

Komlós Aladár. Az igazság a népiesség körül. Ny. II. 51—55. l.

Komlós Aladár. Az új magyar lira. — Ism. (K. S.): MV. 13. sz.

Kováts József. Háború és költészet. P. 429—430. l.

Kováts József. Pécs és az irodalmi decentralizáció. P. 335—336. l.

Kozmutza Lívia. Az első magyar újságírók. Pécs. (1928.) 47. l. — Ism. Kerekes Emil. IK. 366. l.

Kozocsa Sándor. A magyar új-romantikus dráma. MV. 11—12. sz.

Kozocsa Sándor. Az irodalom élete. MV. 8. sz.

Kozocsa Sándor. Drámairásunk válsága. MV. 7. sz.

Kozocsa Sándor. Irodalomtörténeti repertorium. Az 1928-ik második fele. (Második, bef. közlemény.) IK. 371—384. l. — Az 1929. első fele. (Első közlemény.) U. o. 488—504. l.

Kozocsa Sándor. Rebellis-ének a Péró-lázadásról. IK. 470—472. l.

Közi-Horváth József. A pesti pálosok könyvtára. KSz. 600—607. l.

Kristóf György. A romániai magyar könyvtermelés 1926-ban. OV. 146. l.

Kristóf György. Az első vidéki (székely) magyar hirlap s irodalmi melléklapja. Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. 219—234. l. és Klny-ban is. — Ism. K. D.: PSz. 728. l.

Kristóf György. Az erdélyi magyar időszaki sajtó az abszolutizmus korában. ElSz. 1—2. sz. — Ism. I—t. 209. l.

Kristóf György. Zece ani de viată literară a ungurimii din Ardeal. Translilvania, Banatul, Maramureşul. 1918—1928. Bucureşti II. köt. 1153—1174. l.

Ks. Irodalmi «baloldaliság» EH. 563—564. l.

Laczkó Géza. A magyar színjátszás válsága. EH. 552—554. l.

Ligeti Ernő. A háborús irodalom mérlege. P. 621—622. l.

Lugosi Döme. A piaristák szegedi színjátékai. IK. 328—333. l.

Lukcsics Pál. Irodalomtörténeti vonatkozású levelek a XVI. századból. IK. 359—362. l.

Mayor Ervin. Rákóczi-nóta és Rákóczi-induló. BH. 294. sz.

Mihelics Vid. Társadalmunk és a katolikus irodalom. MK. 89—95. l.

Mitrovics Gyula. A magyar esztétikai irodalom története. Debrecen. (1928.) N8° 446 l. — Ism. (Kozocsa.) MV. 13. sz. — Jancsó Elemér. P. 574—575. l. — —s.: BSz. 214. köt. 157—160. l. — Juhász Andor. MPSz. 161—164. l.

Két francia antologia magyar költőkből. EH. 835—836. l.

Myn. A Nemzeti és a Kamara Színház évadja. BH. 147. sz.

Nádor Mihály. A magyar operett útja. T. 25. sz.

Nagy Ilona. Tragikumtípusok a magyar népballadában. 40 l. — Ism. Kerekes Emil. IK. 483 l.

Nagy Lajos. Magyar író 1929-ben. Sz—k. 373—384. l.

Nagy László. A költészet fejlődésének problémája. — Ism. (K.): MV. 15—16. sz.

Nánay Béla. A szlovenszkói magyar irodalom. DSz. 25—30. l. — Ism. I—t. 208 l.

Németh Antal. A színjátszás esztétikájának vázlata. — Ism. Kárpáti Győző. KSz. 748 l. — Eckhardt Sándor. N. II. 392 l. — Kürti Pál. Ny. II. 121—122. l. — P. Gy.: MH. 191. sz.

Németh László. A kritika feladatai. Ny. II. 642—647. l.

Olay Ferenc. A magyar színjátszás története az utódállamok területén. 1918—1928. BSz. 215. köt. 215—240. l.

Osváth Kálmán. Erdélyi lexikon. Nagyvárad. (1928.) 319 l. — Ism. L. 411. l. — Ignotus. Ny. II. 557—559. l. — PN. 156. sz.

(—ő.) Vidéki írók. UN. 276. sz.

Östör József. Miért nincs lírikusa a Balatonnak? BH. 295. sz.

Palóczi Edgár. Hans Sachs és a magyarok. KK. 46. sz.

Palos Bernardin. Irodalmunk ismertetése XIX. század-eleji német folyóiratokban. Pécs. 76 l.

Papp István. Az irodalmi nevelésről. OKTK. 89—96. l.

Papp János, K. Az elnyomott irodalom. MCs. 106—107. l.

Pataki József. Játékszíni állapotok. BH. 294. sz.

Pethő Sándor. Viharos emberöltő. (Hét portrait.) 242 l. — Ism. Túri Béla. KSz. 759—762. l. — k. m.: NU. 169. sz.

P. H. Gy. A holnap színháza. PN. 174. sz.

Pintér Jenő. Irodalomtudományi repertorium. I—t. 243—245. l.

Pintér Jenő. Magyar Irodalom története. Tudományos rendszerezés. I. kötet: A magyar irodalom a középkorban. (1930.) 769 l. — Ism. EPhK. 246—247. l. — Máté Károly. M—a. 313—320. l. — Perényi József. OKTK. 172—174. l.

Posonyi Erzsébet, K. A «lisztlopó» anekdota és a passió-játékok. E. 74—81. l.

Rabinovszky Márius. Tánc, színészet, színpad. Ny. II. 185—190. l.

Radnai Oszkár. A mai színház problémái. NU. 175. sz.

Rájkai Ferenc. Mi lesz a színházzal? PH. 294. sz.

Rass Károly. A világi tudomány régi kódexeinkben. Vp. 517—520. l.

Rédey Tivadar. Színházi Szemle. N. II. 231—233; 313—315; 476—479.

Relle Pál. Kritikus a túlsó oldalon. MH. 280., 286., 292., 296. sz.

Relkovič Davorka. Ismeretlen népballada 1760-ból. E. 184—186. l.

Reményi József. Magyar írók angol nyelven. EH. 542—544. l.

Réz Lola, Kosáryné. A könyvekről, újságokról és egyéb veszedelmekről. UI. 371—372. l.

Sawicki, Jakob v. Zur Textkritik und Entstehungsgeschichte der Gesetze könig Stefans des Heiligen. UJ. 395—425. l.

Schermann Egyed. Adalékok az állami könyvcenzura történetéhez Magyarországon Mária Terézia haláláig. 58 l. — Ism. —r—: P—iSz. 503. l.

Sebestyén Gyula. Miként bizonyosodott be a székely rovásírás hitelessége. Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. 244—251 l.

Segesdy László. A háborús könyvek sikere. MV. 7. sz.

Segesdy László. Tehetséges fiatalok. MV. 9. sz.

Solymossy Sándor. A székely népballadákról. Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. 660—668. l.

Solymossy Sándor. Magyar ősvallási elemek népmeséinkben. E. 133—152. l.

Somlyó Zoltán. Hogy lettem Holnapos. L. 252—256. l.

s s s. Csokonai-Könyvtár. DSz. 366. l.

Surányi Miklós. A jelen század regénye. NU. Nemzeti Szalon c. melléklete. XI. 3. 1—3. l.

Surányi Miklós. Háborús iroda'om. Vp. 439—440. l.

Surányi Miklós. Író és közönség. BSz. 213. sz. 344—347. l. — Ism. I—t. 207. l. — K. B. O. N. II. 239. l.

Surányi Miklós. Proletárirodalom? N. I. 506—512. l. — Ism. Kárpáti Győző. KSz. 753. l.

Sz. Elbeszélő kötetek. I—t. 258—259. l.

Szabó Ferenc. Regényírók és színműírók. MCs. 96. l.

Szabó József, S. Ki volt az 1566-ik évi váradi énekeskönyv emendátora? DSz. 350—351. l.

Szabó T. Attila Az Erdélyi Múzeum Egylet XVI—XIX. századi kéziratos énekeskönyvei. EISz. 281—304. l.

Szász Károly. A Nemzeti Színház művészei a mult idényben. 8ÓU. 155. sz.

Szász Károly. A Nemzeti Színház művészei a mult idényben. SOU. 156. sz.
Szász Károly. A Nemzeti Színház lefolyt idénye. SÓU. 154. sz.
Szász Károly, ifj. A magyar színikritika története 1849—1867-ig. 46. (1) l.
Székely Béla. Irodalmi tükör. (A háborús irodalom és a Zsidók.) MJ. 270—271. l.
Szelle Károly. Székely népdalok. I—II. k. Arad. — Ism. Vp. 481. l.
Szentimrei Jenő. A vetés, meg a sarló. (Csehszlovákiai fiatal magyarok.) EH. 738—740. l.
Szerb Antal. Magyar preromantika. M—a. 3—69. l. — Ism. DUH. 175—176. l.
Szerémy Zoltán. Emlékeim. — Ism. M—g. 288. sz.
Sziklay Ferenc. A kárpátalji magyar irodalom tíz éve. EH. 812—815. l.
Szilágyi, Francisko. Poemaro el Hungarlando. (Anthologia.) — Ism. Tieder Zsigmond. Sz—s. 326. l.
Szinnyei Ferenc. Novella- és regényirodalmunk az abszolutizmus korának elején. 132 l. — Ism. Zsigmond Ferenc. IK. 480—481. l. — Baros Gyula. N. II. 547—548. l. — L. 411. l. — Országh L.: EPhH. 205. l. — Sz—m. 409—410. l. — Gy.: ElSz.: 375—376. l.
Szombathely Etelka. A táblabíró alakja a magyar irodalomban. A táblabíró-világ rajzával. (1928.) 5[illegible] — Ism. Kerekes Emil. IK. 483. l. — Eckhardt Sándor. N. II. 39[illegible]
Takáts Ernő. Az [illegible]ar szentírásfordítás. NU. 215. sz.
Thienemann Tivadar. [illegible] irodalomtörténeti alapfogalmak. M—a. 284—312. l.
Timár Kálmán. Agnus Dei s a magyar néphit. E. 181—182. l.
Timár Kálmán. Egy lappangó Argenis-kézirat. I—t. 246—247. l.
Timár Kálmán. Egy mikházi ferences misztérium. I—t. 176—177. l.
Tolnai Vilmos. A nyelvújítás. A nyelvújítás elmélete és története. 240 l. — Ism. (r. r.): UN. 282. sz.
Tolnai Vilmos. Árva gerlice. EPhK. 236—240. l.
Tonelli Sándor. A háborús irodalom három fázisa. Sz—m. 326—328. l.
Trencsényi Károly. Egy régi kéziratos anthologia. IK. 352—355. l.
Trócsányi Zoltán. Falusi szépírók. MSz. VI. 3. sz. 301—304. l. — Ism. Madarassy László. E. 202—203. l. — t.: PL. 190. esti sz.
Turóczi-Trostler, Josef. Ungarn und das Nibelungenlied. PL. 220. esti sz.
Vas István. Az irodalom marxi vizsgálata. K. 581—584. l.
Várkonyi Nándor. A modern magyar irodalom. Pécs. 466 l. — Ism. (K. S.): MV. 10. sz. — Kocsis Lénárd. IK. 476—480. — Kurzweil Géza. P—iSz. 588—590. l. — Jancsó Elemér. ElSz. 376. l.
Végh József. A kolozsvári Magyar Színház új szezónja ki akarja javítani a mult hibáit. P. 478. l.
Waldapfel József. A Bor és a Víz pántolódása és rokonai. IK. 464—466. l.
Waldapfel József. Istók — Debretzenbe. E. 182—183. l.
Walter Gyula. Erdélyi irodalmi társaságaink. P. 454. l.
Wenner Sándor. A magyar színészet válsága. Szeged. — Ism. (K.): MV. 15—16. sz.
(W. gy.) Károli Gáspár irodalmi társaság. P. 479. l.
X. A Kisfaludy Társaság 1929 októberi gyülése. N. II. 633—634. l.
Zaboretzky Ervin. Egy régi levelesláda elsárgult írásai. M. 166. sz.
Zilahy Lajos. Az irodalom kulisszái mögött. BH. 239., 250. sz.
Zlinszky Aladár és *Vajthó László.* Magyar költők. I—II. k. Szemelvények hatszáz esztendő dalterméséből. XVI., 240, XVI., 288 l. — Ism. Nagy Ferenc. OKTK. 78—80. l. — Halász László. MK. 64—65. l.
Zolnai Béla. Neokonzervatívizmus, avagy mire megvénülünk. Sz—m. 274—286. l. Önállóan is: Szeged. 14 l.
Zsigmond Ferenc. Történeti tárgyú színdarabjaink a XX. században. DSz. 425—446. l.
Zsoldos Benő. Nagy magyar költők pohárköszöntői. NU. Nemzeti Szalon c. melléklete. IX. 22. 7—8. l.

A magyar színészet százötven esztendeje. MH. 256. sz.
A Nyugat alkonya és új próbálkozása. NU. 274. sz.
A régi Nemzeti Színház udvarán. BH. 294. sz.
Az angyal az irodalomban. L. 238—239. l.
Az Országos Kamaraszínház művészi mérlege. MV. 9. sz.
Irodalmi divatrevü. L. 310 l.
Irodalmi koncentráció. PN. 271. sz.
Kelet, Észak, Dél. Arcképek és vázlatok a kisebbségi magyar irodalomból. Szerk.: Szondy György. Bp. — Debrecen. (1928.) 140 l. — Ism. Nagy Sándor. I—t. 261—262. l. — Vp. 481 l. — Kuncz Aladár. EH. 740—741. l.
Magyar Színművészeti Lexikon. Szerk.: Schöpflin Aladár. I. k. (Aágh-Faust.) — Ism. [Rm.]: N—a. 278. sz.
Mit olvas a közönség? NU. 296. sz.
Új Auróra. Irodalmi almanach. Pozsony. — Ism. F. I.: N. II. 864—865. l. — PH. 290. sz. — NU. 286. — M. 292. sz.

II. Egyes írók.

Abonyi Lajos. Hány éves a Betyár kendője? PH. 209. sz.
Ádám Erzsi, Nagyráti. Szerelemvirágok. (Apró történetek.) 16 l.
Ady Endre. *Bartha József.* Ady Endre a psychiatria tükrében. C. 334—340. l.
Belényessy Miklós. Orvoslélektani elemzés három Ady költeményről. P. 28., 29., 30. sz.
Boross Mihály. Irénke. (Ady Endre egy elfelejtett verse.) EK. 294. sz.
Budai Gergely. Ady Endre esküvője. K—aSz. jubileumi száma.
d. zs. Ami még Adyból Pesten megmaradt. R. jan. 28.—Ism. I—t. 221 l.
Féja Géza. A «hanyatló» Ady. E—s. 37. sz.
Földessy Gyula. Ady-problémák. Sz—k. 433—453. l. Önállóan is: Századunk könyvtára. 7. sz. 24 l. — Ism. —tt.: PL. 208. esti sz.
Földessy Gyula. Ady, Babits, Kosztolányi. Sz—m. 341—350. l.
Kardeván Károly. Az ős kaján. N. II. 91—94. l.
Kassák Lajos. Az írástudatlanok vagy az írástudók árulása? T. 15. sz. — Ism. I—t. 204 l.
Kosztolányi verse Adyról. Sz—m. 246 l.
Kosztolányi Dezső. Az írástudatlanok árulása. (Különvélemény Ady Endréről.) T. 13. sz. — Ism. I—t. 203—206. l. — Hozzászólások: *Aczél Benő.* EK. 158. sz. — *Babits Mihály.* Ny. II. 303—304. l. és M—g. 160. sz. — *Brichta Cézár.* N—a. 175. sz. — *Csaba.* E—s. 30. sz. — *Dutka Ákos.* T. 16. sz. — *Füst Milán.* T. 18. sz. — *Hadik Mihály gróf.* R. jul. 15. és P. 358—459. l. — *(H—i.)* N—a. 177. sz. — *Ignotus.* T. 16. sz. — *Kálmán József.* OV. 162 l. — *Karinthy Frigyes.* PN. 163. sz. — *Komlós Aladár.* K. 706—711. l. — *Krúdy Gyula.* MH. 294. sz. — *Lengyel Menyhért.* PN. 162. sz. — *Márai Sándor.* T. 15. sz. — *Móricz Zsigmond.* PN. 160. sz. — *Németh Andor.* EH. 504—508. l. — *Németh László.* N. II. 388—390. l. — *Nyigri Imre.* N—a. 181. sz. — *Pásztor Árpád.* Ady Lajos az Ady-revízióról. PN. 181. sz. — *Ifj. Répás János.* NÉ. 245—246. l. — *Révész Béla* N—a. 169. sz. — *R. M.:* L. 341—344. l. — *Szász Zoltán.* T. 17. sz. — *Szélpál Árpád.* Sz—s. 281—284. l.
Lőrincz Jenő. Ady Endre. Makó. 28. l. — Ism. Sz—m. 288—289. l.
Nagy Endre. Ady pártállása. Ny. II. 593—595. l. V. ö. u. o. 735—736. l.
Nagy Endre. Én és Ady. U. 163. sz.
Nyírő Gyula. Három Ady-költemény pszichiatriai megvilágításban. MPSz. 68—82. l.—Ism. Eckhardt Sándor. N. II. 311. l.
Reinitz Béla. A percemberkék után. T. 16. sz. — Ism. I—t. 205. l.
Patai Edith. Ady Endre harca a zsidóságért. MJ.
Révész Béla. Ady-emléktábla a pesti kávéházban. AE. 160. sz.

Sarkadi Béla. Ismeretlen epizódok Ady Endre életéből. IR. 1. sz. — Ism. I—t. 210. l.

Schöpflin Aladár. Ady és a konzervatív kritika. Ny. II. 491—495. l.

Sik Sándor. Gárdonyi, Ady, Prohászka. 403 l. — Ism. Muraközy Gyula. PSz. 501—505. l.

Spectator. Ady az erdélyiek lelkében. T. 18. sz. — Ism. I—t. 206. l.

Kisfaludi Strobl Zsigmond. Ady-síremlék tervezet. P. 487. l.

Surányi Miklós. Ki kap Magyarországon szobrot? NU. 247. sz.

Trostler József. Őszlik lelkemnek barna gyásza... MNyör. 125—126. l.

Vajthó László. Én, Ady Endre. (Széphalom-könyvtár 12. sz.) Szeged. 58. l. — Ism. H. J.; PSz. 646. l. — MV. 11—12. sz. — Kálmán József. OV. 163. l. — PL. 162. esti sz.

Báró Wlassics Tibor. Üzenet Ady Endrének. MH. 269. sz.

Zsigmond Ferenc. Az Ady-kérdés története. — Ism. (—a.): MV. 15—16. sz.

Zsolt Béla előadása Adyról. T. 27. sz.

Balázs István. OV. 154. l. — *Féja Géza.* R. jan. 28. sz. — E—s. 27. sz. és 31. sz. — A család pöre Ady Endre művei körül. U. 166. sz.

A leszavazott Ady. U. 265. sz.

Almási János. *G. P.* Almási János. I - t. 228. l.

Amade László. *Kozocsa Sándor.* Amade László ismeretlen levelei. IK. 467—469. l.

Andai Ernő, Innocent Ernő és **Buday Dénes.** Erdélyi diákok. Dalosjáték 3 felvonásban. Bemutatta a Budai Színkör 1929. aug. 31-én. — Ism. (K. S.): MV. 11—12. sz.

Andrád Sámuel. *György Lajos.* Andrád Sámuel elmés és mulatságos anekdotái. Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. 165—201. l. és önállóan 40 l. — Ism. PL. 261. esti sz. — — GR—: IK. 487. l.

Áprily Lajos. Idahegyi pásztorok. (Dráma egy felvonásban.) Kolozsvár. — Ism. Kováts József. P. 453—454. l. — Reményik Sándor. EH. 641 643. l.

R. Berde Mária. Áprily elmegy. P. 338. l.

Gaál Gábor. Megint a líra katasztrófája. K. 598—600. l.

Kuncz Aladár. Erdély az én hazám. Csendes beszélgetés Áprily Lajossal EH. 487. — Áprily Lajos kézírása. P. 339. l.

Arany János. *Boda István.* Arany János «különös természete» és az Arany-balladák megrendült lelkű hősei. EPhK. 13—25; 100—109. l.

Csefkó Gyula. Kötic. MNy. 292—293. l.

Dóczy Jenő. Arany János. (Életképek.) 276. l. — Ism. Schöpflin Aladár. Ny. II. 739—741. l. — r. r.: UN. 289. sz. — (H. L.): PH. 291. sz. — (p. gy.): MH. 296. sz. — M. 274. sz.

Dóczy Jenő. Arany János Debrecenben. M. 227. sz.

Finály Gábor. Arany János hexameteres műfordítása a Buda Halálában. I—t. 178. l.

Hevesi Sándor. «A magyar nyelv legnagyobb mestere Arany János». NU. 237. sz.

Hevesi Sándor. Arany, Petőfi, Ady. PH. 237. sz.

(H. L.) Egészen közel Arany Jánoshoz... L. 452—453. l.

Trencsényi Károly. Misztikus elemek Arany János költészetében. BSz. 161—180. l. — Ism. Kárpáti Győző. KSz. 944—945. l. I—t. 208. l.

Voinovich Géza. Arany János életrajza. I. 1817—1849. 253. l. — Ism. Szönyi Sándor. PSz. 564—565. l. — Galamb Sándor. N. II. 379—380. l. — Kovách György. E. 351. l. — Baross László. T. 24. sz. — Schöpflin Aladár. Ny. II. 737—739. l. — Mariay Ödön. BH. 168. sz. — MH. 175. sz.

Voinovich Géza felolvasása a M. Tud. Akadémiában a Daliás Időkről. — Ism. Eckhard Sándor. N. II. 866—867. l.

Arányi Mária. T. Aki nem tud bánni a férfiakkal. (Regény.) — Ism. (K—r.): MV. 13. sz.

Aszlányi Károly. Pénz a láthatáron. (Regény.) — Ism. Németh Andor. T. 29. sz. — (N. E.): U. 250. sz. — D. J.: M. 239. sz.

Új magyar regényíró. L. 239. l. — P. R.: L. 387—388. l.

Asztalos Sándor. Nincs kegyelem. (Regény.) Temesvár. — Ism. (Ggy.): N—a. 209. sz.

Atlasz Márton. Halálhajó. (Regény.) — Ism. PH. 279. sz.

Auer István. Gólyafészek. (Versek.) — Ism. NU. 296. sz.

Babits Mihály. 1. Versek. (1902—1927.) 414 l. — Ism. Fehér Gábor. PSz. 508—510. l. — 2. Az istenek halnak, az ember él. (Versek.) — Ism. B. Gy.: AE. 287. sz. — (dkl.): M—g. 288. sz.

Berzeviczy Albert a Babits-jelölésről. BH. 297. sz.

Németh László. Babits Mihály tanulmányai. Ny. II. 692—700. l.

Sz. Goethe és Babits. UN. 268. sz.

Zsolt Béla. Csendes válasz Babits Mihálynak. T. 21. sz.

Kézai Simon. T. 24. sz. — *Németh Andor.* T. 23. sz. — *Turóczi-Trostler, József.* PL. 279. esti sz.

Baja Mihály. Óh, szép ifjúságom! — (Versek.) — Ism. (B. L.): NU. 296. sz.

Bajor Gizi. Bajor Giziről. MSzd. 317—318. sz.

Balassa Bálint. *Csüry Bálint.* Őszi harmat. MNy. 293. l.

Waldapfel József. Basiliscus és salamandra Balassi korának latin költőinél. EPhK. 241—243. l.

Balassa Bálint. KK. 33. sz.

Balassa Emil és **Mihály István.** Te nem ismered Verát! Vígjáték 3 felvonásban (5 képben.) Bemutatta a Fővárosi Művész Színház 1929 december 21-én.

Ballagi Mór. Ballagiádák. L. 309—310. l.

Balogh István. 1. Egy agg magyar színész életéből. Sajtó alá rendelte és kiadta Barna János. Makó. (1927.) 415 l. — Ism. gr.: Sz. 294—295. l. — 2. — naplója. Sajtó alá rendelte és kiadta Barna János. Makó. (1928.) 58 l. — Ism. gr.: Sz. 294—295. l.

Bán Ferenc. Elsülyedt világ (Versek.) — Ism. PL. 185. esti sz. — U. 221. sz.

Bánóczy József. *Kohlbach, Berthold.* Josef Bánóczis deutsche Lyrik. PL. 249. esti sz.

Bányai Elemér. *Papp Viktor.* Zuboly (Bányai Elemér.) BH. 282. sz.

Barabás Gyula. Álmodók-lázadók. (Regény.) — Ism. Gergely Győző. Sz—s. 391—392. l. — Révész Béla. N—a. 274. sz. — Várkonyi Titusz. MH. 296. sz.

Barna Annie. Vissza Istenhez. (Versek.) — Ism. Fábry Zoltán. K. 840—841. l.

Bárótzi Sándor. *György Lajos.* Báróczi Sándor «Amália» című regényének forrása. EISz. 1—2. sz. — Ism. I—t. 209. sz.

Bartha István. Holtak ha néznek... (Versek.) Marosvásárhely. — Ism. Gaál Gábor. K. 291—293. l.

Barthos Andor. A törtető. (Regény.) I—III. k. — Ism. MV. 10. sz.

Baumgarten Ferenc. —*y*—*ó.* Egy síremlék leleplezéséhez. I—t. 276—278. l.

Bellamy Sándor. A kajüt. Dráma 3 felvonásban. Bemutatta az Új Színház 1929 szeptember 17-én. — Ism. Nagy Lajos. T. 23. sz. — Balázs István. OV. 187. l. — Gáspár Jenő. MK. 294—295. l. — U. M.: EK. 206. sz.

Benedek Elek. Önmagáról. OV. 165—166. l.

Benedek Elek. *Alszeghy Zsolt.* I—t. 248—257. l. — *R. Berde Mária.* P. 433—434. l. — *F. A.:* Vp. 361. l. — *G. P.:* I—t. 228—229. l. — *Ignotus.* Ny. II. 253—255. l. — *Kéky Lajos.* BSz. 215. k. 122—125. l. — *Komor András.* L. 307—308. l. — *Kovács László.* P. 385. l. — *Kun Andor.* MH. 187. sz. — *Londesz Elek.* PN. 187. sz. — *Nyirő József.* P. 415—417. l. — *Szádeczky-Kardoss Lajos.* BH. 197. sz. — *Szántó György.* EH. 470—575. l. — *Szigethy Endre.* NU. 187. sz. — *Tamási Áron.* EH. 481—483. l. — *V. M.:* N. II. 387—388. l. — *(z. s.):* MV. 11—12. sz. — BH. 187. sz — OV. 165. l. — UI. 254—255., 616. l.

Beöthy Kálmán. Szemtől-szembe. (Novellák.) — Ism. BH. 293. sz.

Berda József. 1. Egyedül. (Versek.) Ujpest. (1928.) 64 l. — Ism. Juhász Géza. N. II. 224. l. — 2. Öröm. (Versek.) — Ism. MH. 296. sz.

Berde Béla. Elszállott gondolatok. (Versek.) Kolozsvár. 96 l. — Ism. P. 360. l. — L. 315. l. — —i: PL. 190. esti sz. — Bodor Aladár. M. 268. sz.

Berde Mária, R. 1. Romuald és Andriana. (Széphistória.) — Ism. Molter Károly. EH. 643—645. l. — K.: Vp. 380. l. — 2. Seherezáde himnusza. (Versek.) — Ism. Turóczi-Trostler, Josef. PL. 190. esti sz.

Beregi Oszkár. *Thalianus.* Beregi Oszkár üzen. N. II. 118—119. l.

Berend Miklósné. Istenek és ösztönök. (Regény.) 287 l. — Ism. Schmidt Béla. K. 921 l. — r. r.: UN. 163. sz. — Kemény Gábor. Sz—s. 296. l.

Berzeviczy Albert. Édes Anyám... NUH. 26. sz.

Berzsenyi Dániel. *Szerb Antal.* Az ihletett költő. Sz—m. 233—242. l. — Ism. K. B. N.: N. II. 117. l.

Bessenyei György. Hunyadi. XXII., 63 l. — Ism. Császár Elemér. IK. 369—370. l. — Gál János. N. II. 545. l. — Eckhardt Sándor. EPhK. 119—120. l. — Kosáryné Réz Lola. UI. 476. l. — mond.: OV. 139. l. — Tersánszky J. Jenő. Ny. II. 56—57. l. — MSz. VII. 2 sz. VII. l.

Belohorszky Ferenc. Bessenyei és A philosophus. 42. l. — Ism. Hegedüs Zoltán. IK. 368—369. l. — Pintér Jenő. I—t. 200—201. l.

hb. Bessenyei György emléke. I—t. 227—228. l.

Bethlen Margit mesejátéka. (Pantomin-előadás a Karácsonyi-palota kertjében.) — Ism. Balázs István. OV. 138. l.

Kozocsa Sándor. Bethlen Margit grófnő. NUH. 32. sz.

(v. f.) Bethlen Margit grófnő három meséje filmen. M—g. 208. sz. — MV. 9. sz.

Biber József, ifj. Verseim. — Ism. Bodor Aladár. M. 268. sz.

Bibó Lajos. Meg kell a szívnek hasadni. (Regény.) — Ism. (dkl.) AE. 296. sz. — PL. 295. esti sz. — Pálóczi Horváth György. PN. 293. sz. — NU. 286. sz. — (— ss —): U. o. 294. sz.

Sz. O. Bibó Lajos. D. 32. sz.

Blaskó Mária. A királyné leánya. (Regény.) — Ism. Vp. 458. l.

Bodrogh Pál. Bolyongás. (Versek.) 57 l. — Ism. PN. 180. sz.

Bolyay János. Harc a halhatatlanságért. (Uj adat a Bolyayak életéből.) MV. 8. sz.

Böngérfy János. 1. Bízva bízzunk. (Versek.) 64 l. — Ism. Morvay Győző. I—t. 193. l. — 2. Hún és magyar hősmondakör. (Versek.) — Ism. J—y.: OV. 155. l. — PL. 162. esti sz.

Bónyi Adorján. *Szilágyi Ödön.* Bónyi Adorján. D. 33. sz.

Boross Béla. Az ösvényen. (Novellák.) — Ism. (—ts. —a): P. 407. l.

Boross Mihály. Az ész sztrájkja. (Regény.) — Ism. (g.): N—a. 189. sz. — P.: U. 187. sz.

Boross Sándor. Vár engemet a föld. (Költemények.) 120 l. — Ism. Szabó István Andor. I—t. 260—261. l.

Borsodi László. Őszi napsütésben. (Novellák.) — Ism. Dékány András. M. 296. sz.

Boschán Sándor. Árnyak. (Regény.) — Ism. MH. 175. sz.

Böszörményi Géza. *G. P.* Böszörményi Géza. I—t. 229. l.

Böszörményi Jenő. Magyar ég alatt. (Elbeszélések.) Szentes. 126. l. — Ism. Sz—m. 289. l. — B.: M. 221. sz. — L. 284. l.

Brassai Sámuel. Hlatky Endre. Új adat Brassai Sámuel «Vasárnapi Ujság»-ja történetéhez. S. 433—435. l.

Brett László. A Szomorúság bibliája. (Versek.) Kecskemét. 50, (6) l.

Bródy Sándor. *Nagy Endre.* Expresszionista arckép Bródy Sándorról. Ny. II. 319—323. l.

Zsolt Béla. Bródy Sándor. MH. 181. sz.

Bulyovszky Lilla. *Benedek Rózsi.* Bulyovszky Lilla. L. 444—449. l.

Bús Fekete László. Diktátor kisasszony. Vígjáték 3 felvonásban. Bemutatta a Magyar Színház 1929. október 18-án. — Ism. Rédey Tivadar. N. II.

636. l. — (B. L.): É. 451—452. l. — Komlós Aladár. T. 28. sz. — Gáspár Jenő. MK. 432—433. l.

Buzna Viktor. S. J. Az utolsó Abbeville. (Dráma 4 felvonásban.) — Ism. Majthényi György. N. II. 308—309. l. — l.: É. 372. l.

Cholnoky László. Tamás. (Regény.) — Ism. K. M.: NU. 209. sz.

Angyal Géza. L. 269—270. l. — G. P. I—t. 229. l. — *Németh László.* L. 423. l.

Császár Géza. Virradat. (Regény.) Pécs. 93. l.

Csathó Kálmán. 1. Felhők lovagja. (Regény.) 304. l. — Ism. L. 258. l. — Falu Tamás. UI. 106. l. — Gáspár Jenő. MK. 134—136. l. — Mariay Ödön. BH. 151. sz. — Kállay Miklós NU. 186. sz. — 2. Matyika színésznő szeretne lenni. Játék 3 felvonásban. Bemutatta a Vígszinház 1919. december 21-én. *Kéky Lajos.* Csathó Kálmán. BSz. 214. köt. 452—469. l.

M. I. Egy délelőtt az új Csathó-vígjáték próbáján. BH. 280. sz.

Cselényi-Walleshausen Zsigmond. Lula. (Kis regény.) 96. l. — Ism. L. 407. l. — PL. 214. esti sz. — P. Sz.: MH. 215. sz.

Cselőtei Lajos 1. Első István király. (Dráma 3 felvonásban.) — Ism. J—y.: OV. 188. l. — 2. Utyeszenics bibornok. (Dráma.) — Ism. Pp.: É. 372. l.

Cserna Endre. *G. P.* Cserna Endre. I—t. 278. l.

Csiky Gergely. *Dánielné Lengyel Laura.* Csiky Gergely. KK. 43. sz.

Csite Károly. —*ma.* Csite Károly újabb színdarabjai. F. 512. l.

Csizmadia Sándor. *G. P.* Csizmadia Sándor. I—t. 229. l.

Csokonai Vitéz Mihály. *Kozocsa Sándor.* A Roffi Borbély-család zenei kéziratai. M—ka. 6—7. sz.

Molnár Antal. Csokonai és a müdal. Debrecen. 16-r. 25 l.

Somogyi Mária. A magyar rokokó-lira Watteauja: Csokonai. L. 312—315. l.

Csortos Gyula. Csortos Gyula. SÓU. 297.

Czompó Gábor. Timár Kálmán. Czompó Gábor Osszián-töredékei. IK. 474. l.

Czuczor Gergely. *Friedreich Endre.* Czuczor Gergely haditörvényszéki pöre. N. I. 667—675. l. — Ism. Kárpáti Győző. KSz. 753. l.

Darkó István. 1. A felhők hőse Pákozdon. (Regény.) Berlin. (1928.) 106 l. — Ism. Hamvas József. PSz. 574—575. l. — (B. L.): É. 492. l. — 2. Szakadék. (Regény.) Kassa. (1928.) 243 l. — Ism. B. L.: É. 412. l. — 3. Szép ötvöslegény. — A ferdetorony. (Két regény.) Kassa. 217 l.

Darnay Kálmán. Kaszinozó táblabírák. (Korfestő történeti tréfák.) I—II. k. — Ism. L. 284. l. — PL. 150. reggeli sz. — M. 197. sz.

Darvas Andor. Idővonat. (Versek.) Szeged. 70 l. — Ism. Kovács Pál. MK. 247. l. — Bodor Aladár. M. 268. sz.

Darvas János. Elsüllyedt világ. (Versek.) Pozsony. — Ism. Tamás Lajos. P. 624. l. — N. P.: PL. 226. esti sz. — Bodor Aladár. M. 268. sz.

Dávid Ferenc. *Oravecz Ödön.* Dávid Ferenc. M. 262. sz.

Háromszázötven évvel ezelőtt. L. 348. l.

Deák Zoltán. A mindenség áramában. (Költemények.) — Ism. BH. 209. sz.

Dékány András. Félálomban. (Regény.) — Ism.: Vp. 421. l. — Balla Borisz. MK. 245—246. l.

Dénes Gizella. Fehér torony. (Regény.) 142 l. — Ism. A. Zs.: É. 521—522. l. — Possonyi László. MK. 540—541. l. — Várkonyi Titusz. MH. 294. sz. — Túri Béla. NU. 286. sz.

Déry Tibor. Ébredjetek fel! (Elbeszélések.) 30 l. — Ism. n—th a.: L. 242—243. l.

Derzsényi Gyula. Aranykéve. (Versek.) Berlin. 94 l. — Ism. df.: N. II. 544—545. l. — L. 311. l. — Arady Zsolt. É. 492. l. — PL. 185. esti sz. — Bodor Aladár. M. 268. sz.

Dobay Sándor. *G. P.* Dobay Sándor. I—t. 229—230. l.

Dömötör Ilona. Lélek szerint. (Versek.) Baja. 96 l. — Ism. Pásztor József. PSz. 720—722. l.

Donáth László. Jairus fia. (Novellák.) Marosvásárhely. — Ism. Szentimrei Jenő. EH. 827—828. l. — Gaál Gábor. K. 921—923. l.

Drégely Gábor Lakatos László társaságában. Valaminek történni kell. Vígjáték 3 felvonásban. Bemutatta a Magyar Színház 1929 szeptember 28 án. — Ism. MV. 13. sz. — Rédey Tivadar. N. H. 554—555. l. — Berényi László. E. 411. l. — Komlós Aladár. T. 25. sz. — Gáspár Jenő. MK. 340. l.

Dugonics András. *Székely Károly.* Dugonics közmondás-gyüjteményének elöszava. IK. 357—359. l.

Egressy Ákos. *Pataki József.* Egressy Ákos. M. 152. sz.

Éltető Lajos. Magyar országúton. (Versek.) Jászberény. 94 l. — Ism. Bodor Aladár. M. 268. sz.

Emőd Tamás és **Török Rezső.** Két lány az utcán. Vígjáték 3 felvonásban. Bemutatta a Vígszínház 1929 szeptember 7-én. — Ism. Vajthó László. PSz. 579—580. l. — Szíra Béla. KSz. 937—938. l. — Rédey Tivadar. N. H. 393—394. l. — —r.: T. 22. sz. — Falk Zsigmond. OV. 179. l. — Ignotus Pál. Ny. II. 376—377. l. — Gáspár Jenő. MK. 241—242. l.

Endrődi Sándor. *(a—ly.)* Endrődi Sándor napja. U. 239. sz.

Wlassics Tibor báró. Endrődi Sándor emléke. NU. 184. sz.

Eötvös József. *Berzeviczy Albert.* A két Eötvös. BSz. 213. k. 321—330. l. — Ism. Kárpáti Győző. KSz. 748. l. — I—t. 207. l.

Morvay Győző. Eötvös József báró levelei fiához, Eötvös Loránd báróhoz. (Első közlemény.) IK. 441—458. l.

Erdélyi Gyula. Bírófogás. (Vígjáték 2 felvonásban.) 32 l.

Erdélyi József. Az utolsó királysas. (Költemények.) Pápa. (1928.) 102 l. — Ism. Zoltán Vilmos. KK. 28. sz.

Erdélyi Miklós. Távozó hajók. (Versek.) — Ism. Illyés Gyula. Ny. II. 252. l.

Erdős Renée. 1. Az indiai vendég. (Regény.) (5), 253, (1) l. — Ism. (k. i.): MH. 280. sz. — U. 280. sz. — M. 286. sz. — 2. Ave Roma! (Regény.) I—II. k. 256., 210 l. — Ism. r. r.: BSz. 215. k. 149—153. l. — r. r. UN. 171. sz. — Bohuniczky Szefi. Ny. II. 179. l. — Brisits Frigyes. KSz. 766—767. l.

Hoványi Béla. Erdős Renée. Miskolc. — Ism. (a.): MV. 15—16. sz.

K. S. NUH. 33. sz.

Erőss Alfréd. Az út. Arad. 78 l. — Ism. Morvay Győző. I—t. 195. l.

Faludi Ferenc. *Vándoryné Kövér Ilona.* Faludi Ferenc. Vp. 459—460. l.

Faragó Sándor. Piroska és a farkasok. Színmű 3 felvonásban. Bemutatta a Magyar Színház 1929 november 15-én. — Ism. Rédey Tivadar. N. H. 793—794. l. — Gáspár Jenő. MK. 486—487. l.

(n. a.) Faragó Sándor. L. 249. l.

Farkas Endre. Gyár. Három felvonás, tizennyolc kép. Bemutatta a Belvárosi Színház 1929 november 30-án. — Ism. Rédey Tivadar. N. H. 873—874. l. — Gáspár Jenő. MK. 535—536. l. — Schöpflin Aladár. Ny. II. 754—755. l.

Fáy András. *Merényi O. Ernő.* Fáy András meséi, műfaj- és kortörténeti vonatkozásai. Pécs.

Romhányi István. Fáy András pesti ingatlanai. H. 6. sz.

Fekete Lajos. *(—a. —ö.)* Fekete Lajos. P. 503. l.

Fekete Mihály. Faluról falura. (Elbeszélések.) — Ism. (—ts. —a.) P. 407. l.

Fekete Miklós. Örök törvények karjaiban. (Novellák.) 100 l. — Ism. Hamvas József. PSz. 636—637. l. — (—ts. —a.): P. 407—408. l. — PL. 190. esti sz.

Ferenczy Ferenc. *Perényi József.* Ferenczy Ferenc. I—t. 81—94. l. — Ism. Kárpáti Győző. KSz. 751. l.

Festetich Andor gróf. *G. P.* Festetich Andor gróf. I—t. 230. l.

Fényes Jenő. Megtépett napok. (Versek.) 115 l. — Ism. L. 294. l.

Finta Sándor. Szívünk miséje. (Versek.) 103. l. — Ism. Gáspár Jenő. KK. 490—491. l.

Finta Zoltán. Jancsi és Juliska. (Elbeszélések.) Kolozsvár. — Ism. R. Berde Mária. EH. 826—827. l.

Fitos Vilmos. Óh látni, hallani! (Költemények.) 120 l. — Ism. (K. S.): MV. 10. sz. — Morvay Győző. I—t. 193—194. l. — Vajthó László. N. H. 381—382. l. — Alszeghy Zsolt. É. 352. l.

Forbáth Sándor. 1. A fekete virág és más elbeszélések. 126 l. — Ism. Sz.: I—t. 258. l. — (V.): MH. 233. sz. — 2. Cselló (F. S. versei.) 118. l. — Ism. Morvay Győző. I—t. 188—189. l. — Illyés Gyula. Ny. II. 372—373. l. — PN. 180. sz.

Földes Anna, Wégerné. Székely ciprusok. Kolozsvár. 154 l. — Ism. Majthényi György. N. II. 787. l.

Földes Imre. Égő város. Színmű 3 felvonásban. Bemutatta az Új Színház 1929. október 10-én. — Ism. Vajthó László. PSz. 649—650. l. — Szira Béla. KSz. 939—940. l. — D. R.: MV. 15—16. sz. — Németh Andor. T. 27. sz. — Gáspár Jenő. MK. 390—391. l.

Földi János. *Dömötör Sándor.* Földi János babonás történetei. E. 183—184. l.

Földi Mihály. 1. A láthatatlan út. (Novellák.) 240 l. — Ism. M. Pogány Béla. Ny. II. 369—370. l. — 2. Kezdődik újra minden. (Regény.) 464. l. — Ism. L. 441. l. — Schöpflin Aladár. Ny. II. 741—743. l. — Bálint György. AE. 268. sz. — PL. 273. esti sz. — Szántó Rudolf. PN. 281. sz. — Kárpáti Aurél. M—g. 276. sz. — NU. 286. sz. — 3. Övék az élet. (Regény.) 323. l. — Ism. Trócsányi Dezső. PSz. 638. l. — Fábián István. N. II. 779—780. l. — Szász Zoltán, Ny. II. 309—311. l. — Lengyel Menyhért. Ny. II. 438—439. l. — (ny. i.): N—a. 262. sz.

Friss Endre. Megtalált szavak. (Versek.) (1928.) 48 l. — Ism. L. 315. l.

Fülöp Áron munkái. (Új és részben átdolgozott kiadás.) Bevezetéssel ellátta: Lampért Géza. I. Attila. II. Attila fiai.: Ellák. III. Aladár. IV. Csaba. XXI., 146, (1)., 1 arckép., 167., (3)., 201, (3) l., 138., (2) l. — Ism. B. A.: M. 296. sz.

Gaál Mózes, ifj. *G. P.* Gaál Mózes, ifj. I—t. 230. l.

Gajári Ödön. *Kóbor Tamás.* A mi vértanunk. U. 180. sz.

Gárdonyi Géza. Földre néző szem. 220 l. — Ism. UJ. 464. l. — Kemény Gábor. K. 595—596. l.

Gopcsa László. Gárdonyi emléktáblák. NL. 5—6. sz.

Kelemen Ferenc. Gárdonyi nevelői személyisége Az én falum tükrében. Makó. 60. l. — Ism. L. 366. l.

Sik Sándor. Gárdonyi, Ady, Prohászka. 403 l. — Ism. Muraközy Gyula. PSz. 501—505. l.

Tordai Anyos. Emlékezem Gárdonyi néniről... É. 470—471. l.

Váth János. Gárdonyi Géza életrajza. Szombathely. 40 l. — Ism. Bánhegyi Jób. P—iSz. 592—593. l.

Érdekes irodalmi ereklye. L. 274. l.

Gárdonyi, mint előfizető. UN. 267. sz.

Gergely Sándor. Szu. (Regény.) — Ism. Braun Soma. N—a. 151. sz. — (n. b.): MH. 151. sz. — Fábry Zoltán. K. 678—679. l.

Gerő Katalin. Életem. 450 l. — Ism. L. 295. l. — K. R. L.: Ui. 726. l. — e.: N—a. 262. sz.

Gesztesi-Balogh Gábor. Asszonyölők. (Regény.) 229 l. — Ism. k—n.: UN. 258. sz. — Myn.: BH. 269. sz. — MH. 256. sz. — NU. 256. sz. — (d. a.): M. 292. sz.

Giszkalay János. Vitéz Benájá három útja... (Versek.) Kolozsvár. — Ism. Turóczi-Trostler, Josef. PL. 226. esti sz.

Grünwald Béla. *Faragó Jenő.* Grünwald Béla tragédiája. BÚ. 274. sz.

Gulácsy Irén, P. Ragyogó Kovács István. (Elbeszélések.) 247. l. — Ism. Bartha József. KSz. 855—856. l. — U. a.: Vp. 458. l. — v. g.: BSz. 214. k. 478—480. l. — (T. K.): N—a. 165. sz. — NU. 191. sz.

Császár Elemér. Jelentés a Péczely-jutalomról. AÉ. 135—140. l. — Ism. I—t. 207. l.

Gvadányi József. *Csefkó Gyula.* Himlő. MNy. 293. l.

Gyomai Imre. Gyomai Imre. L. 388. l.

Gyóni Géza. Kiadatlan Gyóni-verseket találtak egy soproni úriasszony levelesládájában. UN. 201. sz.

Gyöngyösi István. *Ember Ernő.* Gyöngyösi István irodalmi útja Toldy Ferencig. DSz. 483—492. l.

Nagy László. Gyöngyösi és a barokk. 56 l. — Ism. Harsányi István. PSz. 760—561. l. — (K. S.): MV. 11—12. sz. — Kerekes Emil. IK. 365—366. l. — Eckhardt Sándor. N. II. 390—391. l. — L. 299. l. — EPhK. 255. l. — (—a.): NU. 157. sz.

György Lajos. *(k.)* Felesleges «jobboldaliság.» EH. 562—563. l.

Győry Dezső. Újarcú magyarok. (Versek.) Berlin. — Ism. (K. S.): MV. 10. sz.

Gyulai Pál. *Csüry Bálint.* Gyulai Pál széljegyzetei Riedl Arany Jánosához. EISz. 1—2. sz.

Hegyaljai Kiss Géza. Tompa Mihály barátsága Gyulai Pállal. PSz. 615—618. l.

Papp Ferenc. Gyulai Pál Gernyeszegen. BSz. 215 k. 321—346. l.

Radó Antal. Egy honorárium története. BH. 73. sz.

Hajdu Miklós. Zsellérek vagyunk. (Elbeszélések.) — Ism. MJ. 325. l. — MH. 197. sz. — (n. j.): U. 203. sz.

Harsányi Kálmán. *G. P.* Harsányi Kálmán. I—t. 230. l.

Harsányi Zsolt. Harsányi Zsolt. Édes Anyám... NUH. 32. sz.

Hay Gyula. Színhely: Budapest, idő: tíz év előtt. (Regény.) 163 l. — Ism. L. 449. l. — EK. 294. sz. — G. L.: MH. 294. sz. — NU. 296. sz. — (V. K.): U. 280. sz.

Hegedüs Lóránt. Új világ felé. 240 l. — Ism. Hamvas József. PSz. 557—560. l. — Káldor László. MV. 8. sz.

Kardos Albert. Hegedüs Lóránt és a szómagyarítás. MNyör. 122., 150—151. l.

Szabó Dezső. Válasz Hegedüs Lórántnak. MN. 217. sz.

Hegedüs Sándor, ifj. Gyászfenyves. (Emlékezések.) — Ism. S. K.: PL. 180. esti sz. — Halmi Bódog. MH. 250. sz. — PH. 192. sz.

Hegyi Ernő. Ez az élet. (Versek.) — Ism. (ny. i.): N—a. 245. sz.

Hegyi István, Agyagfalvi. Arany és Ezüst. (Versek.) 1927—1929. 184 l. — Ism. Sz—m. 409. l. — Kovács Pál. MK. 137—138. l. — Morvay Győző. I—t. 191—192. l. — Falu Tamás. UI. 602. l.

Heigl Ambrus. *Timár Kálmán.* Heigl Ambrus a jezsuita dráma művelője. EPhK. 236. l.

Heltai Gáspár. *Kerecsényi Dezső.* Aesopus magyar nyelven. PSz. 472—475. l.

Heltai Jenő. Álmokháza. (Regény.) — Ism. U. 292. sz.

Lakatos László. Az új Heltai. AE. 296. sz.

Heltai Jenő. L. 442—443. l.

Herczeg Ferenc. A nevadai ezredes. Bohózat 3 felvonásban. Bemutatta a Nemzeti Színház 1929 október 11-én. — Ism. MV. 14. sz. — Rédey Tivadar. N. II. 634—635. l. — Bánlaky István. T. 27. sz. — Sz. Z.: U. o. 27. sz. — Kosztolányi Dezső. UI. 493. l. — Gáspár Jenő. MK. 389—390. l.

Gergely István. Herczeg Ferenc ujságszerkesztői programja. T. 20 sz.

Ignotus Pál. Nyilt levél Herczeg Ferenchez. T. 25. sz.

Klebelsberg Kuno. Üdvözlet Herczeg Ferencnek. BH. 197. sz.

Németh Andor. Herczeg Ferenc. T. 20. sz.

Herczeg Ferenc a Budapesti Hirlap élén. BH. 191. sz.

Már Herczeg Ferenc is? L. 382. l.

Még egyszer Herczeg Ferenc. T. 20. sz.

Herczeg Lajos. A huszár hazatérése. (Költemények.) Pápa. 112 l.

Hódossy Gedeon. Október. (Versek.) — Ism. MV. 10. sz.

Horváth Ádám, Pálóczi. *Székely Károly.* Pálóczi Horváth Ádám nézetei a nyelvmüvelésről. Pécs.

Horváth Béla, Szőlőhegy délben. (Versek.) 62 l. — Ism. K. P.: MK. 137. l. — PL. 162. esti sz.

Horváth József Elek. *Gálos Rezső.* Egy ismeretlen Bánkbán-dráma. BSz. 215. k. 44—53. l. — Ism. Kárpáti Győző. KSz 948. l.

Huszár Vilmos. Életem regénye. — Ism. MH. 296. sz.

Illyés Gyula. Nehéz föld. (Versek.) — Ism. Berda József Sz—m. 403—404. l.

Ilosvai Selymes Péter. *Pálóczi Edgár.* Toldi Miklós fegyverei. H. 4—5. sz.

Ipolyi Arnold. Egy rehabilitáció. L. 392. l.

Iványi Antónia, Sztankay Béláné. *G. P.* Iványi Antónia. I—t. 230. l.

Jánosy Béla, P. 1. Mister Nemere. (Regény.) Kolozsvár. — Ism. Szász Ferenc. P. 622. l. — K.: Vp. 533—534. l. — 2. Szivárvány. (Novellák.) Kolozsvár. 200. l. — Ism. NU. 163. sz. — 3. Vejemuram. (Színmű.) Kolozsvár. 38. l.

Janus Pannonius. *Huszti József,* Janus Pannonius. M—a. 200—222. l.

Jókai Mór. *Berzeviczy Albert* beszéde Jókai síremlékének felavatásán 1929. junius 2-án. AÉ. 219—221. l. és BSz. 214. k. 1—3. l. — Ism. I—t. 207—208. l.

Hegedüs Lóránt. «Jókai és Laborfalvi Róza». Édesanyám Emlékiratairól. UI. 778—779. l.

Hortobágyi Ágost. Jókai Mór érzékenysége. OV. 181—182. l.

Nagy Töhötöm. Gyulai Pál Jókai Mórról. MK. 220—225. l.

Szenes Erzsi. Kitől tanult meg magyarul a Jókai-regények cseh fordítója. L. 405—407. l.

Vidor Pál. Adalékok Jókai Mór zsidó vonatkozásaihoz. MZsSz. 275—280. l.

József Attila. Nincsen apám, se anyám. (Versek.) — Ism. Szentimrei Jenő. EH. 649. l. — Nádass József. K. 597. l. — Németh László. Ny. II. 649—650. l.

Juhász Árpád. Hamlet dán királyfi. (Regény.) Kassa. — Ism. Polonyi György. MH. 250. sz.

Juhász Gyula. 1. Hárfa. (Versek.) 188 l. — Ism. Juhász Géza. N. II. 101—104. l. — K. I.: OV. 170. l. — Illyés Gyula. Ny. II. 174—178. l. — 2. Holmi. — Ism. Juhász Géza. N. II. 101—104. l.

Bodor Aladár. Juhász Gyula versei. P. 502—503. l.

Rákosi Jenő levele Juhász Gyulához. Sz—m. 335. l.

Magyar László. MH. 294. sz. — *(v. gy.)* AE. 295. sz.

Kaffka Margit. *Dénes Sándor.* L. 233—237. l. — *Rolla Margit.* NU. 280. sz.

Kalotai Gábor. Főszereplő az író. (Novellák.) Temesvár 95. l. — Ism. K. G.: MK. 138. l. — Várkonyi István. MH. 163. sz. — L. 315. l.

Karafiáth Márius. Régen volt. (Képek a multból.) Léva. 254 l. — Ism. Vp. 342. l.

Karinthy Frigyes. 1. Nem mondhatom el senkinek. (K. F. versei.) 64 l. — Ism. Ignotus Pál. EK. 294. sz. — U. 292. sz. — 2. Minden másképpen van. 326 l. — Ism. Juhász Géza. N. II. 95—97. l. — Kovács László, EH. 647—648. l. — 3. — és Lengyel Menyhért. Földnélküly János. Vígjáték 4 képben. — Bemutatta a Belvárosi Színház 1929. szept. 10-én. — Ism. Vajthó László. PSz. 577—578. l. — Rédey Tivadar N. II. 478—479. l. — Németh Andor. T. 22. sz. — ... mond: OV. 179. l. — Schöpflin Aladár. Ny. II. 374—376. l. — Gáspár Jenő. MK. 242—243 l.

Boross István. Karinthy Frigyes. Mezőtúr. 131. l. — Ism. B. Gy. I—t. 262—264. l. — L. 237. l.

Károli Gáspár. *Tabéry Géza.* Az istenszavak magyar tolmácsáról. EH. 594—596. l.

Vásárhelyi János. Károlyi Gáspár. 1529—1592. P. 389—392. l.

Károly Sándor. 500-ik emelet. Regény. (Az új magyar regény.) 341 l. — Ism. Spectator. EH. 826. l.

Kárpáti Aurél. *Szilágyi Ödön.* Kárpáti Aurél. D. 38. sz.

Kassák Lajos. 1. Angyalföld. (Regény.) (Az új magyar regény.) 356. l. — Ism. Kerecsényi Dezső. PSz. 723—725. l. — Szánthó György. EH. 474—477. l. — r. r.: UN. 219. sz. — D. I.: M. 239. sz. — 2. Marika, énekelj! (Az új magyar regény.) — Ism. Szinnai Tivadar. MH. 294. sz.

Csáder László. Kassák Lajos Munka-köre. V—s. szeptember.

Szilágyi Ödön. Kassák Lajos. D. 45. sz.

Katona József. *Kőmíves Kolos.* Bánk bán. A szombathelyi premontrei

gimnázium értesítője. 1928—29. tanévre. 3—80 l. — Ism. UI. 461. l. — UN. 246. sz.

Kutas Kálmán. Katona József sírjánál PSz. 466. l.

Waldapfel József. Jeruzsálem pusztulása. IK. 301—327.; 397—419. l.

Kazay László. Kalucsnis alispán. (Novellák.) — Ism. PH, 288. sz.

Kazinczy Ferenc. Árnyékrajzolatok. 1784—1814. Kiadta Rexa Dezső. (1928.) 156. l. — Ism. Kéky Lajos. PSz. 644—645. l.

Pestre. (Utirajzok.) Kiadta: Rexa Dezső. — Ism. NU. 233. sz. — (m. j.): M. 245. sz.

Császár Elemér. Riedele báró ismeretlen levele Kazinczyhoz. IK. 348—352. l.

Czeizel János. Kazinczy tudományos tollharcai. IK. 257—270.; 385—396. l.

Hencze Béla. Kazinczy és a francia felvilágosodás. — Ism. Kerekes Emil. IK. 367. l. — Eckhardt Sándor. N. II. 391. l.

Hencze Béla. Kazinczy ismeretlen értekezése. IK. 341—346. l.

Mitrovics Gyula. Kazinczy Ferenc esztétikai törekvései. Debrecen—Bp. 53 l. — Ism. Bittenbinder Miklós. EPhK. 207. l.

(p.) Töredék Kazinczy Ferenc pesti útleírásából. BH. vasárnapja. X. 20: 9—10. l.

p—m. Kazinczy Ferenc Pesten. MH. 248. sz.

Pogány Albert. Kazinczy nyelvújítása. Pécs. (1928.) 47. l. — Ism. Kerekes Emil. IK. 367. l.

Pukánszky Béla. Lessing und Franz von Kazinczy. DUH. 71—79. l.

Rexa Dezső. Kazinczy anekdótás kedve. BH. vasárnapja. XII. 8. 17. l.

sz. s. Kazinczy emlékezetére. N—a. 233. sz.

Kemény János. Kákoc Kis Mihály. (Regény.) Kolozsvár. 86. l. — Ism. Kádár Imre. EH. 548—549. l. — MSz. VII. 2. sz. XII. l.

Kemény Zsigmond. *Hevesi Sándor.* Kemény, Jókai, Mikszáth, Herczeg. PN. 238. sz.

Kende Klára. Végzetes nyár. (Regény.) — Ism. EK. 177. sz. — MH. 203. sz. — (—d—): U. 165. sz.

Kertész József. 1. Az oceán foglyai. — Ism. AT. 37—38. l. — 2. Hazajáró lelkek — nagyenyedi képek. 314 l. — Ism. Buday Árpád. Psz. 556—557. l.

Kisfaludy Károly. *B—y. I.* Egy váci-utcai özvegyasszony levele a Kisfaludy-Társasághoz. PH. 189. sz.

Magyary-Kossa Gyula. Kisfaludy Károly betegsége. M.—K. Gy.: Magyar orvosi emlékek. I. 311—315. l.

(r. b.) Látogatás Kisfaludy Károly egykori váci-uccai szobájában. MH. 193. sz.

S. A. Kisfaludy Károly bécsi évei. PH. 294. sz.

Waldapfel József. A Kérők mintája. IK. 48—56. l. — Ism. DUH. 176. l.

Kiss Menyhért. Magyar Miatyánk. (Költemények.) 160 l. — Ism. Pitroff Pál. KSz. 764—765. l. — Morvay Győző. I—t. 192—193. l.

Kiss Menyhért. Édes Anyám . . . NUH. 30. sz.

Kocsordi Elemér. Balladák. Legendák. Debrecen. 112 l. — Ism. Marconnay Tibor. PSz. 644. l. — Majthényi György. N. II. 307. l.

Kodolányi János. Futótűz. (Regény.) 275 l. — Ism. (K. S.): MV. 13. sz. — Németh László. N. II. 625—628. l. — L. 315. l. — Haraszti Sándor. K. 839—840. l. — Pp.: E. 372. l. — PL. 249. esti sz. — MH. 191. sz.

Komáromi János. 1. Az elvált feleség (Regény.) 209 l. — Ism. Gulyás Sándor. PSz. 505—507. l. — F., I.: N. II. 545—546. l. — (T. I.): É. 332. l. — Balla Borisz. MK. 135—136. l. — r. r.: UN. 229. sz. — 2. Az ősdiák. (Regény.) — Ism. Turóczi-Trostler, Josef. PL. 295. esti sz. — Thury Lajos. M. 279. sz. — Török Sándor. L. 396—397. l. — 3. Vidróczki s még néhány ágrulszakadt. II. kiad. — Ism. (T. S.): M. 292. sz.

Komjáthy Jenő. *Kozocsa Sándor.* Komjáthy Jenő. MV. 14. sz.

Komlós Aladár. *Németh Andor.* Az új líráról. L. 324—326. l.

Zsolt Béla. Szerkesztői üzenet. T. 23. sz.

Komor András. Fischmann S. utódai. 308 l. — Ism. —ó —r.: I—t. 198—199. l. — Turóczi-Trostler, Josef. PL. 156. esti sz. — sz. z.: PN. 150. sz.

Kőrösi Sándor. *G. P.* Kőrösi Sándor. I—t. 230. l.

Kós Károly. *Kovács László.* Kós Károly. P. 580—582. l.

Kossuth Lajos. *Kastner Jenő.* Mazzini e Kossuth. (Studi e documenti di Storia def Risorgimento. IV.) 245 l. — Ism. Eckhardt Sándor. N. II. 472. l. — L. 335. l.

Lázár István. Kossuth. MV. 17. sz.

Ostör József. Tisza és Kossuth. BH. 257. sz.

Léczfalvi Sipos Kamilló. Kossuth és List. MV. 7. sz.

Kőszeghy Pál. *Jankovics János.* Gyöngyösi hatása Kőszeghy Pálra. A jászberényi reálgimn. 1927/28. ért. 3—18. l. — Ism. (y.): UJ. 340. l.

Kosztolányi Dezső. 1. Alakok. (Molnár Pál rajzaival.) 145 l. — Ism. Németh László. N. II. 380—381. l. — L. 284. l. — Nagy Endre. Ny. II. 118—119. l. — L. L.: U. 158. sz. — 2. Aranysárkány. (Regény.) 292 l. — Ism. MSz. VII. 2. sz. XII. l. — 3. Anna Édes. (Roman.) Ford.: Stefan I. Klein. — Ism. PL. 267. esti sz. — Mohácsi Jenő. Ny. II. 749—750. l.

Kosztolányi Dezső. Édes Anyám... NUH. 29. sz.

Féja Géza. Kosztolányi lírája. É—s. 36. sz.

Garázda Péter. Kosztolányi árulása. Sz—m. 286—287. l.

Ignotus Pál. Két Kosztolányi-regény. L. 322—323. l.

Kovács Dénes. Aranykulcs. Székely mesék. (1928.) 118 l. — Ism. UJ. 466. l.

Kövér Erzsébet. Sziklaélen. (Versek.) Arad. (1928.) 94 l. — Ism. Morvay Győző. I—t. 195—196. l.

Kozma Andor. Kozma Andor. D. 52. sz.

Kozma Béla. Jelentés a Kazinczy—Váradi-jutalomról. AÉ. — Ism. I—t. 207. l. — L. 239. l.

Krúdy Gyula. *Alszeghy Zsolt.* Krúdy Gyula. I—t. 102—106. l. — Ism. Kárpáti Győző. KSz. 751. l.

(Kozocsa.) Mohács. MV. 13. sz.

Kultsár István. *Alapy Gyula.* Kultsár István (1760—1828) és könyvtára. (1928.) 212 l. — Ism. gr.: Sz. 295—296. l. — Sikabonyi Antal. MK—e. 246—249. l.

Kürt. Mentsétek meg lelkeinket! (Versek.) Miskolc. (1928.) 106 l. — Ism. Horváth Béla. Sz—m. 355—356. l.

Összeállította: KOZOCSA SÁNDOR.